

KAMU HARCAMALARININ
KURUMSAL ETKİNLİĞİ:
FARKLI KURUMSAL YAPILARA
SAHİP ÜLKE GRUPLARI ÜZERİNE
AMPİRİK BİR ANALİZ

Ali Yasin KALABAK

**KAMU HARCAMALARININ
KURUMSAL ETKİNLİĞİ:
FARKLI KURUMSAL YAPILARA
SAHİP ÜLKE GRUPLARI ÜZERİNE
AMPİRİK BİR ANALİZ¹**

Ali Yasin KALABAK

---

¹ Bu kitap yazarın, Prof. Dr. Menşure KOLÇAK danışmanlığında hazırladığı "*Yeni Kurumsal İktisat Çerçevesinde Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi: Farklı Gelişmişlik Düzeylerine Sahip Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz*" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Kamu Harcamalarının Kurumsal Etkinliği: Farklı Kurumsal Yapılara Sahip Ülke Grupları Üzerine Ampirik Bir Analiz
Ali Yasin KALABAK

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Editör: Prof. Dr. Menşure KOLÇAK

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Yayın Tarihi: Eylül 2023

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-6507-91-3

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

Baskı ve Cilt:REPRO BİR

Repro Bir Mat Kağ. Rek. Tas. Tic. Ltd. Şti.

İvoğsan 1518. Sokak 2/30 Mat-Sit iş Merkezi Ostim

Yenimahalle/Ankara

Matbaa Sertifika No: 47381

İÇİNDEKİLER

KISALTMA DİZİNİ	VI
TABLO DİZİNİ	VI
ŞEKİL DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM EKONOMİK BÜYÜME

1.1. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE BÜYÜME TEORİLERİ	8
1.1.1. Merkantilist Teori.....	9
1.1.2. Fizyokrat Teori.....	9
1.1.3. Klasik Teori.....	10
1.1.4. Sosyalist Teori.....	13
1.1.5. Keynesyen Dinamik Teori (Harrod-Domar Büyüme Modeli).....	15
1.1.6. Neo Klasik Teori (Solow Büyüme Modeli).....	16
1.1.7. İçsel Büyüme Teorileri.....	17
1.1.7.1. Romer Modeli.....	19
1.1.7.2. Lucas Modeli	19
1.1.7.3. AR-GE Modeli.....	20
1.1.7.4. Barro Modeli.....	22

İKİNCİ BÖLÜM KAMU HARCAMALARI

2.1. KAMU HARCAMALARININ TANIMI VE KAPSAMI	24
2.2. KAMU HARCAMALARININ TASNİFİ	26
2.2.1. Ekonomik Tasnif.....	26
2.2.1.1. Cari Harcamalar.....	27
2.2.1.2. Yatırım Harcamaları.....	28
2.2.1.3. Transfer Harcamaları	28
2.2.2. İdari Tasnif.....	29
2.2.3. Fonksiyonel Tasnif.....	30
2.2.3.1. Genel Hizmet Harcamaları	31
2.2.3.2. Adalet ve Yargı Harcamaları.....	31
2.2.3.3. Savunma Harcamaları.....	31
2.2.3.4. Altyapı Harcamaları.....	32

2.2.3.5. Eğitim Harcamaları.....	32
2.2.3.6. Sağlık Harcamaları	33

2.3. KAMU HARCAMALARI İLE BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNE DAİR YAKLAŞIMLAR 34

2.3.1. Wagner Yasası.....	35
2.3.2. Keynesyen Görüş.....	36
2.3.3. Nedensellik Öngörmeyen Görüşler	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KURUMSAL İKTİSAT

3.1. KURUM KAVRAMI..... 40

3.2. KURUMSAL İKTİSADIN TARİHSEL GELİŞİMİ..... 42

3.2.1. Eski Kurumsal İktisat	43
3.2.1.1. Eski Kurumsal İktisadı Etkileyen Kişi ve Okullar.....	44
3.2.1.1.1. Alman Tarihsel Okulu.....	44
3.2.1.1.2. Amerikan Pragmatik Felsefesi.....	45
3.2.1.1.3. Thorstein Veblen'in Kurumsal İktisada Kazandırdıkları....	46
3.2.1.1.4. Avusturya Okulu'nun Kurumsal İktisada Katkıları.....	49
3.2.2. Yeni Kurumsal İktisat	50
3.2.2.1 Yeni Kurumsal İktisadı Etkileyen Kişiler, Okullar ve Olgular....	51
3.2.2.1.1. Ronald Coase.....	52
3.2.2.1.2. D. C. North	53
3.2.2.1.3. Yeni Kurumsal İktisadın Diğer Önemli İsimleri.....	54
3.2.3. Eski ve Yeni Kurumsal İktisat Arasındaki Farklar ve Benzerlikler....	54

3.3. KURUMLARIN BÜYÜMEYE ETKİSİ..... 55

3.4. KAMU HARCAMALARININ BÜYÜMEYE ETKİSİNİ BELİRLEYEN KURUMLAR 60

3.4.1 Hukuk-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi.....	61
3.4.1.1. Bütçe Sınırlamaları Yoluyla Kamu Harcamalarının Denetimi	66
3.4.1.2. Borç Sınırlamaları Yoluyla Kamu Harcamalarının Denetimi	67
3.4.1.3. Kamu Gelirlerine Getirilen Sınırlamalar Yoluyla Kamu Harcamalarının Denetimi	67
3.4.2. Yolsuzluk-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi.....	69
3.4.3. Mali Şeffaflık-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi.....	71
3.4.4. Demokrasi-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi	72
3.4.5. Teknoloji-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi.....	76

3.4.6. Bazı Diğer İformel Kurumlar-Kamu Harcamaları- Büyüme İlişkisi	77
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM AMPİRİK ANALİZ

4.1. LİTERATÜR	82
4.2. YÖNTEM VE VERİLER.....	82
4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı.....	83
4.2.2. Durağanlığın Sınanması.....	85
4.2.3. Panel Veri Analizi	88
4.2.4. Değişen Varyans	97
4.2.5. Otokorelasyon Testi	99
4.2.6. Standart Hataları Düzeltilmiş Panel Veri Yöntemi (PCSE).....	100
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	110
EKLER.....	127

KISALTMALAR DİZİNİ

ÇYİG	: Çok Yüksek İnsani Gelişme
YİG	: Yüksek İnsani Gelişme
OİG	: Orta İnsani Gelişme
DİG	: Düşük İnsani Gelişme
KH	: Kamu Harcamaları
KG	: Kamu Gelirleri
KB	: Kamu Borçları
RKH	: Reel Kamu Harcamaları
RGSMH	: Reel Gayrı Safi Milli Hasıla
KBDRGSMH	: Kişi Başına Düşen Reel Gayrı Safi Milli Hasıla
RKHP	: Reel Kamu Harcama Payı
KBDRKH	: Kişi Başına Düşen Reel Kamu Harcamaları

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Literatür (Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi).....	38
Tablo 3.1. Literatür (Kurumlar-Büyüme İlişkisi).....	59
Tablo 3.2. Hukuk Kurumunun İktisadi Düzenlemeleri.....	62
Tablo 3.3. Kamu Harcamalarını Etkileyen Hukuki Kurumların Ülkelere Göre Sınıflandırılması.....	65
Tablo 3.4. Hukukun Mali Parametrelere Etkisi.....	68
Tablo 4.1. ÇYİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	84
Tablo 4.2. YİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	84
Tablo 4.3. OİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	84
Tablo 4.4. DİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları.....	85
Tablo 4.5. ÇYİG Grubu CADF Test Sonuçları.....	86
Tablo 4.6. YİG Grubu CADF Test Sonuçları.....	87
Tablo 4.7. OİG Grubu CADF Test Sonuçları.....	87
Tablo 4.8. DİG Grubu CADF Testi Sonuçları.....	88
Tablo 4.9. ÇYİG Grubu Sabit Etkiler Modeli.....	92
Tablo 4.10. YİG Grubu Sabit Etkiler Modeli.....	92
Tablo 4.11. OİG Grubu Sabit Etkiler Modeli.....	92
Tablo 4.12. DİG Grubu Sabit Etkiler Modeli	93
Tablo 4.13. ÇYİG Grubu Rassal Etkiler Modeli.....	94
Tablo 4.14. YİG Grubu Rassal Etkiler Modeli	94
Tablo 4.15. OİG Grubu Rassal Etkiler Modeli	95
Tablo 4.16. DİG Grubu Rassal Etkiler Modeli	95
Tablo 4.17. Hausman Test Sonuçları.....	97
Tablo 4.18. Wald Testi Sonuçları	98
Tablo 4.19. Wooldridge Testi Sonuçları.....	99
Tablo 4.20. ÇYİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları	101
Tablo 4.21. YİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları	101
Tablo 4.22. OİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları	102
Tablo 4.23. DİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları	102

ŒEKİL DİZİNİ

Œekil 5.1. Kamu Harcamalarının Kurumsal Etkinliği.....	107
--	-----

ÖNSÖZ

Bu kitap, kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi konusundaki uzun süren tartışmaları ve farklı iddiaları ele almaktadır. İktisat literatüründe, kamu harcamalarının büyümeye etkisi hakkında birbiriyle çelişiyormuş gibi görünen birçok görüş vardır. Bu çalışma, farklı ekollerin ortaya koyduğu farklı görüşleri incelemekte ve yapılan ampirik çalışmaların çeşitliliğine dikkat çekmektedir. Bu farklı görüşlerin ülkelerin kurumsal yapılarındaki farklılıktan kaynaklanabileceği düşüncesi bu çalışmanın temel motivasyonudur. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansı tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi kullanılarak 175 ülke dört farklı gruba ayrılmış ve kamu harcamalarının farklı kurumsal yapılara sahip ülkelerde büyümeyi nasıl etkilediği araştırılmıştır.

Sonuçlar, kurumsal gelişmişliğin en yüksek olduğu ülke grubunda kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi çok az etkilediğini göstermektedir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde bu etkinliğin arttığı ve az gelişmiş ülkelerde ise en yüksek noktaya ulaştığı görülmüştür. Bu bağlamda, kurumsal gelişmişlik düzeyi ile kamu harcamalarının etkinliği arasında negatif bir korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kitap, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamaya yönelik önemli bir katkı sunmaktadır.

2023 yılında Türkiye özelinde konuyla ilgili bir politika önerisinde bulunmak gerekirse; yolsuzluğun ayyuka çıktığı, şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin yok sayıldığı bu günlerde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik darboğazın kaçınılmaz olduğunu söyleyebilirim. Bu durum kamu harcamalarının etkinliğine ve verimliliğine de önemli zararlar vermektedir. Türkiye'nin bir an evvel bu durumdan kurtulabilmesi için ivedilikle anılan olumsuzluklarla ilgili formel ve informel kurumlar oluşturulması gerekmektedir. Ancak daha da önemlisi bu topraklara ahlakın egemen olması, kamu harcamalarından ziyade her türlü üretim faktörüne sahip olan bu toprakların anılan faktörleri etkin bir şekilde kullanıp dünya sıralamasında yükselmesini sağlayacaktır. Bu nedenle bu topraklara bir gün informel bir kurum olan evrensel ahlakın egemen olduğu günleri görmek dileğiyle...

Mustafa Alper'e

Yalova-2023
Ali Yasin KALABAK

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve akabinde beklenen kalkınma, toplumların ulaşmak istedikleri yegâne hedefler olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisat biliminin ilgi alanına giren bu sorunsal, eskiden beri çeşitli soyutlamalar dâhilinde ele alınmıştır. Bu soyutlamalar insanın her zaman rasyonel davrandığı, aktörlerin her daim maximum fayda peşinde koştukları, piyasanın her zaman dengede olduğu ve hepsinden önemlisi *ceteris paribus* gibi örneklerle uzayıp gitmektedir.

Bu varsayımlar, geleneksel iktisat ekolünün kurduğu teorilerin temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Geleneksel iktisat ekolünün anılan soyutlamalarına karşı bazı bilim adamlarının çıkardıkları farklı sesler, geleneksel ekolün karşısında genel itibariyle cılız kalacak yeni ekolleri doğurmuştur. Bunlardan birkaçı Marxist ekol, Alman Tarihsel Okulu, Avusturya Okulu ve Kurumsal İktisat olarak sıralanabilir. Ancak anılan ekoller geleneksel iktisat ekolünün dünya çapındaki gücüne ket vuramamıştır, ta ki 1929 yılında meydana gelen Büyük Buhrana kadar.

Büyük Buhran, geleneksel iktisat ekolüne karşı oluşan en büyük sorgulamayı beraberinde getirmiştir. Bu sorgulamaya da John Maynard Keynes önderlik etmiştir. Keynes o güne kadar sorgulanmayan görünmez el ve minimum devlet anlayışını eleştirmiş, krizden çıkış yolu olarak geleneksel iktisat ekolünün gösterdiği uzun dönemde görünmez el tarafından tekrar dengeye gelecek olan piyasa mekanizmasına “uzun dönemde hepimiz öleceğiz” diyerek karşı çıkmıştır.

Keynes’in krizden çıkış yolu olarak ortaya koyduğu en önemli reçete, çarpan mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin genişletici maliye politikası uygulayarak daralan talebin yeniden canlanmasını sağlayabileceğini iddia eden Keynes, kamu harcamalarında meydana gelecek olan bir birimlik artışın, üretimi bir birimden daha fazla artıracakını ön görmüştür. Ancak 1970’lere gelindiğinde yaşanan stagflasyon karşısında Keynesyen politikalar enflasyonu daha da artırarak krizi derinleştirmiştir. Görüldüğü üzere bir dönem büyük fayda sağlayan Keynesyen politikalar başka bir dönem krizi daha da derinleştirmekten başka işe yaramamıştır.

Gerek savaşlarla gerekse Keynesyen politikaların Dünya genelinde popülerlik kazanmasıyla birlikte, devletin piyasadaki ağırlığı kamu gelirleri ve kamu harcamaları vasıtasıyla artmaya başlamıştır. Kaldı ki geleneksel iktisat ekolünün en büyük güç ve yetkiye sahip olan devleti ekonominin dışında tutmaya çalışması, çok da gerçekçi değildir. Sahip olduğu güç ve yetkiyle vergi toplama gibi birçok iktisadi olayda tekel konumunda bulunan devleti ekonomik faaliyetlerin dışında tutmak ütöpik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda

devleti teorisinin dışında tutmaya çalışmaktan öte, devletin varlığının teoriye dâhil edilmesiyle yapılacak olan politika önerileri daha tutarlı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin başta altyapı olmak üzere birçok başka nedenle yaptığı harcamalar artış göstermeye başlamıştır. Artan kamu harcamalarının bir sonucu olarak kamu harcamaları, zamanla iktisatçıların ilgisini daha çok çekmeye başlamıştır. İktisatçılar ilerleyen dönemlerde kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisini incelerken, diğer birçok konuda olduğu gibi yine farklı görüşler baş göstermiştir. Bu görüşlerden bir kısmı kamu harcamalarındaki artışın büyümeden kaynaklandığını iddia ederken diğer bazıları, ekonomik büyümenin kamu harcamalarındaki artışın sonucu olduğunu iddia etmeye devam etmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere ikinci yaklaşım Keynesyen iktisatçıların sahip olduğu yaygın görüşü, ilk görüşte Alman iktisatçı/maliyeci Adolph Wagner'in teorisi çerçevesinde, bazı iktisatçıların desteklediği görüşü belirtmektedir. Yukarıda vurgulandığı üzere geleneksel iktisat ekolünün günümüzdeki versiyonları hala devletin minimum düzeyde kalması gerektiğini, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyle negatif korelasyona sahip olduğunu iddia ederken, bunu da başta *dışlama etkisi (crowding-out)* gibi teorilerle temellendirmektedirler.

Kurumsal iktisat bakış açısı ise kamu harcamalarının, incelenen zaman diliminde ve incelenen ülkede var olan kurumlar çerçevesinde etkin, etkinsiz ya da nötr olabileceğini varsayar. Çünkü zaman içerisinde kamu harcamalarını etkin kılan kurumlar değişir, dönüşür ya da yok olabilir. Görüldüğü üzere kamu harcamalarının etkinliği kurumsal iktisada göre var olan kurumsal etmenler tarafından belirlenmektedir.

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun yıllardır iktisatçıların gündemini meşgul eden bir konu olduğu halde, tüm bu tartışmaların çalışmamızda bu kadar kısır tutulması ki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde biraz daha detaylandırılarak yapılan tartışmalara ışık tutulmaya çalışılmıştır, kamu harcamalarının çalışmamızda her üç görüşün dışında daha farklı bir perspektifle, kurumsal iktisat çerçevesinde incelenmeye gayret edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bugüne kadar konuyla alakalı yapılan birçok ampirik çalışma, her üç görüşe ait varsayımları da destekler nitelikte sonuçlar üretmiştir. Her üç görüşünde doğrulandığı çalışmaların varlığı ise Kurumsal İktisat bakış açısını daha da tutarlı kılmaktadır.

Wagner'in görüşü her iki olgu arasındaki nedenselliğin varlığı ya da yokluğu ile ilgili değildir. Wagner her iki olgu arasındaki nedenselliğin yönü hakkında teorisini şekillendirdiği için tezde sadece değinilmekle yetinilmiştir. Çünkü nedenselliğin yönünden ziyade tez, kamu harcamalarının büyümeye etkisi olup olmadığını kurumlar üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Kurumsal olarak

gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin hangilerinde kamu harcamaları etkin, hangilerinde değil sorusuna cevap aranırken bu etkinliğin/etkinsizliğin kurumsal sebepleri araştırılmıştır. Bu çerçevede de her türlü doğal ve beşerî kaynağı aynı olan, aralarında sadece bir dikenli tel bulunan ülkelerin birinde kamu harcamaları büyümeyi olumlu etkilerken niçin diğerinde olumsuz/nötr etkilemekte sorusu, bu çalışmanın en temel dinamiğini oluşturmaktadır. Ya da ABD gibi gelişmiş ülkeler ile Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ve Afganistan gibi az gelişmiş ülkelerde, kamu harcamalarının ekonomik büyümeye katkısı nedir, eğer aralarında farklılık varsa bu farklılık neden oluşmaktadır sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

Yine belirtmek gerekirse, kamu harcamaları kurumsal çerçevede her üç ülke düzeyinde de etkin ya da etkinsiz olabilir. Tezin ampirik kısmında, her ülke düzeyinde kamu harcamalarının etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kamu harcamaları, gelişmiş kurumsal yapılara sahip ülkeler de gelişmemiş kurumsal yapılara sahip ülkelere nazaran daha az etkindir. Kurumsal iktisat bakış açısı ise böyle bir durumda aradaki etkinlik farkının hangi kurumsal sebeplere dayandığı sorusunu sormayı gerektirir. Bu sorulara cevap aranırken son dönemlerde iktisat biliminin maruz kaldığı ideolojik yaklaşımlardan olabildiğince uzak kalınmaya çalışılmış ve mümkün merteye objektif bir analiz yapılmaya gayret gösterilmiştir. İktisatçılar arasındaki bu bölünmüşlüğü tam bir taassupla birleşmesi, kamu harcamalarının Dünya'nın her yerinde ya tam etkin ya da tam etkinsiz olduğu savlarını beraberinde getirmektedir. Bu belirtilen hataya uluslararası kuruluşlar da düşmekte ve her dar boğaza düşen ülkeye ya aynı ya da benzer reçeteler ön görmektedirler. Bu ülkelerin birçoğunun sahip olduğu kurumlar farklılık arz etmekte, fakat önerilen reçeteler bu farklılıkları hesaba katmamaktadır. Oysaki kurumsal iktisat araştırılan ülkenin sahip olduğu kurumsal yapıya göre kamu harcamalarının etkin/etkinsiz ya da nötr olabileceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda çalışma da öncelikle farklı kurumsal yapıya sahip (gelişmiş/gelişmekte olan/az gelişmiş) ülkelerde kamu harcamalarının etkinliği/etkinsizliği araştırılmış ve çıkan sonucun kurumsal nedenlerine vurgu yapılmıştır.

Dünya'nın her yerinde birçok farklı geleneğe, göreneğe, kültüre, devlet yapısına ve dini inanca sahip toplumlar bulunmaktadır. Toplumların bazılarının gerek sahip olduğu jeopolitik konum gerekse barındırdıkları diğer kurumsal yapılar, politikacıların üretimden ziyade savunma/savaş alanında harcamalar yapmasına neden olurken, bazı toplumlar eğitim, sağlık vb. gibi daha sosyo-ekonomik hizmetleri devletlerinden talep etmektedir. Politikacılar demokrasi ile yönetilen toplumlarda halkın taleplerini dikkate alırken, daha otokratik rejimlerde kamu harcamalarını istedikleri alanlara kanalize etmekte daha özgür davranabilmektedirler.

Bu bağlamda başta kalkınma ve büyüme olmak üzere, kamu harcamaları gibi üzerinde uzlaşılabilen sorunsallar, salt iktisadi varsayımlarla çözülemeyecektir. Çünkü ekonomi dâhil Dünya'nın özünü insan oluşturmada ve insanın davranışları her zaman rasyonel olamamaktadır. Devletleri yönetenlerin, bireylerin, üreticilerin ve tüketicilerin davranışları her zaman ekonomik olarak ölçülebilen fayda çerçevesinde gelişmemektedir. Aynı ailede yetişen iki kardeşin bile aynı olaylara farklı tepkiler verdiği gerçeğinden yola çıkarak, kamu harcamalarının farklı kurumsal gelişmişlik düzeylerine ait ülke gruplarında ekonomik büyümeyi nasıl etkiledikleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde ekonomik büyüme olgusuna değinildikten sonra, tarihsel süreç içerisinde çeşitli ekoller tarafından geliştirilen büyüme teorileri açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde kamu harcamalarının tanımı, kapsamı ve tasnif yöntemleri incelenmiştir. İkinci bölümün devamında ise kurumsal faktörleri dikkate almayan kamu harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisine dair geliştirilen yaklaşımlara kısaca değinilmiş, anılan yaklaşımlarla ilgili ampirik yazın tablo halinde sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise kurum kavramının tanımı ve içerisinde formel ve informel kurum ayrımı verilmeye çalışılmıştır. Ardından kurumsal iktisadın tarihsel serüveni içerisinde oluşan eski ve yeni kurumsal iktisat farklılaşmasına vurgu yapılmıştır. Daha sonra her iki kurumsal okulu da etkileyen kişi ve ekoller incelenmiş ve her iki okul arasındaki farklar ve benzerlikler anlaşılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dair görüşler bu bölümde incelenmiş ve yine konu ile ilgili ampirik yazın tablo halinde sunulmuştur. Bölümün devamında ise kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen kurumlar ve bu etkileri nasıl gerçekleştireceklerine dair görüşlere yer verilmiştir.

Çalışmada dikkat çeken hususlardan bir tanesi tezin ana temasıyla alakalı iki tane ampirik yazın tablosu bulunmasıdır. Bu durumun en temel sebebi ise bugüne dek kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini kurumlar üzerinden inceleyen çalışmaların yok denecek kadar az olmasından kaynaklanmaktadır.¹ Bu bağlamda tezin bu boşluğu tek başına doldurabileceği kadar iddialı olunamasa da en azından Türkçe literatürde bu boşluğun doldurulmasında öncülük etmesi umulmaktadır.

Daha önce tek ülke bazında, kurumlar vasıtasıyla kamu harcamalarının etkinliği üzerine yapılan çalışmalar göz önüne alındığında, Dünya üzerinde var

---

¹ (Dizaji, Farzanegan ve Naghavi, 2015; Bird ve Kirira, 2009; Lawson and Bird, 2008, Pommerehne, 1978) gibi çalışmalar genellikle tek bir ülke de var olan kurumların kamu harcamaları üzerinden büyümeye etkisini araştırmıştır. Oysaki çalışmamızda tüm Dünya üzerindeki ülkeler dört gruba ayrılarak benzer kurumsal yapıları sahip olan ülkeler beraber incelenmiştir. Bu bağlamda bulunabilen çalışmalar (Keeffer and Knack, 2007; Butkiewicz ve Yanikkaya, 2011)'e aittir.

olan ülkelerin kurumsal temelde nasıl gruplanacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bu bağlamda en sağlam gruplamanın doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresi ve son olarak da kişi başına düşen gelir baz alınarak hesaplanan ve her yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansı tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi çerçevesinde yapılması uygun bulunmuştur. Çünkü anılan göstergenin mevcut göstergeler arasında, bir ülkede var olan kurumların kalitesini en iyi yansıtabilecek gösterge olduğu düşünülmüştür. Bu kanaatin en temel sebebi bir toplumu oluşturan iyi eğitilmiş, sağlıklı ve yüksek gelire sahip insanlar buldukları toplumda güçlü bir kurumsal yapıyı kurmak için gerekli maddi ve beşerî yeterliliğe sahip olacaklardır. Anılan olguların seviyesi düştükçe toplumu oluşturan insanların kurabilecekleri kurumsal yapının kalitesi de zayıflayacaktır. Bu bağlamda İnsani Gelişme Raporunda yayınlanan 188 ülkeden verilerine ulaşılabilen 175 ülke, çok yüksek insani gelişme (ÇYİG), yüksek insani gelişme (YİG), orta insani gelişme (OİG) ve düşük insani gelişme (DİG) olmak üzere tıpkı anılan rapordaki gibi sınıflandırılmıştır. YİG ve OİG grupları kurumları geliştirmekte olan ülkeler statüsündeyken ÇYİG kurumları gelişmiş ülkeler, DİG ise kurumları gelişmemiş ülkeler olarak kabul edilmiştir. Tüm bu ülkelere ait GSYH bağımlı değişken olmak üzere, kamu harcamaları (KH) bağımsız değişken, kamu gelirleri (KG) ve kamu borçları (KB)'da kontrol değişkenler olarak analize dahil edilmiştir. Anılan parametrelerin kontrol değişken olarak seçilmesindeki neden kamu harcamalarının sadece toplumda var olan kurumlardan etkilenmediği gerçeğidir. Kamu gelirleri ve kamu borçları kamu harcamalarının hacmi üzerinden ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Elbette kurumların kamu gelirleri ve kamu borçlarını da etkileyebileceği unutulmamalıdır.

Anılan ülkelerin 1980-2016 dönemine ait tüm verilerinin eksiksiz bulunamayacağı düşünüldüğünde, dördüncü bölümde dengesiz panel veri yöntemiyle analiz gerçekleştirilmiştir. Bu noktada analize geçmeden önce küreselleşen Dünya'nın bir getirisi olarak ülkelerin birinde yaşanan herhangi bir şoktan diğer ülkelerin etkilenip etkilenmediğini ölçebilmek amacıyla Peseran (2004) CD testi uygulanmıştır. Serilerde çıkabilecek yatay kesit bağımlılığı uygulanacak ekonometrik testlerin seyrini de değiştirecektir. Anılan testin ardından yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve panel EKK yönteminin bir ön şartı olarak kabul edilen durağanlık sınaması CADF birim kök testi ile yapılmıştır. Her iki test de yapıldıktan sonra sabit ve rassal etkiler regresyonlar değişkenlere uygulanmış ve hangi modelin daha sağlıklı sonuçlar verdiğini anlayabilmek adına Hausman testi yapılmıştır. Tüm bu uygulamaların ardından modelde değişen varyans sorunu olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla Greene (2012)'de önerilen değiştirilmiş Wald Testi uygulanmıştır. Panel EKK

yönteminin bir diğler önemli tanı testi otokorelasyon testidir. Modelde anılan durumla ilgili bir sorun olup olmadığını görebilmek için Wooldridge testi yapılmıştır. Dördüncü bölümün sonunda sabit ve rassal etkili modellerin dikkate alamadığı otokorelasyon, değışen varyans ve yatay kesit bağımlılığına karşı dirençli Prais-Winsten modeli olarak anılan Standart Hataları Düzeltilmiş Panel Veri (Panel Corrected Standard Errors-PCSE) modeli uygulanmış ve en tutarlı tahmin sonuçları elde edilmeye çalışılmıştır. Beşinci ve son bölümde anılan ülke gruplarına ait elde edilen sonuçlar ve muhtemel nedenleri rapor edilerek politika önerileriyle çalışmaya son verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM EKONOMİK BÜYÜME

İktisat biliminin en önemli uğraş alanlarından bir tanesi hiç şüphesiz ekonomik büyüme olgusudur. Bu olguyu tanımlamak gerekirse; bir ülkenin Gayri Safi Milli Hasıla'sının ya da bir ülkede üretilen toplam mal ve hizmet miktarında zaman içerisinde yaşanan artışa ekonomik büyüme denir (Ünsal, 2007: 14). Ekonomik büyümenin ölçülmesinde birçok kavram kullanılabilir. Ancak sağlıklı bir ölçüm, kullanılan kavramın nominal halinden ziyade reel halinin analize dahil edilmesini gerektirir. Çünkü nominal değerler, içerisinde enflasyon artışını da barındırır. Bu durum, ölçümde sanal büyüme rakamlarının yakalanmasını beraberinde getirebilir. Oysa reel değerler belirli bir baz yıl fiyatlarıyla elde edildiğinden, enflasyon etkisinden arındırılmıştır. Bu ölçümde yakalanan büyüme rakamlarının daha sağlıklı değerler olduğu matematiksel bir gerçekliktir. Büyüme kabaca denklem 1 vasıtasıyla formülize edilebilir:

$$G = (\text{Reel GSYH} - \text{Bir Önceki Yıl Reel GSYH}) / (\text{Bir Önceki Yıl Reel GSYH}) \times 100 \quad (1)$$

Denklem 1 bize büyüme oranını verse de Türkiye gibi nüfus artışının yüksek olduğu ülkelerde büyümeyi salt enflasyon etkisinden arındırmak sağlıklı sonuçlar elde etmede çoğu zaman yetersiz kalabilmektedir. Bu durum da denklem 2 bize net büyüme rakamlarını verecektir:

$$Ng = \text{Reel GSYH Büyüme Oranı} - \text{Nüfus Artış Oranı} \quad (2) \quad (\text{Çolak ve Aktaş, 2009: 13}).$$

Ekonomik büyümenin birçok farklı nedeni olabilir. Bunları kabaca iki başlık altında toplayabiliriz;

- Kaynak ya da üretim faktörlerindeki niceliksel artış
- Kaynak ya da üretim faktörleri kullanımında etkinliğin artması (Berber, 2006: 14).

Kalkınma ve büyüme kavramı genellikle sık karıştırılan kavramlardır. Bu noktada kalkınma ve büyüme arasında bariz bir farklılık olduğunu da vurgulamak gerekir. Kalkınma, büyüme rakamlarındaki iyileşme ile beraber sosyo-kültürel, hukuki ve politik kurumlarda meydana gelen pozitif yönde ilerlemeyi de içerisinde barındırır. Oysaki büyüme sadece mal ve hizmet miktarındaki net artışı ifade eder. Birçok araştırmacı kalkınma ile büyüme arasındaki ayrımı çok farklı şekillerde açıklamışlardır. Örneğin Han ve Kaya (2004: 3) '*Kalkınma salt üretimin ve kişi başına gelirin artırılması demek olmayıp, az gelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat*

içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler kalkınmanın temel öğeleridir. Büyüme ise, mutlaka o ekonomide yapısal değişimi gerektirmez. Büyüme nitelikten çok nicelik bakımından ortaya çıkan bir değişiklik olup, üretimin ve kişi başına gelirin reel olarak artırılmasıdır''. Yukarıda geçen alıntıda bahsedilen nicelik, üretim faktörlerinde sayısal olarak meydana gelen artışın tetiklediği büyüme vurgu yaparken, nitelik üretim faktörlerinin yapısındaki iyileşmenin beraberinde getirdiği büyüme ve dolayısıyla kalkınmayı ifade etmektedir. Örnek vermek gerekirse eğitim sayesinde daha kalifiye bir işgücü, ekonomideki emek miktarı değişmeksizin daha fazla çıktı üretebilir. Eğitim kurumu üzerinden verilen bu örnekten de anlaşılacağı üzere, kalkınma hem mal ve hizmet miktarındaki net artışı hem de kurumsal gelişmişliği içerisinde barındıran bir kavramken, büyüme sadece mal ve hizmet miktarındaki net artışı ifade eder.

Sanayi devriminden İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, iktisatçılar genel olarak büyüme kavramı üzerine yoğunlaşırken, 1950'lerden itibaren kalkınma kavramı popülerlik kazanmaya başlamıştır. Günümüzde ise bu durum kurumsal gelişmişlik düzeyi, insan refahındaki artış ve insani gelişme endeksi gibi kavramların ön plana çıkmasına yol açmıştır. Yani bir başka ifadeyle sanayi devriminden İkinci Dünya Savaşı'na kadar toplumların ilk hedefi üretimi artırmak olmuştur. Bu süreçte insan sadece bir üretim faktörü olarak görülmüş, insan refahı dâhil, toplumların genelini ilgilendiren diğer durumlar göz ardı edilmiştir. Günümüzde ise başta kurumsal gelişmişlik ve insan refahı olmak üzere, büyümenin insana ve insani değerlere katkısı çok fazla ilgi çekmeye başlamıştır. Bir başka ifadeyle iktisatçıların ilgi alanlarında, üretim faktörlerinin niceliksel artışının beraberinde getirdiği büyümeden, niteliksel artışının beraberinde getirdiği büyüme doğru bir kayma yaşanmıştır (Berber, 2006: 2-6).

Büyüme ancak uzun vadede, ülkenin üretim kapasitesinin genişlemesi veya üretim faktörlerinin niceliksel veya niteliksel artışındaki süreklilikle anlam kazanır. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki, büyüme hem uzun vadeli hem de daha çok ekonominin arz cephesini ilgilendiren bir problemdir. Bir başka ifadeyle, bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya kaymasına ve uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına sebep olan etmenler, büyüme teorilerinin konusunu oluşturur (Kibritçioğlu, 1998: 207).

1.1. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE BÜYÜME TEORİLERİ

1500'lü yıllardan günümüze dek farklı paradigmlar büyümenin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu kronolojiye uygun olarak anılan görüşlere/teorilere değinmek faydalı olacaktır.

1.1.1. Merkantilist Teori

1450'lerden 1750'lere kadar popürlüğünü koruyan merkantilist öğretisi, Avrupa'nın geleneksel iktisadi öğretisi olarak iktisadi olaylara yön vermiştir. Bu doğrultuda Avrupalı devletler paraya ve dış ticarete büyük önem vermiştir. Merkantilist öğretiye göre bir ülkenin zenginliği sahip olduğu altın ve gümüş stoğu ile doğru orantılıdır. Bu nedenle büyümenin gerçekleştirilebilmesi için anılan değerli maden miktarının artırılması gerekmektedir. Bu artış da ancak sanayi ve ticaret alanında uyulması zorunlu kuralların tesisi, yani hukuk kurumunun tesisi, ödemeler bilançosunun fazla vermesini sağlayıcı tedbirlerin alınması yani bir nevi mali kurumların tesisi ve Uluslararası ilişkilerde kendi çıkarlarını maximize edici dış politikaların tesisi ile mümkün olabilmektedir (Berber, 2006: 49). Merkantilist dönemde ülke içinde değerli maden arzının artırılmasının en temel yolu dış ticarettir (Kazgan, 2000: 44). İşte tam da bu nedenle merkantilistler ihracatı teşvik eden uygulamaların yanında ithalatı kısıtlayan uygulamaları ön plana çıkarmışlardır. Bu maksatla ihraç malların üretimine verilen öncelikler, ülke ekonomisinin kendine yeterliliği ve nüfus artışının desteklenmesi, merkantilistlerin en temel uygulamaları olmuştur (Savaş, 2000: 139).

Ülkelerin zenginliğinin göstergesi olan değerli madenler anılan dönemde salt dış ticaretle sağlanmıyordu. Sömürge hareketleri anılan değerli madenlerin Avrupa'ya transferinin bir diğer sacayağını oluşturmaktaydı. Bu nedenle anılan madenlere ulaşabilmek, sayıca çok askere, güçlü bir ordu ve donanmaya sahip olmaktan geçmekteydi (Alkin, 1987: 20).

Anılan teori büyümeyi sağlayabilmek adına devletin ekonomiye müdahalesine cevaz vermiştir. Anılan teoride devlet ihracat hacmini artırma maksadıyla ülke sanayini düzenleyebilmekte ve sanayi kesimini tahakküm altına alabilmektedir (Aydemir ve Güneş, 2006: 146).

Ancak değerli madenler için yapılan tüm bu uygulamalar her ne kadar istenilen amaca ulaşmayı sağlasa da, Avrupa'da bazı ülkelerin altın ve gümüş stoğunda meydana gelen artış, uzun dönemli fiyat artışlarını da beraberinde getirmiştir. En kaba haliyle de yaşanan enflasyon, anılan öğretinin yerini Fizyokrasiye bırakmasıyla sonuçlanmıştır (Berber, 2006: 55).

1.1.2. Fizyokrat Teori

Merkantilist teorinin piyasada yarattığı enflasyon sorunu, anılan teorinin önemini kaybettirmiş ve yerine fizyokrasinin gelmesine yol açmıştır. Fizyokrasi kelime anlamı itibariyle doğanın gücü anlamına gelmektedir. Anılan görüşün teorisyenlerine göre, bir ülkenin gücünün simgesi değerli madenler değildir. Fizyokratlara göre gücün en önemli göstergesi anılan

ülkenin sahip olduğu tarımsal zenginliktir. Buradan da anlaşılacağı üzere fizyokratlara göre ekonomik büyüme, tarımsal ürünlerdeki artıştan kaynaklanmaktadır (Berber, 2006: 55). Fizyokratların merkantilist öğretiyeye eleştirileri en genel itibariyle aşağıdaki gibidir;

- Değerli madenlerin ülkeye katkı sağlamayacağı
- Ticaret ve sanayi sektörlerinin artı değer sağlama açısından ehemmiyetsizliği
- Sadece tarım sektörünün gerçek anlamda bir üretim potansiyeline sahip olduğu
- Tarım sektörünün anılan diğer sektörlerle kıyasla hep aldığından daha fazlasını çiftçiye geri verdiği, diğer sektörlerin böyle bir özelliğinin çok fazla olmadığı
- Merkantilistlerin aksine devletin piyasaya çok fazla müdahale etmemesi gerektiği (Alkin, 1987: 21).

Görüldüğü üzere fizyokratların anılan görüşü, daha sonra geleneksel iktisat görüşü olacak olan klasik teoriye oldukça uygun bir zemin hazırlamıştır (Küçükcalay, 2015: 211).

1.1.3. Klasik Teori

Klasik teori 1700'lü yılların sonu ve 1800'lü yıllarda Adam Smith, David Ricardo, T. Robert Maltus ve J. Stuart Mill gibi düşünürlerin görüşleriyle şekillenen bir teoridir. Ancak literatürde, klasik teorinin, Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı ünlü çalışması *Ulusların Zenginliği* ile başladığı genel kabulü hâkimdir (Küçükcalay, 2015: 211).

Klasik teorinin iktisadi büyüme olgusuna yaklaşımı, çok farklı klasik düşünürlerin katkılarıyla şekillenmiş olsa da bu alanda en büyük katkıyı David Ricardo yapmıştır. Bu nedenle klasik öğretinin büyüme üzerine olan düşünceleri literatürde sıklıkla Ricardocu model olarak karşımıza çıkmaktadır. Halen üniversitelerin iktisadi büyüme derslerinin büyük bir çoğunluğu o günlerde Adam Smith'in temellerini attığı ve David Ricardo'nun bu temeli sistematik bir hale getirdiği teoriden oluşmaktadır (Atılğan ve Köksal, 2010: 367). Klasik teoriye katkı yapan düşünürler farklı modellerle iki ortak sonuca ulaşmışlardır. Bunların ilki ülkede yaratılan artı değerın sınıfsal paylaşımı, ikincisi ise uzun dönemdeki sermaye birikimidir (Özel, 2002: 147-148). Modellerdeki farklılığa örnek verecek olursak; Smith'e göre emek söz konusu olduğunda artan verimler yasası kabul edilirken, sermayede durum farklılaşmakta, azalan verimler yasası devreye girmektedir. Ancak Ricardo hem emek hem de sermaye de azalan verimler yasasının geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Her iki düşünürün modelinde

Malthus'un nüfus hakkında söyledikleri önemli ölçüde yer edinmiş ve yine her iki düşünür de ekonominin belirli bir çıttadan sonra durgunluğa sürükleneceğini iddia etmişlerdir (Hiç, 1988: 2).

Klasik iktisatçıların öne sürdüğü büyüme teorisinde, toprağın sabit olarak alındığı sermaye ve emeğin bulunduğu klasik üretim fonksiyonu kullanılmıştır. Anılan modelde yer alan bu fonksiyonun yanında, sermaye birikim süreci, kişi başına düşen gelir, nüfus artışı, piyasa rekabeti, genel denge dinamikleri, uzmanlaşma ve teknoloji ile azalan verimler yasası gibi kavramlara da yer verilmiştir (Gübe, 1997: 17).

Klasik teorinin başlangıcı kabul edilen *Ulusların Zenginliğinde* Smith (2010), iktisadi büyümeyi sermaye birikimi, iş bölümü ve uzmanlaşma, dış ticaret, nüfus artışı ve görünmez el olarak tanımladığı fiyat mekanizması gibi unsurların ortak bir sonucu olarak tanımlamıştır. Yine yukarıda belirtildiği üzere Smith, iktisadi büyümenin sürekli olarak sağlanamayacağını ve belirli bir çıttadan sonra piyasada meydana gelecek durgunluğa da piyasanın ihtiyacı olduğunu savunmuştur (Berber, 2006: 57).

Smith gelişmiş ülke piyasalarında iş bölümünün önemini vurgulamıştır. Kişi başına düşen gelirlerin artmasının en temel nedeni olarak gördüğü iş bölümünün, emeğin verimliliğine sağladığı katkı ile ülke ekonomilerinin birbirine fark atmasına neden olduğunu savunmuştur. İş bölümü ile beraber işçilerin becerileri artmakta, iş değiştirme nedeniyle meydana gelecek zaman kayıplarının önüne geçilmekte ve işçilerin işlerinde geçirdikleri sürelerde niceliksel olarak artmaktadır. Ayrıca piyasadaki sermaye stoğunda meydana gelen artışlar, iş bölümünü piyasa koşullarına dayatmaktadır. İş bölümünün sağladığı bu katkıların iki koşulu vardır. Bunlar hem sermaye birikiminin hem de piyasanın yeterlilikleridir. Sermaye birikiminin ve dolayısıyla büyümenin en önemli iki kaynağı Smith'e göre kâr ve tasarruflardır. Tasarrufların kaynağı ise insanda var olan tutumluluk güdüsüdür. Tutumluluk güdüsü ile tasarrufa ayrılan sermaye mutlaka yatırıma dönüşür ve böylelikle o toplumda üretilen mal ve hizmet miktarı yani büyüme artar. Yine Smith'in modelinde yer alan önemli kurumlar; iyi bir yönetim, ulaştırma alt yapısı ve paranın bir mübadele aracı olarak kullanılmasıdır. Bu kurumlar büyümenin en temel dinamikleridir (Lavezzi, 2003: 82-83, Berber, 2006: 60).

Smith'in büyüme teorisinin dışında, klasik büyüme teorisine en önemli katkılardan bir tanesi, hiç şüphesiz Ricardo'nun modelidir. Ricardo'nun tasarladığı büyüme modelinde üretim faktörlerinin payları ve gelir bölüşümü önemli yer tutmaktadır (Özsağır, 2008: 335). Yaşadığı dönemde ülkesi İngiltere'nin piyasa koşullarından etkilenen Ricardo, tarım sektörünün tabii olduğu azalan verimler yasasının diğer bütün sektörleri etkilediğini, hızı zamanla

gerileyerek artan toplam çıktının rant sahiplerine ve işçilere düşen kısmının artmasıyla beraber burjuvazinin payında mecburi bir azalışın ortaya çıkacağını ileri sürmüştür (Alkin, 1987: 24). Ricardo'nun bu görüşü yani, tarım sektörünün tabi olduğu azalan verimler yasası, kendisinin Smith gibi gelecek hakkında iyi düşünmesini sağlayamamıştır. Ricardo'ya göre buğday ithalatının yasaklanması gıda fiyatlarını artıracaktır. Gıda fiyatlarındaki artış ise ücretlerdeki artışı beraberinde getirecek ve sonuç itibarıyla kârlar ve sermaye birikimi azalacaktır. Tüm bu nedenlerle de iktisadi büyüme kendisine uygun bir ortam bulamayacaktır. Ricardo çalışmalarında iktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiye değinmiş, ayrıca *Corn Laws* olarak bilinen buğday yasalarının gelir dağılımı ile olan bağlantısına yer vermiştir. Görüldüğü üzere Ricardo'nun büyüme teorisi genel olarak gelir dağılımı açısından ele alınmış olup bu bakış açısı Smith'in üretim temelli bakış açısından oldukça farklıdır (Savaş, 2000: 311). Ricardo'nun 1817 yılında yayınladığı *On the Principles of Political Economy and Taxation* isimli kitapta anılan bakış açısı derinlemesine irdelenmiş ve tarımsal çıktının emek, makine ve sermayenin birlikte uygulanması ile elde edildiğini ve bu nedenle de tarımsal çıktının üç toplumsal sınıf tarafından pay edildiğini belirtmiştir. Ricardo'nun belirttiği bu sınıflar toprak sahipleri, toprağın ekimi için ihtiyaç duyulan sermayenin sahipleri ve işçilerdir (Ricardo, 2001: 5). Ricardo gelirin anılan üç sınıf arasındaki paylaşımını incelemiş ve bu üç sınıfın uzun vadede gelirden aldıkları paylar arasında bir değişim meydana gelmesiyle büyüme veya durgunluk olabileceğini belirtmiştir (Berber, 2006: 62, Alkin, 1987: 44). Kabaca Ricardo modelindeki büyümeden bahsetmek gerekirse; anılan modelde başlangıç kâr oranları fazla olduğu için tasarruf ve dolayısıyla sermaye birikimi de fazladır. Artan sermaye birikimi toplumlarda üretilen mal ve hizmet miktarını artırırken, kullanılan emek de artacağından, dolaylı olarak istihdam hacmini de artıracaktır. İstihdam seviyesindeki artış kısa vadede reel ücretleri de artırarak Malthus'un nüfus teorisi devreye girecek, nüfus gelir artışına bağlı olacağından nüfus da artan bir seyir izleyecektir. Artan nüfus gıda ürünlerine olan talebi tetikleyecek ve üretim, yani ekonomik büyüme yine artacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki tarım arazileri kıt bir kaynaktır ve nüfus artışının hızlandığı periyotta artan gıda talebini karşılamak amacıyla bir ülkedeki verimli arazilerin yanında verimsiz araziler de ekilecektir. Bu durum tarım sektörüne ek maliyetler yükleyecek, en başta toprak sahiplerine yapılan ödemeler artacaktır. Ricardo'ya göre sanayi sektörü teknoloji vasıtasıyla azalan verimler yasasına tabi olmaktan kurtulmuştur ancak, tarım sektörü için aynı durum söz konusu değildir. Bu nedenle tarım sektöründe artan maliyetler eninde sonunda ekonomiyi durağanlaştırıp büyüme rakamlarının aşağı düşmesine neden olacaktır. Tarım sektöründe kâr haddinin aşağıya inmesiyle ekonomik büyümenin durmasını,

artan nüfusun reel ücretleri aşağıya çekmesi izleyecektir. Yatırımlar ise burjuvazi, yani sermayedarlar tarafından yapılmaktadır. Kâr haddi aşağıya düşen sermayedar sınıfı ise uzun vadede bu duruma yatırımlarını azaltarak yanıt verecektir. Görüldüğü üzere Ricardo uzun dönemde ekonomik büyümenin nasıl durağan bir sürece girdiğini kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir (Alkin, 1987: 24, Kazgan, 2000: 96).

1.1.4. Sosyalist Teori

Sosyalist teorinin kurucusu ve lideri hiç şüphesiz Karl Marx'tır (Turanlı, 2000: 140). Marx'ın iktisadi alandaki ilk yapıtı, 1847 yılında kaleme aldığı *Felsefenin Sefaleti* dir. Bu yazı Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi* eserine bir eleştiri mahiyetindedir. Marx'ın bu eserini 1848 yılında Engels ile beraber yazdığı ve kapitalist sistemin elbet bir gün son bulacağını iddia ettikleri *Komünist Manifesto* izlemiştir. Bu iki çalışmanın ardından Marx, Smith ve Ricardo gibi ekonomi politik alanında eserler vermeye başlamıştır. Marx'ın ekonomi politik bağlamında verdiği en önemli eser ise 3 ciltten oluşan, yaklaşık 2500 sayfalık *Das Kapital* dir. Anılan kitabın ilk cildi Marx hayatını kaybetmeden önce, ikinci ve üçüncü cildi ise Engels tarafından Marx hayatını kaybettikten sonra yayınlanmıştır (Berber, 2006: 75).

Sosyalist büyüme teorisi kapitalizmin sürekli bir büyümeyi sağlayacağını ancak, bu büyümenin bir gün sistem içi çelişkileri artırıp kapitalist sisteme son vereceğini ileri sürmektedir (Acar, 1994: 29). Anılan çelişkiyi en kaba haliyle açıklamak gerekirse; kapitalist sistem belirli bir gelişme göstermesinin ardından sistemin sorunlu yapısı nedeniyle bir süre sonra işsizlerin sayısını artıracak ve burjuvazinin bitmek tükenmek bilmeyen kâr güdüsü nedeniyle de halen çalışabilen işçi kesiminin sefaleti artacaktır. Sonunda bu zorluklarla mücadele eden kesim olan işçiler, burjuvaziye ve onu koruma mekanizması haline gelen devleti ihtilal yaparak yok edecektir. İhtilalle ele geçirilen devlet mekanizması bir proleter diktatörlüğüne evrilecek ve anılan sosyalist evrenin ardından toplumdaki her bireyin yeteneği doğrultusunda üretim sürecine katılması sağlanıp, ihtiyaçları doğrultusunda da tüketimden pay alması sağlanarak komünist sisteme geçilecektir. Marx'a göre kapitalist sistem için yukarıda anlatılanlar kaçınılmaz bir sonudur. Ancak belirli düzenlemelerle sistemin kaçınılmaz sonla buluşması sadece ertelenebilir. Sosyalist teori, ihtilalle burjuvaziden gasp edilen üretim araçlarını kamuya devreder ve böylelikle üretilen artık değer burjuvazi yerine kamuya devredilir. Kamu da ele geçirdiği bu artık değeri proleter diktatoryası olması hasebiyle ya işçilerin günlük kullanımına sunar ya da işçi kesiminin refah seviyesini yükseltmede kullanır. Burada belirtilen işçi kesiminin ihtiyaçları, her işçinin kendi belirlediği subjektif

ihtiyaçlar listesi olmaktan ziyade, devletin işçilerin ihtiyaçlarını bile belirlediği ‘objektif’ ihtiyaçlar listesidir. Anılan sistemde büyüme, kamu vasıtasıyla sağlanacaktır. Anılan teorinin bir diğer varsayımı ise, her şey öngörüldüğü şekilde giderse sınıfsız toplumlara ulaşılacaktır (Hiç, 1988: 22-23).

Marx’da diğer iki öncülü gibi yaşadığı dönemin İngiltere’sinden oldukça etkilenmiştir. Kendisi her ne kadar bir Alman olsa da Marx, sanayi devriminin başladığı ülke olan İngiltere’ye kayıtsız kalamamıştır. Diğer iki öncülü olan Smith ve Ricardo gibi İngiltere’den etkilenmiş olsa da Marx’ın gerek kullandığı yöntem gerekse analizinde yer verdiği teknikler Smith ve Ricardo’dan farklı sonuçlar elde etmesini sağlamıştır. Emek değer teorisi Marx’ın kuramında büyük önem taşımaktadır. Bu teoride bir metanın değerinin, anılan metanın üretim sürecinde kullanılan emek tarafından belirlendiği kanısı gelenekseldir.

- P: Bir üretim döneminde ortalama işçi başına düşen çıktı miktarını
- C: Bir üretim döneminde yeniden üretilen sabit sermaye stoğunu
- V: Bir üretim döneminde yeniden üretilen değişen sermayeyi
- S: Bir üretim döneminde işçi başına düşen artık değeri
- $P = C+V+S$ (Alkin, 1987: 59).

Görüldüğü üzere Marx, sermayeyi değişen ve sabit olmak üzere iki ana başlıkta kategorize etmiştir. Sabit sermaye literatürde kısa vadede artırılamayacak makine, bina vb. gibi fiziki unsurlardan oluşurken, değişen sermaye işçi ya da işçiye yapılan ödemeyi içerisinde barındırmaktadır. Sabit sermaye sosyalist teoride değer yaratmaz, ancak değer yaratımı için gerekli olan bir unsurdan ibarettir. Değerin ana kaynağı ise değişen sermayenin bir ürünüdür. Artık değer kavramı da toplam çıktı tutarı ile bu çıktının yaratılması için harcanan tutarın farkıdır (Alkin, 1987: 59-60, Acar, 1994: 30).

Sosyalist teoride büyümenin hızını;

- Artık değer oranı: S/V
- Kâr oranı: $S/(C+V)$
- Sermayenin organik bileşimi: C/V

belirlemektedir. ‘S’ burjuvazinin elinde kalan artık değeri, ‘V’ işçi ücretlerini ve ‘C’ sabit sermayeyi sembolize etmektedir. Burada büyümeyi belirleyen kâr sabit sermaye ile değişken sermaye arasındaki ilişkidir. Kapitalist sistemin işleyişindeki bozukluk bağlamında toplam kâr işçiye hiç ödenmediği için toplam artık değere eşittir. Anılan modelde kapitalist sistemde yaratılan artık değer oranı sabittir. Teknoloji unsuru zamanla sermayenin organik yapısında değişimler yaratacağından kâr oranı gitgide düşecektir ve hatta bir noktada sıfır olacaktır. Bu noktadan sonra da artık yeni yatırımlar yapılmayacak, bir başka

ifadeyle efektif talep azalacağından kapitalist sistemin krize sürükleneceği sonucuna ulaşılmıştır (Berber, 2006: 91, Gürak, 2009: 79).

Marx kapitalist sistemin ilerleyişin en temel dinamiğini teknolojik gelişme olarak tanımlamıştır. Kapitalist sistemin ilerleyişi büyümeyi beraberinde getireceğinden, Marx'a göre büyümenin de en temel dinamiği teknolojik gelişme ve yeni yatırımlardır. Marx yatırımlar için teknolojik gelişmeyi bir ön şart olarak sunarken, aynı zamanda teknolojik yeniliklerin pratiğe kazandırılmasını da yatırım ön şartına bağlamıştır. Marx'ın büyümeyle ilgili bir diğer savı da yatırımların istenilen düzeyde olmaması, büyümenin dalgalı bir seyir izlemesine sebep olacaktır. Marx sosyalist teoriyi geliştirirken, sosyolojinin alanına giren toplumsal olayları tarihsel metotla kuramına dâhil etmiştir. Marx'ın teorisi, modelin içsel yapısında barındırdığı tutarsızlıkların yanında, modelde kabul edilen varsayımların günümüze kadar pratiğe geçememesiyle de büyük hayal kırıklığı yaratmıştır (Hiç, 1988: 34-35).

1.1.5. Keynesyen Dinamik Teori (Harrod-Domar Büyüme Modeli)

Büyüme olgusunun daha çağdaş şekilde ele alınışı 1950'li yıllarda kendini göstermiştir. Anılan dönemde büyüme üzerinde durulmasının nedeni; İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış toplumların bir an önce kalkınması ve büyümesi için politika arayışından ve geri kalmış ülkelerde büyümeyi sağlama çabalarından kaynaklanmaktadır. Keynesyen politikalarla tekrar iktisadi analizin sahasına giren büyüme olgusu, araştırmacıların yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır (Han ve Kaya, 2004: 272).

Keynes'in analizinin başlangıç noktasını durgunluk içerisinde bulunan bir ekonominin tekrar büyüme trendine nasıl gireceği sorusu oluşturur. Keynes büyüme trendine sahip ekonomilerin bu trendi nasıl koruyacağı hususunu ikinci plana atmıştır. Tam da bu nedenle Keynes'in büyümeye dair görüşleri dinamik bir yapıya sahip değildir (Acar, 1994: 40). Keynes'in büyüme hamlesi kabaca toplam talebin tetiklenmesi suretiyle gerçekleşecektir. Durağan bir ekonomide büyüme, yatırımların artması ile sağlanır. Yatırımların artabilmesi içinde eldeki mevcut stokların eritilmesi gerekmektedir. Bu stoklar ancak yukarıda da belirtildiği üzere toplam talebin artırılması ile mümkündür. Keynes'e göre yatırımlardaki artış da eksik istihdam düzeyinde olan ekonomiyi tam istihdam seviyesine çıkaracaktır. Bu modelin en önemli unsurlarından bir tanesi de çarpan katsayısıdır. Otonom yatırımlardaki artış milli geliri, otonom yatırım miktarındaki artıştan daha fazla artırmaktadır. Bu ise yukarıda belirtildiği üzere çarpan katsayısının devreye girmesi ile mümkün hale gelecektir. Bu durumu bir eşitlik haline getirecek olursak; $\Delta Y = \Delta I \times k$ olur.

- $\Delta Y =$ Gelirdeki artış

- ΔI = Yatırımlardaki artış
- k = Çarpan katsayısı

Yukarıdaki eşitlikten de anlaşılacağı üzere Keynes, yatırımların geliri hangi oranda artıracığı ile ilgilenmiştir. Yatırımların kapasite artırıcı etkisini modeline dâhil etmemiştir (Berber, 2006: 106-107).

Keynesyen büyüme modeline ilk ve en büyük katkılardan bir tanesi Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından sağlanmıştır. Her iki araştırmacı farklı zaman dilimlerinde çalışmalarını tamamlamış olsalar da kurdukları modeller arasında çok keskin farklar olmaması hasebiyle bu model Harrod-Domar modeli olarak literatürde yer almaktadır (Parasız, 2008: 89). Bu model Keynes'in statik ve kısa vadede ele aldığı büyüme sorununu, uzun vadede ve dinamik olarak incelemektedir. Her iki araştırmacının da üzerinde durduğu husus, gelişmiş ülkelerin uzun dönemde hangi koşullarda büyümelerini sürdürebilecekleri ve koruyabilecekleridir. Kısacası bu analiz gelişmiş ülkelerin tam istihdam gelir seviyesine nasıl ulaşabileceklerini ve bu seviyeyi nasıl sürdürebileceklerini kapsamaktadır (Harrod, 1939, Domar, 1947).

Harrod-Domar büyüme teorisinde üzerinde durulan husus yatırımların çift etkisidir. Yatırımlar gerçekleştirilirken hem üretim noktasında bir talep yaratmakta, hem de çıktı üretimine katkı sağlamaktadır (Parasız, 2008: 89). Harrod ve Domar büyümenin sürekliliğinin sağlanmasında yatırım oranı ve büyüme hızı eşitliğinin önemini vurgulamışlardır. Bir başka ifadeyle, piyasada üretilen mal ve hizmetlerin piyasa da arz ve talep fazlası oluşturmadan tüketilmesi gerekmektedir. Bu husus da bir diğer önemli nokta, yatırım ve tasarruf eşitliğidir. (Biber, 2010: 2). Harrod ve Domar bir ekonomideki en temel sorunun planlanmış tasarrufun planlanmış yatırımlara eşit olması gerekliliğinden kaynaklandığını savunmuşlardır. Onların modelinde tasarruf unsuru kilit taşıdır. Bu durum ise modellerinde ortalama ve marjinal tasarruf eğilimlerinin, sabit, cari ve planlanmış tasarrufunda eşit olduğu varsayımlarından kaynaklanmaktadır (Peterson, 1994: 527).

Burada modele devlet dâhil edilmektedir. Devlet uygulayacağı ekonomik politikalarla tüketim ve yatırım kararlarını etkileyerek uzun vadede ekonomik büyümeyi gerçekleştirecektir. Keynesyen görüş ekonomik büyümede devletin rolünü kamu kesimine emredici, özel sektörü ise yönlendirici olarak görmektedir (Biber, 2010: 2).

1.1.6. Neo Klasik Teori (Solow Büyüme Modeli)

Harrod ve Domar'dan sonra büyüme kuramında neoklasik teori popülerlik kazanmıştır. Neo-klasik teorinin kurucuları olarak Solow ve Swan kabul edilir.

Neo-klasik modeller içerisinde en çok kullanılanı olan modelin avantajı, uzun dönemdeki büyümenin analizi için gereken tekniklerin kullanılabilmesinden kaynaklanmaktadır (Han ve Kaya, 2004: 277-278). Bu teorideki kilit nokta ise nüfus ve teknolojidir. Anılan teori nüfus artışının ve teknolojinin, tasarruf-yatırım ikilisi üzerinde meydana getirdiği değişiklik vasıtasıyla büyümeyi nasıl etkilediğini araştırır (Parasız, 2008: 131).

Neo-klasik teorisinin dayandığı varsayımlar kabaca;

- Üretim faktörleri için azalan verime sahip bir üretim teknolojisi
- Üretim fonksiyonu için sabit verime sahip bir üretim teknolojisi
- Nüfus artışının sabit oranlı olması ve modelin dışsal unsuru olarak kabul edilmesi
- Teknolojik gelişmenin dışsal bir unsur olarak kabul edilmesi
- Minimum devlet varsayımı
- Tasaruf oranındaki artış ile durağan büyüme hızındaki bağlantısızlık
- Kapalı ekonomi varsayımı
- Beşerî sermayenin verimindeki değişimlerin kayda değer bulunmaması

olarak sıralanabilir. Anılan teoride kişi başına düşen çıktı ve tüketim miktarı ile kişi başına düşen sermaye stoğundaki değişimler aynıdır. Denge sağlandığında kişi başı çıktı ve tüketim miktarı, teknolojiye yaşanan gelişme artışıyla eşitlenmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere anılan modelde kilit taşı, modele dışsal bir unsur olarak dâhil edilen teknolojidir. Modelin sonunda, ilerleyen dönemlerde az gelişmiş ülkelerinde gelişmiş ülkelerin düzeyine çıkabileceğine vurgu yapılır (Atamtürk, 2007: 91). Bu vurgu literatürde yakınsama hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmesi anılan hipotezde, teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımı altında, sermayenin emekten daha hızlı arttığı bir ülkede, faizler düşerek yatırımları artıracak ve böylelikle az gelişmiş ülkelerin yatırımları, gelişmiş ülkelere daha hızlı artarak her iki ülke grubunda bir yakınsama gerçekleşecektir. Ancak modelin popülerlik kazandığı 60'lı yıllardan günümüze dek yukarıda belirtilen senaryo, gerçek hayatta çok fazla karşılık bulmamıştır. Modelin bir diğer eksikliği de teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımdır. Bu ve benzeri eksiklikler, araştırmacıları yeni büyüme teorileri geliştirmeye itmiştir (Kibritçioğlu, 1998: 216, Berber, 2006: 165).

1.1.7. İçsel Büyüme Teorileri

Neo-klasik teori gelişmekte olan ülkeler açısından her ne kadar önemli ipuçları vermiş olsa da öngörülerinin bir kısmı pek gerçeğe ulaşamamıştır. Anılan

modelde sermayenin büyüme üzerindeki etkisi sınırlı tutulmuş, teknolojinin ise büyüme üzerinde aşırı etkili olduğu iddia edilmiştir. Ancak teorinin de eksikliği tam olarak bu durumdan kaynaklanmaktadır. Büyüme olgusu üzerinde bu kadar etkili olan teknolojinin teorinin dışsal bir unsuru olarak kabul edilmesi, büyümenin tam olarak açıklanamadığı bir teorinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir şeyin sebebini tespit edip, bu sebebi açıklamadan dışsal kabul etmek, o şeyin dolaylı da olsa tam olarak açıklanamadığı manasına gelir. İşte neoklasik teorideki söz konusu bu eksiklik, içsel büyüme teorisinin ortaya çıkışına uygun zemin yaratmıştır (Ünsal, 2007: 616). İçsel büyüme teorisine Adam Smith, Alfred Marshall, Joseph Alois Schumpeter ve Kenneth Joseph Arrow gibi önemli isimler çok değerli katkılar sağlamıştır. Anılan teorideki en önemli konulardan bir tanesi uzmanlaşma ve iş bölümüdür. Bu konuya ilk değinen ise Smith olmuştur. Teorideki diğer önemli hususlardan bir tanesi dışsal ve içsel ekonomiler tezidir ve Marshall tarafından geliştirilmiştir. Buluş, yenilik ve yaratıcı yıkıcılık konularının modele dâhil edilmesini ise Schumpeter sağlamıştır. Son olarak yaparak öğrenme hususunu ise 1962 yılında Arrow iddia etmiştir. Tüm bu hususlar bir yana, teorinin bu kadar popülerlik kazanmasında hiç şüphesiz en büyük katkı Paul Romer ve Robert Lucas'a aittir (Demir ve Üzümcü, 2003: 18).

Daha önce sıraladığımız büyüme teorilerinde bilgi birikimi, beşerî sermaye, AR-GE ve teknoloji unsurları büyümenin dışsal belirleyicileri olarak teoride yer bulmuştur. İçsel büyüme teorilerinin adı da buradan gelmektedir. Daha önce sayılan bu unsurlar dışsal olarak kabul edilmekteyken anılan teori belirtilen unsurların ekonomik büyüme üzerinde içsel olarak belirlendiğini iddia etmiştir. Anılan unsurların teorinin içsel belirleyicileri olarak kabul edilmesi ise büyüme üzerinde farklı bir paradigma oluşturarak literatüre katkı sağlamıştır (Berber, 2006: 184).

İçsel büyüme teorisinin neoklasik teoriden ayrılan farklarını en temel hatlarıyla sıralayacak olursak; içsel büyüme teorisi yukarıda da belirtildiği üzere teknolojinin iktisadi hayatın içinde meydana gelmesinden ötürü dışsal olarak kabul edilemeyeceğini ve teknolojik gelişmenin de tıpkı ekonomik büyüme gibi iktisadi kararlardan etkilendiğini iddia eder. Anılan teori neo-klasik teorinin yakınsama hipotezini de kabul etmemektedir. Hatta daha ileri giderek gelişmekte olan ülkelerin gerekli ve yeterli önlemler almadığı takdirde yakınsama bir yana dursun, gelişmiş ülkelerin seviyesinden giderek ayrılacağını savunmaktadır. Neoklasikler devletin piyasadaki etkinliğini minimum düzeyde tutmaya çalışırken içsel büyüme teorisine katkı sağlayan araştırmacılar, ekonomik büyüme için devlet müdahalesinin gerekliliğinden bahsetmektedir (Yülek, 1997: 2).

İçsel büyüme teorileri de büyümeyi etkileyen ve daha önce dışsal olarak kabul edilen olguları modele dâhil etmeleri ve elde ettikleri farklı paradigmlar itibarıyla dört alt başlığa indirgenebilir. Bunlar literatürde;

- Romer Modeli
  - Lucas Modeli
  - AR-GE Modeli
  - Barro Modeli
- olarak isimlendirilirler.

1.1.7.1. Romer Modeli

Romer içsel büyüme teorisinin en önde gelen ismidir ve teorisinde Arrow'un "yaparak öğrenme" görüşü çok önemli bir yer tutmaktadır. "Yaparak öğrenme" görüşünde Arrow bazı sektörlerde üretimin başlangıcında maliyet unsurunun yüksek, kalitenin düşük ve üretimin yavaş olduğunu, ancak zaman ilerledikçe anılan sektörlerde kendini gösteren tüm bu olumsuz durumların pozitif bir seyir izlemeye başladığını tespit etmiştir. Örnek vermek gerekirse X malı üreten bir firma zamanla maliyetlerini minimize etmekte, üretim aşamalarını daha iyi kavramakta, daha gelişmiş X malları üretmekte ve böylece X mallarının daha yeni versiyonlarını ortaya çıkarabilmektedir. Arrow'un bu düşünceleri Romer'e ilham kaynağı olmuş ve üretim gerçekleştikçe, esas ürünün yanında teknik bilginin de üretildiğini savunmuştur. Romer'e göre üretilen bu teknik bilgi X malının yeni bir versiyonunda maliyetsiz girdi olarak kullanılmakta ve akabinde daha düşük maliyetle ve daha kaliteli X malları üretilmekte, üretilen teknik bilgideki taşmalar da diğer firmalara ulaşarak teknolojinin yayılmasına olanak sağlamaktadır (Berber, 2006: 177-178). Ayrıca Romer (1986: 1003) çalışmasında, bulunan teknik bilginin patentlenmesinde ve gizliliğinde yaşanacak olası aksaklıkların, anılan bilgiye vâkıf olmayan diğer firmalar açısından pozitif dışsallıklar yaratacağını kabul etmektedir.

Taşma etkilerinin görüldüğü toplumlardaki ekonomik aktörler bu etkiden faydalanır. Bilgi, yapısı gereği rekabete konu olamaz ve kamusal mal niteliği taşır. Bilginin diğer ekonomik aktörlere taşması, toplumun ürettiği tüm mal ve hizmet miktarını artırarak ekonomik büyümeyi sağlayacaktır (Atamtürk, 2007).

1.1.7.2. Lucas Modeli

Bilgi, beceri ve hüner sahibi bireylerden oluşan insan topluluğu kabaca beşerî sermaye unsurunu oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2002: 59). Büyüme teorilerinin çoğunda ekonomik büyümeye katkı sağlayan beşerî sermayenin bu rolü eğitim ile bağdaştırılmıştır. Oysaki beşerî sermayenin niteliği salt eğitim ile değil, sağlık durumuyla da yakından ilgilidir. Sağlığın bu denli dışlanması, eğitim

harcamalarının ekonomik büyümeye sağladığı katkıların fazlalığından kaynaklanmaktadır (Han ve Kaya, 2004: 300). Beşerî sermayeye nitelik bakımından katkı sağlayan bir diğer husus da “yaparak öğrenme” tekniğidir. İş gücü, işlerini yaparken keşfettiği yeni teknik, bilgi ve beceriler sayesinde daha kalifiye bir özellik sergiler (Yülek, 1997: 9).

Yukarıda anılan dört içsel büyüme teorisinden en çok ön plana çıkanı Lucas’ın modeli olmuştur. Anılan model Neo-klasik teoriye diğerlerinden daha fazla benzerlik arz etmesine karşın, yine de bir içsel büyümenin oluşması dışsal unsurlara bağlanmamıştır. Anılan modelde büyümenin en temel dinamiğini beşerî sermayenin aldığı eğitim süresi ve beşerî sermayenin niceliği oluşturmaktadır. Beşerî sermayeye sağlanan eğitim süresi ile ilintili olarak, beşerî sermaye stoğu dışsal olarak büyümekte ve böylece Neo-klasik modelden yönetsel farklılıklar sergilemektedir. Dolaylı da olsa Lucas’ın modelinden çıkaracağımız sonuç, beşerî sermayenin niteliği üretimi artırmakta ve anılan model böylece eser miktarlarda da olsa dışsal unsurlar barındırmaktadır (Parasız, 2008: 195).

Lucas beşerî sermayenin niteliğinin artmasının sadece beşerî sermayeye değil, diğer tüm üretim faktörlerine katkı sağladığını belirtmiştir. Bu nedenle kurumsal açıdan, bir toplumda eğitime önem verilmesi, büyüme için fiziki sermaye yatırımlarının artırılmasından daha önemlidir (Kar ve Ağır, 2006: 58).

1.1.7.3. AR-GE Modeli

AR-GE modeli, bilgi ve malların büyüme aşamasında farklılaştığını belirtmektedir. Anılan model AR-GE harcamalarını spesifik bir unsur olarak kabul etmektedir. Böylece AR-GE faaliyetleri sonucunda malların çeşitliliğinde artışlar yaşanmaktadır. AR-GE modelinin üzerinde en çok durduğu nokta ise bilginin şans eseri bulunmadığı, bilinçli eylemler sonucu ortaya çıktığıdır (Berber, 2006: 181, Parasız, 2008: 196).

Bu modeli sırtlayan üç temel çalışma vardır. Bunlar sırasıyla; Romer’in 1990 yılında, Grossman ve Helpman’ın 1991 yılında ve Aghion ve Howitt’in 1992 yılında yaptıkları çalışmalarıdır. AR-GE sektöründe çalışan emeğin ve anılan sektörde üretilen bilgi ve teknolojinin sonucu büyüme gerçekleşmektedir. Bu model temel olarak büyümenin sürdürülebilirliğini AR-GE sektöründe istihdam edilenlere ve bu çalışanların bulduğu yeni bilgi ve teknolojilere bağlamaktadır (Ateş, 1998: 26).

Daha çok kâr amacıyla AR-GE faaliyetlerine hız veren firmaların AR-GE faaliyetlerine yaptıkları harcamalar büyüme gerçekleştirmektedir. Teknoloji bu modelde hem geleneksel hem de kamusal mal olarak tanımlanmamıştır. Bu modelin savları kabaca;

- Beşerî sermaye stoğunun büyüme üzerinde önemli etkileri olduğu
- Ekonomik denge sağlandığında AR-GE çalışmalarına ayrılan beşerî sermayenin oransal azlığı
- Küreselleşmenin büyümeyi pozitif etkileyeceği
- Kalabalık nüfusların büyümeyi tek başına sağlayamayacağı (Romer, 1990: 71).

Grossman ve Helpman büyüme noktasında içsel teknolojik değişime ve ürün farklılaştırmasına vurgu yapmışlardır. Anılan araştırmacılara göre teknolojiye yaşanan gelişmelerle firmalar küresel pazara hitap edebilecek ürünler geliştirmekte, patent kurumundan elde ettikleri yetkilerle monopol konumuna gelmekte ve tüm bu yaşananlarda büyümeyi etkilemektedir. Diğer öncülleri gibi Grossman ve Helpman'da AR-GE'ye ayrılan bütçenin büyümeyle yakından ilgisi olduğunu savunmuşlardır (Atagün, 2004: 9-10).

Aghion ve Howitt'in Schumpeter'e öykündükleri modellerinde, AR-GE'nin ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklara dem vurularak, devletlerin bu enstrümanlardan yararlanması gerektiği vurgulanmıştır (Berber, 2006: 181).

Aghion ve Howitt (1992)'in temel dayanağı Schumpeter'in 1942 senesinde ileri sürdüğü "yaratıcı yıkım" sürecidir. Anılan araştırmacılar, Schumpeter'in bu savının merkeze alındığı bir içsel büyüme modeli kurmuşlardır. Tahmini büyüme, piyasanın tamamında gerçekleşen sürekli ve beklenen AR-GE yatırımlarına bağlıdır. Tahmin edileceği üzere anılan model ardışık dönemlerin incelendiği bir yapıya kavuşmaktadır. Bireysel AR-GE faaliyetleri, piyasanın dinamik yapısının korunmasında büyük önem taşımaktadır. İncelenen zaman dilimindeki AR-GE faaliyetleri, bir sonraki zaman diliminin AR-GE faaliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Bu durumun iki temel sebebi, "yaratıcı yıkım" ve AR-GE ve imalat sektörlerinden meydana gelen bir piyasada nitelikli emeğin alması sektörlerdeki istihdamının beraberinde getireceği ücretlerdeki değişimlerdir. Ardışık periyotta AR-GE harcamalarının yüksekliği doğrultusunda oluşan beklenti, AR-GE sektöründe nitelikli iş gücü talebini artırarak ücretleri yükseltecek ve anılan sektörün maliyet yapısında meydana gelen artışlar da sektörün kârlılığını azaltacaktır. Haliyle bu sektörde faaliyet gösteren insanlar, bir sonraki periyotta AR-GE harcamalarını azaltarak reaksiyon gösterecektir. Anılan olumsuzluğun bir diğer nedeni olan "yaratıcı yıkım"a gelecek olursak; ilk periyotta gerçekleştirilen AR-GE harcamaları bir sonraki periyotta beklenen tekeli rekabet gelirlerine odaklıdır. Anılan gelirler, ikinci ardışık periyotta yaratılan yeniliklerle beraber yok olmaktadır. Kabaca anlatmak gerekirse, X malı için harcanacak AR-GE tutarı, X malının geliştirilmesi muhtemel özelliğinden kaynaklı firmanın elde edeceği gelire bağlıdır. AR-GE

harcamaları sonucunda firmanın X malına katacağı özellik, diğer firmalarda olmayacağından bir tekeli rekabet de söz konusudur. Diğer firmalara atılacak bu farktan kaynaklı gelir beklentisi yüksekse firma, AR-GE harcamalarını da o oranda artıracaktır. Firmanın istediği yeniliği bulduğunu ve belirli bir dönem bu buluşundan ya da bir başka ifadeyle X malına eklediği bu yeni özellikten gelirler elde ettiğini varsayalım. Bir sonraki AR-GE çalışmaları, bu yeni X malına daha yeni bir başka özellik ekleyip tekrar piyasaya sürmeyi hedeflemektedir. Ancak bu yeni AR-GE harcamaları sonucu elde edilecek ürün, bir önceki X malından elde edilen gelirleri yok edecektir. İşte anlatılan tüm bu nedenlerle AR-GE faaliyetleri sonucu elde edilmesi planlanan gelirlerin cari değeri, ardışık yeniliklerin olasılık dağılımı ile zıt bir ilişkiye sahiptir (Ateş, 1998: 46).

1.1.7.4. Barro Modeli

Devletin ekonomideki yeri konusu üzerinde iktisatçılar eskiden beri tam olarak bir uzlaşmaya varamamıştır. Ancak son zamanlarda daha uzlaşmacı bir görüş ortaya çıkmış, bazı sektörlerde devlet müdahalesini meşru kılarak ekonomik büyümeye destek verilebileceğini, bazı sektörlerde de devletin kesinlikle müdahale etmesinin büyümeye zarar vereceğini iddia etmiştir. İçsel büyüme teorisi tam da bu noktada devreye girerek devletin hangi alanlarda gerekli, hangi alanlarda gereksiz olduğunu saptamaya çalışmıştır (Pio, 1993: 118).

Bu görüş, fiziki ve beşerî sermaye birikiminin verimliliği adına devletlerin, teşvik kalemlerinde revizyona gitmesi gerektiğini belirtmektedir. Yine teknolojiye de değişimde, eğitime ve AR-GE'ye ayrılan payın ne olması gerektiği sorusu üzerinden ekonomik büyümenin seyrini anlamaya çalışmıştır (Han ve Kaya, 2004: 304).

Barro (1990)' nun kurduğu bu modelde diğer şartlar sabitken (ceteris paribus), modeli sadeleştirmek adına emek faktörü üretim sürecinden çıkarılmış, sadece kamunun sağladığı mal ve hizmetler ile sermayenin var olduğu bir üretim süreci tasarlanmıştır. Yine diğer şartlar sabitken (ceteris paribus) devletin ise sadece bir vergiden gelir elde ettiği, giderinin ise sadece söz konusu bir kamu malı olduğu varsayımı söz konusudur. Ayrıca bütçe denkliliği de bir diğer varsayım olarak kendisini göstermektedir (Yülek, 1997: 10).

Modeli kabaca anlatmak gerekirse devlet hem yatırımları yapan hem de özel sektördeki yatırımları gerek vergi indirimi gerekse sübvansiyonlarla destekleyen bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Özel sektörün yapacağı yatırımlar hem toplumdaki yatırım stoğunu artıracak hem de bu sayede devlet özel sektörden daha fazla vergi toplayarak anılan kamu malının arzını artırabilecektir. Böylece az önce bahsedilen çift taraflı kazanım, ekonomik büyümeyi çok daha fazla

etkileyerek toplumun refahı istenilenden daha fazla yükseltilebilecektir (Berber, 2006: 182-183).

İçsel büyüme teorileri devletin ekonomik büyümede aktif rol alabileceğini iddia etmektedir. Anılan iddianın kaynağı kabaca üç başlık altında toplanabilir;

- Üretim ve yatırımların sahip olduğu pozitif dışsallıklar
- Beşerî sermayenin üretimdeki verimliliği
- Alt yapı ve istikrarın büyüme üzerindeki olumlu etkisi

Bu noktadan hareketle az gelişmiş ülkeler eğitim, AR-GE, finansal kalkınma ve dış ticaret serbestisi gibi kurumlarını geliştirerek etkin ve verimli büyüme rakamları yakalayabilirler (Kar ve Taban, 2003: 152).

Çalışmanın ilerleyen bölümünde kamu harcamalarının tanımı, kapsamı ve tasnif yöntemleri incelendikten sonra kamu harcamaları ile büyüme arasındaki nedenselliğe dair öne sürülen teorilere değinilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAMU HARCAMALARI

Bu bölümde kamu harcamalarının tanımı, kapsamı ve sınıflandırılmasına değinilecektir.

2.1. KAMU HARCAMALARININ TANIMI VE KAPSAMI

Kamu harcamaları literatürde dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanır. Bu durumun en temel nedeni, hangi kurumlarının yaptığı harcamaların kamu harcamaları olarak kabul edilip edilmeyeceği noktasında yaşanan tartışmalardır.

Kamu harcamaları dar anlamda devletin sunduğu hizmetlerin bedeli olarak genel ve katma bütçeli idareler ve mahalli idarelerin yaptıkları ödemeler olarak tanımlanabilir (Öner, 1986; 25).

Kamu harcamaları konusundaki anılan yaklaşım klasik maliye anlayışının da bir tezahürüdür. Kamu harcamalarının dar anlamda açıklandığı bu görüş, Maurice Duverger tarafından hukuki tanım olarak nitelendirilmektedir (Erdem, Tatlıoğlu ve Şenyüz, 2012; 29). Hukuki tanımın en kritik ögesi ise harcamayı yapanın hukuki niteliğidir. Harcamayı yapan birim kamu tüzel kişisi ise yapılan harcama kamu harcaması olarak tanımlanmakta, bir başka ifadeyle harcamayı yapan özel, gerçek veya tüzel kişi ise bu harcama kamu harcaması olarak tanımlanamamaktadır (Herekman, 1988: 54, Sönmez, 1987: 5-6, Uluatam, 1991: 147).

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere, devlet faaliyetleri ile özel faaliyetlerin birbirinden tamamen ayrı olduğu görüşü, dar anlamda kamu harcamaları tanımlamasının bir diğer kritik noktasını oluşturmaktadır. Literatürde bu ayrılığın nedenleri hususunda bazı ihtilaflar mevcuttur. İhtilafın taraflarından biri devletin genel ve toplumsal fayda güdüsüyle, özel kişilerin ise kâr güdüsüyle hareket ettiğini, bu nedenle her iki kesimin faaliyetlerinin birbirinden tamamen ayrı değerlendirileceğini savunurken diğer taraf, kamu kesimi faaliyetlerini tek taraflı irade beyanı ile gerçekleştirirken özel kesim faaliyetlerini karşılıklılık ilkesine dayandırmaktadır ve bu nedenle her iki kesimin faaliyetlerinin birbirinden tamamen ayrı olduğunu savunmaktadır (Nadaroğlu, 1989: 122-123).

Kamu harcamaları ile ilgili yukarıda bahsedilen kavramlar göz önüne alındığında, dar tanımlamanın aslında daha çok 1800'lü yılların geleneksel hizmetleri ile yetinen koruyucu devletiyle ilgili olduğu görülebilir. Oysaki büyük buhranın ardından Keynesyen politikaların uygulanması kamu harcamalarını artırmış ve çeşitlendirmiş, ayrıca iktisatçıların da yoğun ilgisini cezbetmeye başlamıştır (Tuncer ve Yüksel, 2011: 213-214). Anılan zaman diliminden

sonraki süreçte kamu harcamalarının dar tanımlaması olguyu açıklamakta yetersiz kalmış ve daha geniş bir tanımlamaya ihtiyaç duyulmuştur.

Devletlerin piyasadaki rollerinde yaşanan bu değişimin ardından bazı yazarlar kamu harcamalarının tanımını güncellemek ve genişletmek adına şu tanımlamayı yapmıştır: Kamu harcamaları devletin ve kamu tüzel kişilerinin ve bunlarla birlikte devredilen yetkilere sahip kuruluşların emretme yetkilerini kullanarak yaptıkları harcamalardır. Ancak tek taraflı irade beyanı olmaksızın, bazı kamu tüzel kişilerinin tıpkı bir özel kişiymiş gibi özel kişilerle yaptıkları karşılıklı irade beyanına dayanan anlaşmalar çerçevesinde yapılan harcamalar, kamu harcamaları statüsünde değildir (Nadaroğlu, 1989: 124). Harcamaları yapan kişilerin hukuki statülerinden ziyade, devleti sosyo-ekonomik faaliyetleri ile beraber bir bütün olarak ele alan bu kamu harcamaları tanımına, sosyo-ekonomik tanım da denilebilir.

Geniş anlamda kamu harcamaları tanımına göre özel hukuka tabi olan İktisadi Devlet Teşekküllerinin (İDT) harcamaları kamu harcamaları sayılmazken, devletin bazı yetkilerini devretmiş olduğu Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nin harcamaları kamu harcamaları sayılmaktadır (Muter, Çelebi ve Sakıncı, 2006: 52).

Özetle sosyo-ekonomik tanıma göre kamu harcamaları, ilk olarak devlet ve daha sonra kamu tüzel kişilerinin devlet bütçesi dâhilinde yaptığı harcamalar ile bütçeye dâhil olmayan kurum ve kuruluşların emretme yetkisine dayanarak yaptığı harcamalardır (Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, 2012: 46; Taraktaş, 2012: 86).

Zaman ilerledikçe hem hukuki tanımın hem de sosyo-ekonomik tanımın eksiklikleri giderilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda geniş anlamda kamu harcamaları sadece devlet ve mahalli idarelerin (belediye, il özel idaresi ve köy vb.) bütçe kalemlerini kapsamamaktadır. Geniş anlamda kamu harcamaları, kamu kuruluşlarının toplumun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ekonomik ve sosyal hayata müdahale ederek belirli bir kurallar silsilesi çerçevesinde yapmış oldukları harcamaların tamamını kapsar (Nadaroğlu, 1989: 125).

Tüm bu anlatılanlar ışığında en geniş anlamda kamu harcamaları merkezi ve mahalli idarelerin, İDT'lerin, SGK harcamaları ile kamuya yararlı hizmetler sunan Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) ve belediyelerin (otobüs, tramvay ve su hizmetleri vb.) bu hizmetler için yapmış oldukları harcamalarını, vergi muafiyeti, istisna ve indirimlerini, özel kişilerin yapmış oldukları bağış ve yardımları, devletin aktifinde oluşan azalmaları ve aynı katkıların karşılıklarını da içerisinde barındırmaktadır (Aksoy, 2011: 91; Orhaner, 2000: 89; Arısoy, 2005: 64; Erdem, Tatlıoğlu ve Şenyüz, 2012: 31-32).

2.2. KAMU HARCAMALARININ TASNİFİ

Kamu harcamalarının tasnifinde birçok farklı paradigma rol alabilir. Örneğin kamu harcamaları ile ulaşılmak istenen amaçlar, kamu harcamalarının iktisadi özellikleri, harcamayı gerçekleştiren tüzel kişinin özelliği, kalkınma planları ile olan ilişkisi, sosyal ve mali politika uygulamalarındaki değeri anılan paradigmalardan sadece birkaçıdır (Telek, 2013: 5).

Kamu harcamalarının tasnifi aşağıdaki yararlar açısından önem arz etmektedir:

- Nereye, ne kadar, ne amaçla harcama yapılacağı kamu harcamalarının tasnifiyle daha şeffaf hale gelir. Dolayısıyla tasnif, bütçe çalışmalarının daha kolay hale gelmesini sağlar.
- Kamu harcamalarının tasnifi devletin görevlerini belirlemede ve gerçekleştirilen harcamalarda izlenen usullerin incelenmesinde kolaylık sağlar.
- Kamu harcamalarının tasnifi, TBMM'nin, Sayıştay'ın ve Maliye Bakanlığı'nın yaptığı denetlemelerde kolaylık sağlar.
- Kamu harcamalarının tasnifi ile bütçe ve plan arasındaki ahenk sağlanır.
- Kamu harcamalarının tasnifi, yapılan harcamanın doğurduğu sonuçların ve getirilerin incelenmesi açısından kolaylık sağlar.
- Kamu harcamalarının tasnifi, yapılan harcamaların sonucunda gerçekleşenler ışığında, kamu harcamalarının bir politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı hakkında ipuçları sağlar (Orhaner, 2007: 112-113).
- Kamu harcamalarının tasnifi ile dönemler arası gerçekleştirilen kamu harcamalarının artış ve azalış trendi izlenerek, bu artış ve azalışların hangi alanlarda olduğunun tespiti mümkün hale gelmektedir (Uluatam, 1991: 149).

Yukarıda sayılanlar kamu harcamalarının tasnifi ile ulaşılabilecek belli başlı yararlardır. Anılan yararları elde edebilmek amacıyla gerçekleştirilen tasnifler literatürde birçok farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak çalışmada, bunlardan en yaygın olarak kullanılan ekonomik, idari ve fonksiyonel tasnif yöntemlerine değinilmesi uygun görülmüştür.

2.2.1. Ekonomik Tasnif

Kamu harcamalarının ekonomik tasnifinde, kamu harcamalarının tüketime mi yoksa yatırıma mı kanalize edildiği, üretim hacminde yarattığı artış, mal veya hizmet karşılığında olup olmadığı ve transfer ya da yardım niteliği taşıyıp

taşınamaması önem arz etmektedir. Ekonomik tasnifin sağladığı en önemli yarar, hizmet ve gider planlaması ile etkin kaynak kullanımında kendini göstermektedir (Orhaner, 2007: 115). Tüm bunlar ışığında ekonomik tasnife göre kamu harcamaları:

- Cari harcamalar
- Yatırım harcamaları
- Transfer harcamaları

olmak üzere üç ana başlık altında kategorize edilir.

2.2.1.1. Cari Harcamalar

Cari harcamalar, devletin zorunlu olarak yerine getirmesi gereken hizmetler için yaptığı harcamalar ile ek çalışma ücreti, hizmet ve demirbaş alımlarından oluşan bir kompozisyonudur (Güner, 2002: 35). Daha açık bir ifadeyle, tüketim mallarına yapılan harcamalarla, sağladıkları yararlar devamlılık arz etmeyen ancak hemen hemen her yıl tekrarlanan mal ve hizmet alımları için gerçekleştirilen harcamalardır. Cari harcamalara örnek vermek gerekirse; memur maaşları, elektrik faturaları için yapılan ödemeler, kırtasiye ödemeleri, kiralar vb. sayılabilir (Kalenderoğlu, 2005: 45). Cari harcamaların bir kısmı tüketime yönelik yapılan harcamalardan oluşurken diğer bir kısmı ise kalkınma güdüsüyle gerçekleştirilmektedir. Kalkınma güdüsüyle gerçekleştirilen cari harcamalara da örnek vermek gerekirse; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik harcamaları bu kategoride yer alan harcamalardır. Bu harcamalar, isimlerinden de anlaşılacağı üzere beşerî sermayeyi artırmaya yönelik harcamalardır. Kalkınma güdüsüyle gerçekleştirilen bu tür harcamaların etkisi cari dönemde yok olmamasına rağmen somut varlıkları olmadığından ötürü cari harcama kategorisinde yer almaktadırlar (Türk, 1992: 84).

Kalkınma süreçlerinde eldeki kıt kaynaklarla yapılan kamusal yatırımlardan en üst düzey verimi alabilmek adına yeterli oranda cari harcama yapılması gerekmektedir. Cari harcamalar yetersiz bir seviyede kalırsa üretimde yaşanacak kalite kaybı başta olmak üzere gelecekte gerçekleşmesi beklenen kalkınmanın önüne engel birçok olgu karşımıza çıkacaktır (Ulutürk, 1998: 114-115). İşte buradan da cari harcamaların ekonomiler için önemi anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin bütçe sisteminde cari harcamalar, personel ve diğer cari harcama kalemlerinden oluşmaktadır. Personel giderleri kapsamında; aylıklar, sözleşmeli personel giderleri, işçi ücretleri, sosyal yardımlar, ek çalışma karşılıkları, tazminatlar ve ödüller, ödenekler, tedavi yardımı, cenaze giderleri ve diğer personel giderleri sayılabilir. Diğer cari harcamalar ise yolluklar, hizmet alımları, tüketim malları ve malzeme alımları, demirbaş alımları ve diğer ödemeler gibi kalemlerden oluşmaktadır (Taşkesti, 2006: 27).

2.2.1.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamalarının bileşiminde genellikle üretimi ve üretkenliği olumlu yönde etkileyen, kaynak kullanımında etkinlik ve verimlilik sağlayan, üretim faktörlerinin verimini artıran çoğu zaman dayanıklı nitelikte ve yararı birden fazla yıla yayılan mallara yapılan harcamalar yer alır (Gürsoy, 1978: 132). Yatırım harcamalarının yararları cari yılla sınırlı değildir. Yol ve barajlar için yapılan harcamalar, etüt ve proje maliyetleri, yapı ve tesis giderleri yatırım harcamalarına örnek olarak verilebilir (Kalenderoğlu, 2005: 45).

Devletlerin piyasada kapladığı alanların artışına bağlı olarak yatırım harcamalarının da önemi gün geçtikçe artmıştır. Piyasada var olduğuna inanılan görünmez elin popülerliğini koruduğu yıllarda yatırım harcamalarının önemi yok sayılmakta, hatta piyasanın doğal düzenini bozucu bir unsur olarak zararlarından bahsedilmekteydi. Büyük Buhranın ardından popülerlik kazanan Keynes ve Keynesyen politikalar, devletin sahip olduğu araçlarla ekonominin içerisinde kapladığı alanı artırması gerektiği yönünde görüşler ileri sürmüşlerdir. İstihdamın artırılması, kalkınma ve büyüme yönünde atılan adımlar, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve ekonomik dengenin sağlanması konularında anılan politikalar, devletin kamu harcamalarını bir politika aracı olarak kullanması gerektiğini belirtmiştir. Belirtilen hususlarda yatırım harcamaları diğer kamu harcama türleri ile beraber büyük önem arz etmektedir. Ülkenin sosyo-ekonomik yapısına, finansal özelliklerine ve iktisadi gayelerin gerçekleştirilebilmesi adına atılan adımlara bağlı olarak yatırım harcamaları, en temelinde üretim araçlarını ve kapasitesini artırmaya yönelik harcamalardır (Akdoğan, 1999: 86).

Kurumsal açıdan değerlendirildiğinde hükümetler tarafından en çok kesintiye maruz bırakılan harcama türü yatırım harcamalarıdır. Bu durumun en temel nedeni ise yatırım harcamalarının etkisi uzun vadede kendisini göstermektedir. İşte bu nedenle kurumsal gelişmişliğin sınırlı olduğu ülkelerde potansiyel büyüme sekteye uğramaktadır (Ulutürk, 1998: 115-116).

Yatırım harcamalarının bir diğer belirgin özelliği ise kısa vadede talebi tetikleyici, uzun vadede kapasite artırıcı olmasıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde kısa vadede piyasaya enflasyonist bir etkisi olmuş olsa da uzun dönemde arzı artırıcı etkisinden dolayı daha önce oluşan enflasyonist etki sınırlanacak ya da ortadan kalkacaktır (Özbaran, 2004: 118).

2.2.1.3. Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları toplumun sosyal yaralarına derman olması için mal ve hizmet karşılığı yapılmayan harcamalarıdır. Bu harcama türü kişilere ve sosyal gruplara karşılıksız olarak yapılan ödemeleri kapsamaktadır. Görünüşte transfer harcamaları bir nevi negatif vergi olarak algılanabilir. Transfer ödemeleri sadece

kişileri değil, firmaları da kapsayabilir. Sosyal sigorta ödemeleri, gazilere ödenen maaşlar, fakirlere yapılan yardımlar, öğrenci bursları gibi kalemler kişilere yapılan transfer harcamalarına örnek olarak verilebilir. Firmalara yapılan transfer harcamalarına örnek olarak ise vergi iadeleri ve sübvansiyonlar sayılabilir (Orhaner, 2007: 115-116). Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, transfer harcamaları milli gelirden doğrudan doğruya bir değişiklik yapmayan, sadece satın alma gücünün fertler ve gruplar arasında karşılıksız olarak el değiştirmesinden kaynaklanan harcamalardır (Kalenderoğlu, 2005: 43).

Transfer harcamaları kendi içerisinde gelir-servet, verimli-verimsiz, dolaylı-dolaysız gibi birkaç farklı gruba ayrılabilir. Dolaylı transfer harcamaları; tüketici lehine bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarının düşürülmesi amacıyla verilen sübvansiyonlardır. Üretici lehine ise, maliyeti düşürmek amacıyla gerçekleştirilen vergi iadesi, yatırım indirimi ve hazine teşvikleri dolaylı transfer harcamalarına örnek olarak verilebilir. Dolaysız transfer harcamaları ise adından da anlaşılacağı üzere kişilerin gelirlerini direkt olarak artırır. Örnek vermek gerekirse; maluliyet aylıkları, fakirlere yapılan yardımlar, sosyal hizmet yardımları bu konuda sıralanabilir. Gelir transferleri de ismiyle müsemma, kişilerin gelirlerini artıran transfer harcaması türüdür. Servet transferleri ise sermaye birikimi sağlayan transfer harcamalarıdır. Savaş tazminatları, konut edindirme yardımları servet transferlerine örnek olarak verilebilir (Kalenderoğlu, 2005: 43-44). Verimli ve verimsiz transfer harcamaları ayırımında, yapılan transfer harcamalarının üretim hacminde bir değişiklik yaratıp yaratmaması ön plandadır. Bazı transfer harcamaları üretim ve hâsıla üzerinde pozitif etki yaratırken genellikle sosyal amaçlı yapılan transfer harcamaları üretim ve hâsıla düzeyini etkilemez. Literatürde üretim ve hâsıla düzeyini artıran transfer harcamaları verimli olarak addedilirken, üretim ve hâsıla düzeyini etkilemeyen transfer harcamaları verimsiz olarak kabul edilir (Meriç, 2003).

2.2.2. İdari Tasnif

İdari tasnif, kamu kuruluşlarının yaptıkları harcamaların idari yapıya uygun olarak gruplandırılmasına dayanır. Bu gruplandırma harcama yerlerinin ve miktarlarının bilinmesine olanak sağlar. İdari tasnifin bir diğer faydası da devletin birimleri arasında koordinasyon ve iş bölümünü sağlamasıdır (Eker ve Tüğen, 1994: 81). Görüldüğü üzere idari tasnif devletin harcama yapan organları arasındaki bir tasnif olmasından dolayı literatürde organik tasnif olarak da bilinmektedir. Örneğin Cumhurbaşkanlığı'nın, Yargıtay'ın, Bakanlıkların vb. gibi, devletin organlarının yaptıkları harcamalar idari tasnife örnek olarak sayılabilir (Kalenderoğlu, 2005: 41).

Devlet, bütçesini kamu hizmetlerini gören organları arasında pay eder. Kamu harcamalarından pay ayrılan bu organların tasnifi, zamana ve mekâna bağlı olarak değişebilir. Ancak bu değişim çok da arzu edilen bir durum değildir. Çünkü farklı zamanlarda, farklı sınıflandırma içerisine sokulan organların yaptıkları harcamaların yıllara göre değişiminin incelenmesi, bu değişiklik sonucu güçleşir. Aynı zamanda Uluslararası bir karşılaştırma yapılmak istenmesi halinde durum yine pek farklı olmayacaktır. İşte tüm bu zorluklar, kamu harcamalarının idari tasnifini pek de kullanışlı hale getirmemektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı kamu harcamalarının tasnifinde idari ayırım yerini, günümüzde fonksiyonel ayırma bırakmıştır (Türk, 2005: 52-53).

2.2.3. Fonksiyonel Tasnif

Yapılan hizmetin temel alınarak, kamu harcamalarının sınıflandırılmasına fonksiyonel tasnif denilir (Eker ve Tüngen, 1994: 82). Anılan tasnife göre yapılan kamu harcamaları, harcamayı kimin yaptığından ziyade harcamanın hangi maksatla yapıldığına odaklanır. Bu noktada, başka bir ifadeyle harcamanın fonksiyonu önem arz eder. Bu tasnif yönteminin en önemli yararı, devletin hangi saiklerle harcama yaptığıının net olarak görülebilmesidir (Türk, 2005: 54-55).

Fonksiyonel tasnif yönteminde devletin klasik ve sosyo-ekonomik görevleri (fonksiyonları) ön plana çıkmaktadır. Böylelikle aynı alanlarda hizmet gören devletin farklı birimlerinin yaptığı harcamalar, tek bir başlık altında toplanabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, eğitim hizmeti gören devletin birçok kurum ve kuruluşu vardır. Bu kurum ve kuruluşlar, kendilerine ayrılan bütçeden anılan kamu hizmetini görme maksadıyla çeşitli harcamalar yapar. Fonksiyonel tasnif yöntemiyle anılan kurum ve kuruluşlarının hepsinin eğitim saikiyle yaptıkları harcamalar *eğitim harcamaları* başlığı altında toplanabilecek ve ülkenin eğitime ayırdığı pay ve dolayısıyla eğitime verdiği önem anlaşılabilir (Orhaner, 2007: 113). Fonksiyonel sınıflandırma sayesinde hangi kamu hizmetine ne kadar pay ayrıldığı, hangi kamu hizmeti devletin çeşitli organları tarafından düzgün yürütülüyorken, hangi kamu hizmetlerinde aksaklıklar yaşandığı çok daha anlaşılır hale gelmektedir. Yine fonksiyonel tasnifin bir diğer getirisi de çeşitli amaçlarla yapılan harcamaların verimliliğinin saptanması konusunda yapılan/yapılacak bilimsel çalışmalara daha uygun veriler sunabilmesidir (Akdoğan, 1999: 82).

Fonksiyonel tasnif en genelinde eğitim, sağlık, ulaştırma, savunma, adalet, ekonomik ve genel hizmetler gibi alt başlıklara ayrılır. Böylelikle anılan kamusal hizmetlerin topluma olan maliyetleri de daha net görülebilir (Bıçak, 1996: 36-37).

2.2.3.1. Genel Hizmet Harcamaları

Devletin genel idareye yönelik hizmetlerini yerine getiren kurumlarının yaptığı harcamalardır (Özbaran, 2004: 127). Burada genel idareden kasıt devletin yasama ve yürütme görevlerini yerine getirdiği kurumlardır. Yasama ve yürütmenin yerine getirildiği kurumlar; TBMM, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Sayıştay, Danıştay, DPT, DİE, İçişleri, Dışişleri ve Maliye Bakanlıklarıdır (Ulutürk, 1998: 202).

2.2.3.2. Adalet ve Yargı Harcamaları

Adalet ve yargı hizmetleri bir ülkedeki düzenin en temel yapıtaşlarından bir tanesidir. Hukuk kurumunun güvenilirliği ve bağımsızlığı da modern dünyanın olmazsa olmazlarından. Yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi, bütün yasaların tarafsız ve eşit bir şekilde herkese uygulanması ekonomik istikrar açısından oldukça önemlidir. Tüm bunların sağlanması için devletin organları çeşitli harcamalarda bulunur. Örneğin Adalet Bakanlığı, Yargıtay, Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Sayıştay ve yerel mahkemelerin yaptıkları harcamalar adalet ve yargı harcamaları kategorisinde sayılabilecek en bariz kalemlerdir (Mere, 2006: 57).

2.2.3.3. Savunma Harcamaları

Egemenliğin ve ulusal varlığın teminatı ülkenin savunmasından geçer. Bu maksatla devletler bazı harcamalar gerçekleştirir. Savunma hizmeti de diğer tüm mal ve hizmetlerde olduğu gibi içerisinde bir talep unsuru barındırır. Bu talep ise ülkenin sahip olduğu kaynakların ve bu kaynakların ele geçirilmesini arzulayan potansiyel düşmanın bir fonksiyonudur. Savunma harcamalarının hacminin saptanmasında savunma gereksinimlerinin oldukça iyi tespit edilmesi gerekir. Ülkenin jeopolitik konumu, dış ilişkiler, ekonomik ve teknolojik kaynakları, bütçe imkânları vb. gibi unsurlar, savunma harcamalarının hacminin belirlenmesinde rol oynayan başlıca faktörlerdir. Ülkemizde Millî Savunma Bakanlığı'nın bütçesi, savunma harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Savunma harcamalarının önemli bir kısmını da 1985 yılında kurulan sanayi destekleme fonu oluşturmaktadır. Anılan fon ile savunma sanayi alanında yatırım yapacak olan girişimciler desteklenmektedir. Günümüzde savunma harcamalarının artış trendindeki en büyük etken, çağın gerektirdiği modern silahlara orduların kolayca ulaşabilme isteğidir (Güner, 2002: 86-89; Ulutürk, 1998: 182-189). Bu istek, potansiyel düşmanın olası saldırısının önüne geçen psikolojik unsurun doğurduğu bir sonuçtur.

2.2.3.4. Altyapı Harcamaları

Ekonomik faaliyetlerin aksamaması düzenli bir altyapıdan geçer. Devletler de bu nedenden ötürü altyapı yatırımları yaparlar. Sosyal faydasının özel faydasından yüksek olması altyapı yatırımlarını devletlerin gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Altyapı harcamaları üretim hacmini doğrudan etkilemese de üretim faktörlerinin verimliliğini ve sosyal faydalarını mutlak surette artırmaktadır. Kara, hava ve demir yolları, limanlar, telekomünikasyon, enerji ve sulama yatırımları altyapı harcamalarına örnek olarak sayılabilir. Kısacası, ekonomideki üretim imkânlarının oluşturulması ve genişletilmesine katkı sağlayan tüm harcamalar, altyapı harcaması olarak nitelendirilebilir. İşte tüm bu nedenlerden ötürü altyapı yatırımları piyasadaki potansiyel yatırımların gerçekleşeceği yerlerin ve zamanın belirlenmesinde önem taşımaktadır (Kazaz, 1990: 1-8). Altyapı harcamaları ekonominin sadece arz yönünü değil talep yönünü de olumlu etkilemektedir.

Altyapı harcamalarını gerçekleştiren devlet organları genel olarak; Ulaştırma, Tarım, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Çevre ve Şehircilik ve Orman ve Su İşleri Bakanlıklarıdır (Özmen, 2010).

Devletler altyapı harcamaları yaparak firmaların lojistik maliyetlerinin düşmesini, pazar hacminin artışı ve ticaretin kolaylaşmasını sağlarlar. Ulaşımında sağlanan etkinlik ve verimlilik, firmaların maliyet yapısını aşağılara çekmesi açısından üretimi daha az maliyetle yapılabilecek bölgelere kaydırır. Üretim gerçekleşikten sonra ise mal ve hizmetler, üretimin yapıldığı yerlere uzak kalan bölgelere çok daha düşük maliyetle taşınabilir. Bu durum bölgesel kalkınmaya da böylelikle hizmet eder. Ayrıca devletler sadece firma ve pazar gelişmesine katkıda bulunmak için değil, eğitim, sağlık ve savunma gibi hizmetlerin görülebilmesi için yurdun çeşitli yerlerinde yaşayan insanlara ulaşmak durumundadır (Bulutoglu, 2002: 306-314).

2.2.3.5. Eğitim Harcamaları

Kalifiye bir toplum iyi eğitilmiş bireylerden oluşur. İyi bir eğitim çinse, eğitim sektörüne yeterli kaynağın aktarılması şarttır. Eğitimin bireysel, sosyal ve ekonomik boyutunun olması, devlet tarafından üretilmesine ve kontrol edilmesine neden olmaktadır (Özbaran, 2004: 129-130). Eğitimin artışı bir toplumda daha iyi işlere imza atan bireylerin yetişmesi için bir gerekliliktir. İyi eğitilmiş bireylerin niceliksel artışı ülke ekonomisi açısından en temel üretim faktörlerinden bir tanesi olan emeğin verimliliğini artıracaktır. İyi eğitilmiş bireylerden oluşan toplumlarda sadece iktisadi hayat değil, sosyal hayat da gelişim gösterir. Ancak eğitime yapılan harcamaların ekonomik geri dönüşü kısa vadede çok mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı eğitim harcamalarının

hacmi hesaplanırken uzun vadeli perspektifler seçilmelidir. İşte tam da bundan dolayı her ne kadar özel sektöründe bu alanlarda yatırım yapılmasına olanak tanınsa da özü itibariyle bu hizmet daha çok kamusal bir nitelik taşımaktadır (Güner, 2002: 83-84).

Günümüzde firmaların işe alımlarda baktığı en önemli özellikler; değişim ve dönüşüme açık olabilmek, teknolojiden üst düzeyde faydalanabilmek, yabancı dil yeterliliği olmak, temsil kabiliyeti ve sorumluluk alabilmek olarak sıralanabilir. Ayrıca emeğe yapılan her tür yatırım firmaların rekabet gücüne katkı sağlamakta, ekonomilerin karşılaştıkları krizleri daha kolay bertaraf edebilmelerine de olanak sağlamaktadır. İşte bu yüzden ülkeler arası beyin göçü günümüz dünyasında çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Eğitilmiş beyinlere olan talep, eğitim anlayışında yeni arayışları da zorunlu hale getirmiştir (Bedir, 2002: 58-62).

Eğitim harcamalarını Türkiye özelinde inceleyecek olursak; eğitim sektörü kamu kuruluşları içerisinde en çok istihdam sağlayan sektör olmasının yanında, öğrenci ve öğrencilerin aileleri açısından da büyük bir kitlenin doğrudan ya da dolaylı olarak içerisinde bulunduğu bir alandır. Nüfus artışı ve teknolojik ilerlemeye rağmen eğitime yeterli pay ayrılmazsa uzun vadede birçok problemle karşı karşıya kalınacağı aşikârdır (Özbaran, 2004: 129-130). Türkiye'nin eğitime ayırdığı pay OECD ülkeleriyle kıyaslandığında yeterli seviyede değildir. OECD'nin 2016 yılında yayınladığı Eğitime Bir Bakış raporuna göre, Türkiye'de tüm düzeylerde öğrenci başına düşen kamu harcamaları 2008-2013 yıllarında %63 oranında artsa da hala OECD ülkeleri arasında sondan ikinci sıradadır. Aynı raporda 2005-2014 yılları arasında öğretmen maaşlarının önemli ölçüde artmasına rağmen hala OECD ortalamasının altında seyrettiğine de vurgu yapılmıştır. Anılan rapor Türkiye'deki kadınların durumuna da değinmiş ve 20-24 yaş arası kadınların %47,6 sının ne eğitim ne de işgücüne katılım gösterdiği tespitinde bulunmuştur (OECD, 2016). Oysaki Türkiye'nin eğitime ayırdığı payı artırması için birçok neden vardır. Nüfus artış hızı, kentleşme ve eğitime olan yüksek talep bunlardan sadece birkaç tanesidir. Türkiye'nin yıllardır gelişmekte olan ülke konumundan sıyrılıp gelişmiş ülkeler arasında yer alamamasının en önemli nedenlerinden bir tanesi de eğitime yeterli önem verilmemesidir. Kamu harcamaları içerisinde eğitime ayrılan pay yeterli seviyelere çıkartılmazsa Türkiye anılan konumunu sürdürmeye devam edecektir. Eğitime ayrılan payın miktarı kadar bu payın kullanımındaki verimlilik de gelecekte elde edilecek muhtemel refah düzeyi açısından oldukça önemlidir (Canpolat, 2000: 266).

2.2.3.6. Sağlık Harcamaları

Kamu harcamaları bileşiminin en önemli parçalarından bir tanesi de şüphesiz sağlığa yapılan harcamalardır. Sağlık harcamalarının ekonomiye etkisi hem çok

yönlüdür hem de uzun vadede getirisi yüksektir. Bu yönlerden bir tanesi emeğin verimliliği üzerinedir. Sağlıklı bireylerin verimliliği kuşkusuz daha yüksek olmakta ve böylelikle daha fazla çıktı üretilmesine katkı sağlamaktadır. Literatür incelendiğinde görülüyor ki, gelişen ekonomilerde sağlık sorunları nedeniyle işgücü miktarı önemli kayıplara uğramaktadır. Bu kayıp elbette sağlığa yapılan yatırımlarla sınırlanabilir. Ayrıca artan sağlık harcamaları emeğin doğumda yaşam beklentisini de artırmaktadır. Sağlık hizmetleri sadece bir üretim faktörü olarak emeğin verimliliğini yükseltmekle kalmaz aynı zamanda fiziki sermayeye, ara mallarına ve hizmetlere olan talebi de artırarak ekonomiye canlılık sağlar. Yapılacak sağlık harcamaları ekonomide yeni istihdam olanaklarını da artıracaktır. Artan sağlık harcamaları sadece anatomik sorunlara çözüm olmayacak, toplumdaki ruhsal sorunlara da derman olacaktır. Böylece sadece üretimin artışı değil, sosyal ve kültürel dönüşüm de hız kazanacaktır. Kısaca toparlamak gerekirse, yapılacak olan sağlık yatırımları işgücü verimliliğine, işgücü başına düşen zaman kaybının kısıtlanmasına, çalışma koşullarının iyileşmesine ve daha düzgün bir sosyo-kültürel zeminin oluşmasına katkı sağlayacaktır (Gümüş, 2005: 31-32).

Literatürde yer alan birçok çalışmada, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça bütçelerinden sağlığa ayırdıkları payın arttığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile sağlığa verdikleri önem arasında pozitif bir korelasyon mevcuttur (Semercigil, 2015).

Türkiye özelinde yerine getirilen sağlık hizmetleri Sağlık Bakanlığı'nın yanında, SGK gibi kurumları da içerisine almaktadır. Bütçe, kaynaklarının yetersizliği gibi bir durum söz konusu olduğunda SSK ve BAĞ-KUR'u da finanse etmektedir. Belediyeler, KİT'ler, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu, SSK ve BAĞ-KUR bütçe dışı sağlık harcaması yapan kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlıkla ilgili çalışma yapabilmek için tüm bu kuruluşların yaptıkları harcamaların kaynaklarına ve verilerine ulaşılması, yapılacak çalışmanın doğru sonuçlar verebilmesi adına oldukça önemlidir (Ulutürk, 1998: 180).

2.3. KAMU HARCAMALARI İLE BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNE DAİR YAKLAŞIMLAR

Geçmişten günümüze kadar iktisatçılar kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmış, diğer birçok noktada olduğu gibi bu hususta da görüş birliğine varılamamıştır. Çalışmanın devamında kamu harcamaları ile büyüme ilişkisine dair Keynes ve Wagner'e ait iki farklı görüş incelendikten sonra, bu iki unsur arasında bir nedensellik olamayacağını iddia eden görüşlere de kısaca değinilecektir. Konu ile alakalı birkaç farklı teorik

yaklaşım daha olmasına karşın, bu tezin konusu anılan görüşler çerçevesinde kamu harcamaları ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi olmadığı için, diğer yaklaşımlara sadece Keynes ve Wagner'in görüşleri çerçevesinde kısaca değinilmiştir. Ayrıca Keynes ve Wagner'in görüşleri, bahsedilen diğer yaklaşımların da teorik temellerini oluşturmaktadır (Kolçak, Kalabak ve Boran, 2017: 470).

2.3.1. Wagner Yasası

Alman iktisatçı ve siyasetçi Adolph Wagner, 1883 yılında yayınladığı çalışmasında bazı ülke ekonomilerini incelemiş ve büyümenin kamu harcamalarındaki artışın nedeni olduğunu iddia etmiştir. Biraz daha Wagner'in iddiasını açacak olursak; piyasanın büyümesi devletin piyasa için sunduğu mal ve hizmet miktarını artırmaktadır (Wahab, 2004: 2125). Devletin daha fazla sunması gereken mal ve hizmetler üç ana başlıkta toplanabilir. Bunlar (Chang, 2002: 1158):

- İktisadi büyüme devletin idare ettiği piyasayı genişletecektir. Haliyle daha fazla mal ve hizmet üreten piyasalar daha çok tehlikeyi üzerine çekecek ve devletin savunma için yaptığı harcamalar da bu doğrultuda artacaktır. Piyasanın büyümesi hukuki ilişkileri de daha karmaşık hale getirecektir. Ayrıca toplumun kentleşmesi artacak, toplumsal huzurun, istikrarın ve hukuki düzenin sağlanması için daha fazla kamu harcaması gerekecektir. Yine kentleşmenin bir getirisi olarak, kamu harcamalarının bir çeşidi olan altyapı harcamalarının da artmasına neden olacaktır.
- İktisadi büyüme sonrası geliri artan bireyler gelir elastikiyeti fazla olan, devletin sunduğu eğitim, kültür vb. gibi mal ve hizmetleri daha fazla talep edecek ve bu doğrultuda devletin bu alanlara daha fazla harcama yaparak talebi karşılaması gerekecektir.
- Geliri artan toplumlar daha yüksek sermaye gerektiren mal ve hizmetler talep edecektir. Bu noktada özel sektörün sermaye yetersizliğinden kaynaklı, devletin anılan mal ve hizmetleri üretmesi gerekebilir. Bu durum ise kamu harcamalarını artıracaktır.

Literatürde kamu harcamalarının büyümeye etkisinin Wagner yasası doğrultusunda araştırıldığı dört görüş öne çıkmaktadır. Bu görüşlerde genel olarak çift logaritmik regresyon denklemi kullanılmıştır. Bu denklemler (Yamak ve Küçükale: 1997: 5-6);

$$RKH = f(RGSMH) \quad (3)$$

$$RKH = f(KBDRGSMH) \quad (4)$$

$$RKHP = f(KBDRGSMH) \quad (5)$$

$$KBDRKH = f(KBDRGSMH) \quad (6)$$

Birinci denklem Peacock ve Wiseman (1961) tarafından kurulan RKH ile RGSMH'nın incelendiği modele aittir. Bu modelde Wagner yasasının kabul görmesi, kamu harcamalarının gelir esnekliğinin birden fazla olmasına bağlıdır. Peacock ve Wiseman (1961)'a göre kamu harcamalarını artıran genel etmen, savaş ve doğal afetler gibi olağan dışı olaylardır. Anılan olayların varlığında hükümetler, kamu harcamalarını ve kamu harcamalarının en temel finansman kaynağı olan vergileri artırır. Tekrar olağan döneme geçilmesi ile hem yüksek vergiler almaya alışan devlet, hem de yüksek vergiler ödemeye alışmış olan halk bu alışkanlıklarını sürdürmeye devam eder. Böylelikle kamu harcamaları olağanüstü olaylar nedeniyle birden sızramış ve tekrar olağan döneme geçildiğinde bu sızramanın etkisinde kalmış olur. Literatürde bu sav, sızrama hipotezi olarak kendine yer bulmuştur.

İkinci denklem Goffman (1968) tarafından kurulan RKH ile KBDRGSMH'nın incelendiği modele aittir. Bu modelde de Wagner yasasının kabul görmesi, kamu harcamalarının gelir esnekliğinin birden fazla olmasına bağlıdır. Goffman (1968: 364)'a göre de büyümenin sonucunda devletin faaliyetlerinin artması kaçınılmazdır. Hatta devletin faaliyetlerindeki artış, kişi başına düşen gelirden meydana gelen artıştan daha fazla olacaktır.

Üçüncü denklem Musgrave (1969) tarafından kurulan RKHP ile KBDRGSMH'nın incelendiği modele aittir. Musgrave diğer öncüllerinden farklı olarak RKH'nın GSYH içindeki payını modelinde kullanmıştır. Bu modelde Wagner yasasının kabul görmesi anılan payın, KBDRGSMH'ya olan esnekliğinin sıfırdan büyük olmasına bağlıdır. Musgrave'de anılan çalışmada ekonomik büyümenin sonucunda kamu harcamalarının arttığına dair sonuçlar bulunmuştur.

Dördüncü denklem Michas (1975) tarafından kurulan KBDRKH ile KBDRGSMH'nın incelendiği modele aittir. Bu modelde Wagner yasasının kabul görmesi, KBDRGSMH'nın esnekliğinin birden büyük olmasına bağlıdır. Michas (1975)'in çalışmada da Wagner yasasının geçerli olduğuna dair ipuçları yer almaktadır.

2.3.2. Keynesyen Görüş

Keynes'in düşüncesi ise, Wagner'in düşüncesinin hemen hemen tam tersidir. Keynes'e göre büyüme, kamu harcamalarının nedeni değil bir sonucudur. Kamu harcamaları çarpan mekanizması vasıtasıyla büyümeyi doğrudan etkiler ve dolayısıyla maliye politikası gibi etkin bir araç kullanılarak büyümenin artırılması sağlanabilir.

Keynes bu görüşünü, fiyatların ve ücretlerin efektif talepteki değişikliklere yeterince hızlı adapte olamayacağını belirterek, piyasadaki ücret ve fiyatların oldukça katı olmasına bağlamıştır. Bu katılıklar talebin olması gerekenden daha

düşük seviyede seyretmesine neden olur. Talep yetersizliği de akabinde istihdam hacminde ve toplam hâsılada istenilen seviyeye ulaşamamasını beraberinde getirir. Keynes'e göre ekonomide meydana gelen bu durgunluk, ancak mali politikaların etkin ve verimli kullanılmasıyla aşılabilir. İstenilen üretim, toplam hâsıla ve istihdam hacmine ulaşabilmek için kamu harcamalarının kullanılması kaçınılmazdır. Görüldüğü üzere anılan görüşte nedenselliğin yönü kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur (Ağayev, 2012: 9).

2.3.3. Nedensellik Öngörmeyen Görüşler

Wagner ve Keynes'in aksine, kamu harcamaları ile büyüme arasında nedensellik olmadığını savunan görüşler de vardır. Genel olarak bunların dayandığı en temel teori dışlama etkisi/teorisidir. Kabaca ifade etmek gerekirse dışlama etkisi, devletin yapacağı kamu harcamalarının özel sektörün yatırımlarını azaltacağını iddia eder. Bu görüş belirttiği azalmayı şöyle açıklamaktadır; devletin kamu harcamalarını artırması bütçe açıklarını ve borçlanmayı beraberinde getirecektir. Artan faizler, özel sektörün yatırım arzusunun faiz getirisi elde etme arzusuyla yer değiştirmesine neden olacaktır. Kamu harcamalarını artırmak suretiyle gerçekleştirilen kamusal yatırımlar, piyasada gerçekleştirilen özel sektör yatırımlarını dışlayarak onların yerini alır (Carlson ve Spencer, 1975: 3, Bahmani ve Oskooee, 1999: 633, Link, 2006: 324-325). Son olarak belirtmeliyiz ki dışlama etkisinin meydana gelebilmesi için iki ön koşul gerekmektedir. Bunlar; devletin kamu harcamalarını özel sektöre rakip olacak şekilde yapması ve kamu harcamalarının finansman yöntemidir (Tülümce ve Buyrukoğlu, 2013: 62).

Tablo 2.1. Literatür (Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi)

Yazar	Zaman Aralığı ve Ülke	Sonuç
Ram (1986)	1960-1980/110 Ülke	Kamu yatırım harcamaları ekonomik büyümenin nedenidir.
Rao (1989)	1960-1980/48 Ülke	Kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi her ülke açısından farklılık göstermektedir.
Barro (1991)	1960-1985/76 Ülke	Kamu yatırım harcamaları büyüme üzerinde etkisizdir.
Devarajan ve Viyana (1993)	1970-1990/14 OECD Ülkesi	Kamu sağlık ve altyapı harcamaları büyümeyi olumlu etkilerken savunma harcamaları olumsuz etkilemektedir.
Easterly ve Rebelo (1993)	1970-1988/100 Ülke	Kamu yatırım harcamaları büyüme üzerinde olumsuz etki yaratırken, kamu cari harcamaları büyümenin nedenidir.
Lin (1994)	1960-1985/62 Ülke	Kamu cari harcamaları gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde oldukça etkiliyken, gelişmekte olan ülkelerde bu etki azalmaktadır.
Oxley (1994)	1870-1913/İngiltere	Ekonomik büyüme kamu harcamalarının nedenidir.
Kelly (1997)	1970-1989/73 Ülke	Sadece kamu yatırım harcamaları büyümenin nedeniyken diğer kamu harcama türleri büyümenin nedeni değildir.
Terzi (1999)	1950-1995/Türkiye	Ekonomik büyüme kamu harcamalarının nedenidir.
Fölster ve Henresson (1999)	1970-1995/23 OECD Ülkesi	Kamu harcamaları büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Arısoy (2005)	1950-2003/Türkiye	Büyüme kamu harcamalarının nedenidir.
Yılancı ve Özcan (2010)	1950-2006/Türkiye	Kamu savunma harcamaları büyümenin nedenidir.
Yıldır, Ertuğrul ve Celepcioğlu (2012)	1980-2010/Türkiye	Cari, transfer ve toplam kamu harcamaları büyümenin nedeni iken yatırım harcamaları büyümenin nedeni değildir.
Kolçak, Kalabak ve Boran (2017)	1984-2014/Türkiye	Ekonomik tasnife göre ayrıştırılan kamu harcamalarının büyüme üzerinde çok sınırlı bir etkisi vardır.
Kolçak ve Kalabak (2017)	1998-2012/28-29 OECD Ülkesi	Eğitim ve Sağlık harcamaları büyümenin nedenidir. Sosyal koruma harcamaları ise büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Tablo 2.1.'den de görüleceği üzere yapılan ampirik çalışmalarda, tezin önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere hem Keynes'in hem Wagner'in hem de geleneksel iktisat görüşünün öngöröleri doğrultusunda ipuçları elde edilmiştir. Bu durum ise hangi kurumsal yapıya sahip ölkeler grubunda hangi görüşün daha tutarlı olduğunun saptanması için de bir gereklilik oluşturmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen bölümünde kurum kavramının açıklaması, kurumsal iktisadın tarihsel gelişimi, kurumların büyümeye etkisi incelendikten sonra kamu harcamalarının büyümeye etkisini belirleyen kurumlar açıklanacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KURUMSAL İKTİSAT

3.1. KURUM KAVRAMI

Kurum kavramı sosyal bilimlerin her alanında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin hukukta kurum; *evlilik, aile, ortaklık* vb. gibi sağlam bir yapıya sahip ve genellikle bireylerin kendi aralarında ve devletle olan ilişkilerini simgeleyen kavramlardır (TDK, 2017). Genel olarak kurum kavramı ise toplumların davranışlarını, alışkanlıklarını, dini inançlarını, gelenek ve göreneklerini içerisine alan bir bütün olarak ifade edilebilir (Aydın, 2006: 26). İktisat literatüründe ise, kurumsal bakış açısına sahip iktisatçılar dahi kurum kavramının tanımlamasında bir uzlaşya varamamışlardır (Demir, 1996: 173). Uzlaşya varılamamasının en belirgin nedenlerinden bir tanesi, kurum kavramının yapısal belirsizliği/muğlaklığıdır (Commons, 1931: 648). Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki bölümünde, kurumsal iktisadın önde gelen isimlerinin kurum tanımlamalarına kısaca değinmek hem anılan muğlaklığı göstermek açısından, hem de kurum kavramının zihinlerde daha berrak hale gelmesi açısından faydalı olacaktır.

Kurumsal iktisadın önde gelen isimlerinden Commons (1931: 649), kurumu daha özgürlükçü bir yaklaşımla, bireylerin piyasadaki hareket alanını genişleten, ancak bu genişliği denetleyen toplulaştırılmış eylemler bütünü olarak tanımlamaktadır. Veblen (1898: 131) ise zamanın belirli bir anında, toplumların yaygın olarak kabul ettiği düşünce ve davranış kalıpları olarak kurumu tanımlamaktadır.

Kurumsal iktisadın bir başka önemli ismi Wesley C. Mitchel ise kurumu, toplumun önemli bir kesimi tarafından kabul edilen, belirli toplumsal standartlara sahip alışkanlıklar bütünü olarak tanımlamaktadır. Walton Hamilton ise, geçmişte şekillenip günümüz insanının davranış kalıplarını oluşturan, toplumun önemli bir kısmı tarafından kabul edilen normlar bütünü olarak tanımlamıştır (Neale, 1988: 228).

Ayres'in kurum tanımı ise daha çok Veblen'in öğretisi doğrultusunda oluşmuştur. Ayres'e göre insan davranışlarının törenselleşen özellik gösteren kısımları kurum olarak ifade edilebilir. Ona göre belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere oluşturulan araçsal nitelikli yapılar kurum olarak tanımlanamaz. Bu nedenle kurumlar değişimin önünde bir setten ibarettir. Törenselleşen mitlerinde sahip olduğu belirli bir değerler sistemi elbette mevcuttur ancak, bu değerler değişimi engellediği için çok da doğru kabul edilmemektedir. Fakat zamanla gelişen teknoloji kendi dinamizmine kurumları da dâhil ederek çok yavaş da olsa değiştirir (Ayres, 1962: 186-187, Rutherford, 1981: 660). Görüldüğü üzere,

kurum kavramı üzerinde bir uzlaşa sağlanamasa da kurumsal iktisat toplumu kurumların oluşturduğu bir sistemsel ağ olarak tanımlamaktadır. Bu ağ ise çok zor dağıtılır veya dönüştürülür (Demir, 1996: 174).

Yukarıdaki tanımların ortak noktası, kurum kavramının daha çok soyut bir özellik gösterdiğidir. Bu soyutluk daha ziyade insanın dışında olan, insanın dışında gelişen olaylar silsilesidir. Bir diğer ortak nokta ise kurumların birbirinden ayrılarak değerlendirilmesinin olanaksızlığıdır. Çünkü insan hayatını şekillendiren her bir kurum diğerini etkilemekte ve ona şekil vermektedir. Bu da kurumları birbirinden tamamen soyutlayıp analiz etmeyi imkânsız kılar (Demir, 1996: 174).

Kurumların varlığı, bir toplumu var eden insan topluluklarının ortak değerlere sahip olmasını gerektirir. Belirli olaylar karşısında benzer tepkiler gösteren insanların, ortak bir kurumsal yapıya sahip olduğu anlaşılabilir. Benzer tepkiler ise, anılan kurumların sistematik bir yönünün var olduğunu gözler önüne sermektedir (Demir, 1996: 174).

İnsanların benzer olaylarda benzer tepkiler vermesi, kurumları insan beyninin bir parçası olarak da tanımlamamıza olanak sağlar. Çünkü bu tepkiler beyinin bir algısı sonucu gerçekleşir. Ortak algılama biçimlerine sahip insanların oluşturduğu toplumlarda kurumlar, zihinsel bir kurgu niteliği taşımaktadır. North (1994: 361)'un ifadesiyle kurumlar *oyunun kuralları*, toplumları var eden insanlarda bu oyunun *oyuncularıdır*. Oyuncuların davranış kalıpları ise haliyle oyunun kuralları tarafından şekillendirilir.

Neale (1988: 232), toplumdaki bir şeyin kurum olarak tanımlanıp tanımlanamayacağına dair üç önemli ipucu sunmaktadır. Bunlardan birincisi; bu şeyin birden fazla insan tarafından gerçekleştiriliyor olması gerekmektedir. Çünkü kurumun varlığı ve bu varlığının sürdürülebilmesi için birden fazla insanın beraber o şeyi yapması gerekmektedir. İkinci olarak bu şeyin belirli bir kurallar bütününe sahip olması gerekmektedir. Bu şeyin kurallarının olması, anılan şeyin toplumda kabul gördüğünü, tekrarlandığını, istikrarlı olduğunu ve o şeyin sonucunun önceden öngörülebilmesini sağlar. Üçüncü ve son özellik ise toplumdaki insanların ortak paradigması olması, kurumları anılan toplumda meşrulaştırır.

Aktan ve Vural (2006a: 8)'a göre kurumların ortak özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kurumların varlığı bir arada yaşayan insanların varlığına bağlıdır
- Kurumların oluşması tarihsel süreç içerisinde gelişir ve değişir
- Kurumların varlığında ve toplumsal kabulünde bilgi, öğrenme ve tecrübe önemli bir yer tutar

- Kurumlar, toplumlar arasında farklılık gösterebilir. Toplumların sahip olduğu farklı gelenek, görenek, alışkanlıklar ve düşünce tarzları kurumların farklılaşmasına neden olur
- Kurumlar formel veya informal yapıya sahip olabilir.

Formel kurumlar; anayasalar, sözleşmeler ve mülkiyet hakları gibi belirli bir yasal zemine oturtulmuş olgulardır. Bu kurumlar genellikle devlet kurumu tarafından insan ilişkilerini ve toplumu düzenleyen kurallar silsilesi olarak da tanımlanabilir. Bu kurallar o devleti var eden insanların neyi daha önemli gördüğü, devlet kurumuyla toplumda yakalamak istedikleri standardı ve toplumsal denetim mekanizmaları hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır (North, 1997: 4). Formel kurumlar toplumda yasallaşmış ve önemli oranda bir yaptırıma sahiptir. Bu kurumlar devlet tarafından yaratılmasının yanında, kurumsal yaptırımlarının da bizatihi devlet tarafından gerçekleştirilmesi bakımından önemlidir. Buradan da anlaşılacağı üzere, formel kurumların uygulandığı dönemde bir meşruiyet kaygısı bulunmamaktadır. Ancak, formel kurumlar devlet dışında bazı sivil toplum örgütleri tarafından da oluşturulabilir (Olsson, 1999: 3-4).

İnformel kurumlar ise; örf, adet, din, dil vb. gibi sosyal alışkanlıkların oluşturduğu daha soyut kavramlardan oluşmaktadır. İnformel kurumlarının yaptırım gücü ve yetkisi, formel kurumlardan farklı olarak devlete bağlı değildir (Aktan ve Vural, 2006a: 10). İnformel kurumların varlığı ve sürdürülebilirliği, formel kurumlardaki gibi yasal zorunluluklardan değil, kültürel aktarım mekanizmaları ile sağlanır (Marshall, 1999: 443). İnformel kurumlar ise insanlar arasındaki etkileşim sonucu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır (Aktan ve Vural, 2006b: 9). İnformel kurumların yaptırımları da formel kurumlardan farklılık arz etmektedir. İnformel kurumların ihlali söz konusu olduğunda toplumun ayıplaması, kınaması veya dışlaması gibi yaptırımlar söz konusudur (Azfar, 2002: 2).

3.2. KURUMSAL İKTİSADIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kurumsal iktisadın tarihsel gelişimine geçmeden önce, kurumsal iktisadın kendi içerisindeki bütünlüğün diğer iktisat ekollerine kıyasla daha tutarsız olduğunu belirtmek gerekmektedir (Demir, 1996: 64). Bu noktada, literatürde eski ve yeni kurumsal iktisat olarak ikiye ayrıldıkları görülmektedir. Bu ayrılık anlatılırken bu iki yaklaşımın nerelerde birleştiği ve hangi konularda ayrıldıklarının üzerinde durulacaktır. Eski ve yeni kurumsal iktisatçıların, kurumları farklı algılama biçimleri, analiz ve metotlarını da farklılaştırmıştır. Çalışmanın devamında bu analiz ve metotlara da değinilecektir.

3.2.1. Eski Kurumsal İktisat

Kurumsal iktisadın genel olarak Veblen'in "İktisat Neden Evrimsel Bir Bilim Değildir" isimli makalesiyle başladığı görüşü literatürde genel kabul görmektedir. Ancak kurumsal iktisadın tam olarak kullanıldığı ilk yer Amerikan İktisatçılar Birliğinin 1918 yılında düzenledikleri yıllık olağan toplantılarıdır. Bu toplantıda Walton Hamilton'un "İktisat Teorisinde Kurumsal Yaklaşım" isimli bildirisi, geleneksel iktisat ekolüne karşıt tamamen yeni bir kurumsal paradigmayı önermektedir (Ata, 2009: 35).

Kurumsal iktisat, geleneksel iktisadi ekol olan klasik iktisadın soyutlayıcı, tümünden gelimci ve minimum devlet önermelerine karşıt olarak 1900'lerin başlarında ABD'de ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında geçen sürede en etkin yıllarını yaşamıştır. Ancak Büyük Buhranın ardından Keynesyen ekolün hâkim iktisadi görüş haline gelmesi, eski kurumsal iktisadın popülerliğini kaybettirmeye başlamıştır. Bugün ABD'de Evrimsel İktisat Birliği (American Association for Evolutionary Economics) ve Organizasyonel ve Kurumsal İktisat Topluluğu (Society for Institutional and Organizational Economics) gibi kurumlarla etkinliğini sürdürmeye çalışmaktadır (Şenalp, 2007: 49-50). Yine kurumsal iktisatçıların makalelerini yayınladıkları İktisadi Sorunlar Dergisi (Journal of Economic Issues) ve Kurumsal İktisat Dergisi (Journal of Institutional Economics) gibi yayın organları da mevcuttur.

Kurumsal iktisatçılar geleneksel iktisadi ekolün soyut, gerçekten uzak ve düzenekçi teorisine karşı, daha somut ve gerçeğe yakın bir teori geliştirmeye çalışmışlardır. Kurumsal iktisatçıların bir bölümü kapitalist sistemin kurumlaşmasını ve sistemin tam rekabetten ziyade oligopolü destekleyen yönlerini, bir kısmı konjonktürel dalgalanmaların matematiksel analizini ve bir diğer bölümü ise iktisadi etkilere sahip toplumsal kurumların evrimini araştırmıştır. Burada unutulmaması gereken husus, kurumsal iktisatçıların devamlı surette gerçek gerçekliği, bir iktisadi aktör olarak insanın önemini ve toplumsal yapıdaki tutarsızlıkları teorilerine dâhil etmeye çalıştıklarıdır. Toplumu ve piyasayı *laissez faire* gibi kendiliğinden dengeye ulaşan yasalara bağımlı kılmadıkları için devletin piyasaya müdahale edebilmesi, kurumsal iktisatçılar için meşru bir yol olarak sayılabilir. Kimi kurumsal iktisatçılarda devletin danışman/yol gösterici niteliğini vurgulamıştır (Şenalp, 2007: 50).

Kurumsal iktisadın geleneksel ekole karşı sunduğu birkaç alternatif önermeyi şu şekilde sıralayabiliriz:

- İktisadi aktörlerin kararları, içerisinde buldukları kurumlar tarafından etkilenir. Bu yüzden kurumlardan bağımsız bir iktisadi analiz söz konusu olmamalıdır

- Kurumlar evrimsel bir süreçte şekillenir. Bu yüzden iktisadi analizler evrimsel bir metot izlemelidir
- Evrimsel analiz teknolojik değişimleri ve kapitalist kurumların tarihsel süreçte geçirdiği farklılaşmayı içermelidir
- Piyasadaki aktörlerin içerisinde bulunduğu bir uyum söz konusu değildir. Bilakis aktörlerin uyumdan ziyade çatışma/çelişki içerisinde buldukları unutulmamalıdır
- Bu çatışmalar/çelişkiler çeşitli kurumsal düzenlemelerle uyumlu hale getirilebilir (Şenalp, 2007: 50-51).

•

3.2.1.1. Eski Kurumsal İktisadi Etkileyen Kişi ve Okullar

Kurumsal iktisat kendisinden önceki düşünürlerin analiz metotlarından ve analizlerin bizzat kendisi tarafından etkilenmiş bir ekoldür. Bu bağlamda çalışmanın devamında kurumsal iktisadi etkileyen kişi ve ekollerden bahsedilecektir. Bu durum aynı zamanda kurumsal iktisadın tarihi serüvenine ışık tutacaktır.

3.2.1.1.1. Alman Tarihsel Okulu

Kurumsal iktisadın yönetsel metodolojisi, geleneksel iktisat görüşü olan klasik iktisadın soyutlamalarına karşı ortaya çıkan Alman Tarihsel Okulu tarafından belirlenmiştir. Alman Tarihsel Okulu'nun kurumsal iktisat üzerindeki bu büyük etkisi, anılan okul hakkında çalışmada, kısa da olsa bilgi verilmek istenmesine neden olmuştur. Alman Tarihsel Okulun literatürde Wilhelm Roscher tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Bu okul iktisadi çözümlerinin her toplum için ayrı ayrı yapılması gerektiğini, çünkü her toplumun farklı dinamiklere sahip olduğunu ve bu nedenle bir toplumda başarıyla uygulanabilen bir sistemin/politikanın başka bir toplumda başarısızlığa neden olabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca toplumsal dinamiklerin tarihin süzgecinden geçerek o toplumlarda önemli yer edinmeleri ve bu nedenle yapılması planlanan iktisadi analizlere tarihsel bir perspektifle yaklaşılması, Alman Tarihsel Okulu'nun bir diğer önermesidir. Tarihsel perspektifin doğal bir sonucu, ekonomik aktörlere dair verilerin derlenebilmesidir. Sonuçta veri; tarihsel olguların meydana getirdiği, geçmişten günümüze toplanan matematiksel ifadelerdir. Bugünün verileri gelecekte, geçmişin/tarihin yarattığı şeyler olarak anılacaktır. Tarihsel perspektif verileri toplayabilmeyi öngörür ve böylece iktisat bilimi, geleneksel iktisadi görüşün soyutlamalarından sıyrılıp daha somut verilerle daha modern ve pozitif bir bilim halini alır (Medema vd., 1999: 420). Analizlerinin temellerini soyut, durağan ve öznel verilere dayandıran ve tarihsel süreci dikkate almayan geleneksel iktisadi görüşe karşı ortaya çıkan bu okul,

kurumsal iktisadın en temel dinamiklerini de bilmeden hazırlamaktaydı. Bu okul klasik iktisatçıların yönetsel eleştirisini indirmeci ve soyut olarak tanımlamaktadır. Klasiklerin en büyük hatalarından birini, insanı rasyonel olarak kabul etmelerine bağlayan Alman Tarihsel Okulu, iktisadın tüm zaman ve mekâna dair yasalar ileri süremeyeceğini iddia etmektedir (Kazgan, 2000: 177, Parada, 2001: 43).

Farklı ülkeler her zaman benzer kalkınma süreçlerinden geçmezler. Bu nedenle farklı ülkelerin iktisadi analizleri Alman Tarihsel Okulu'na göre aynı şekilde yapılamaz. Bu nedenle Avrupa'nın en gelişmiş ülkesi olan İngiltere'nin kendisinden daha az gelişme gösteren bütün ülkelere serbest ticareti önermesi, her ülkede aynı olumlu etkiyi gerçekleştiremeyebilir. Bu sebeptir ki Alman Tarihsel Okulu'nun önde gelen ismi Hildebrand tarihsel dönemin her safhasında, her ülke için geçerli olan iktisadi yasaları reddedip, iktisadi analizlerin tarihsel bir perspektifle ve disiplinler arası bir yaklaşımla irdelenmesi gerektiğini belirtmektedir (Şenalp, 2007: 51).

Kurumsal iktisadın önde gelen isimleri, Alman Tarihsel Okulu'nun kendi ekollerine yaptığı katkıyı hiçbir zaman reddetmediler. Bu duruma örnek vermek gerekirse Veblen, Gustav von Schmoller'in piyasaya devlet müdahalesinin gereklilikleri, iş kazalarının önüne geçilmesi ve sosyal sigorta kurumu konuları üzerinde yaptığı çalışmaların önemini vurgulamıştır. Schmoller'in Hegelist bir yaklaşımdan ziyade Darwinist bir yaklaşımla iktisadi olayları analiz etmesi, Alman Tarihsel Okulu'nu sıradanlıktan kurtarıp çok daha yeni bir metodolojiyle modernize etmiştir (Parada, 2001: 43).

3.2.1.1.2. Amerikan Pragmatik Felsefesi

Kurumsal iktisadın etkilendiği diğer bir bakış açısı Charles Pierce, John Dewey ve William James gibi isimlerin öncülük ettiği Amerikan Pragmatik Felsefe yaklaşımıdır (Hodgson, 1998, Medema vd., 1999, Parada, 2001). Anılan yaklaşım kurumsal iktisada bilgi kuramsal bir metodolojik yöntem kazandırmıştır. Amerikan Pragmatik Felsefesi de Alman Tarihsel Okulu gibi liberalizmin temel felsefesine karşı çıkmaktadır. Her ne kadar bu karşıtlık farklı yol ve yöntemlerle de olsa, her iki ekolün de aynı sonuca varmalarını sağlamıştır. Pragmatizmin ne olduğu hususunu en kaba haliyle belirtmek gerekirse; John Stuart Mill'in faydacılığına dayanan, William James tarafından kurgulanan bir iktisadi analiz yöntemidir. Bu yöntemde göre bilimsel analizler önceden belirlenen sonuçlara ulaşabilmek amacıyla yapılan yöntemleri içermekten ziyade, objektif bir şekilde analizlerin yapıp en makul sonuca ulaşılabilmesini gerektirir. Bu noktada, önceden belirlenen sonuçların meşrulaştırılabilmesi için yapılan analizlerin, bilimin en temel amacı olan gerçekliğe ulaşılması amacını,

niteliksel olarak yıkıma uğrattığı sonucuyla karşılaşmaktadır. Geleneksel iktisat görüşünün dahi önerdiği kurallar, tarihsel bir süreçte şekillenirken, tarihin yok sayıldığı bir analizin ne kadar doğru olabileceğine dair görüşler yine Amerikan Pragmatik Felsefe geleneğinde de kendisine yer bulmuştur. Unutulmamalıdır ki iktisat biliminin öznesi insandır ve insandan ayrı kurallar bütünüdür devamlı surette aynı sonucu vereceği düşünülemez. Çünkü öznesi insan olan evrensel kurallar, insanın aldığı kararlara ve insanın uygulamalarına bağlıdır. Bu kararlar ve uygulamalar her insana göre değişir ve geleneksel iktisat görüşünün “evrensel” kurallarının doğuracağı sonuçlar da bu nedenle değişecektir.

Mirowski (1981: 70)’ye göre kurumsal iktisatçıların çalışmalarında ortak bir nokta aranacaksa bu pragmatizm olmalıdır. Bu ortak nokta iktisadi öğrenme, alışveriş ve eş güdüm olarak tanımlamamıza olanak sağlar. Bu nedenle iktisadi analizler tarih ve antropoloji gibi dalları da kapsamalıdır. Diğer bir husus, doğuştan gelen bir rasyonaliteyi kabul etmedikleri için Amerikan Pragmatik Felsefecileri, iktisadın “evrensel” kurallarının sadece belirli toplumlarda geçerli olacağını ve evrensellik iddia edemeyeceklerini savunur. İnsanın davranışlarını etkileyen rasyonalite gibi kavramlar içgüdüsel bir olgu olmaktan çok, insanlar tarafından şekillendirilen kavramlardır. Bu nedenle iktisadi analizler “evrensel” yasalardan çok kurumsal bir yaklaşımla gerçekleştirilmelidir. Kurumsal bir yaklaşımın iktisadi analizlere entegrasyonu, var olan kurumlara kökten bir eleştiri getirebilmelerine de olanak tanımıştır. Bu yeni iktisadi analiz yaklaşımı piyasanın mutlak üstünlüğünü reddedebilmeyi, piyasanın her zaman kendi içsel dinamikleriyle tam istihdamı sağlayacağı görüşünün reddedilip, devletin piyasaya müdahale edip regülasyonlarla tam istihdamı sağlayabilmesine de imkân sağlamıştır. Bu nokta da görüldüğü üzere yeni metodoloji araçsal, evrimsel ve değer kavramları etrafında kurgulanmıştır. Bu yöntem rekabetçi, bütünlükçü ve daha yumuşaktır. Bu nedenle de rasyonalite saplantısından uzaktır (Parada, 2001: 45).

3.2.1.1.3. Thorstein Veblen’in Kurumsal İktisada Kazandırdıkları

Thorstein Veblen Norveç asıllı bir Amerikalıdır. Eğitimini Dünya’ca ünlü Yale Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Akademik kariyeri boyunca Chicago, Stanford, Missouri ve New School gibi Dünya’nın diğer seçkin üniversitelerinde görev yapmıştır. Veblen’in akademik kariyeri boyunca birçok farklı üniversitede görev yapmasının en temel nedeni ise geleneksel iktisat ekolünün görüş ve düşüncelerini sorgusuz sualsiz kabul etmemesidir. Bu nedenle Veblen’in bulunduğu üniversitelerden ziyade, farklı üniversiteler için daha uygun olduğu her daim düşünülmüştür. Veblen’in çalıştığı üniversitelerin bu düşüncesi onu, hep farklı üniversitelere itmiştir diyebiliriz (Galbraith, 1980: 61). Veblen,

iktisadın felsefesiyle daha çok ilgilenmiştir. Bu nedenle geleneksel iktisat ekolünün düşünsel temellerini hiçbir zaman kabul etmemiştir. Veblen'in geleneksel iktisat ekolünün en çok karşı çıktığı düşünsel temelleri görünmez el ve doğal düzen kavramlarıdır. Veblen'e göre geleneksel iktisat ekolü, piyasa aktörlerinin iktisadi davranışlarını meşrulaştırabilmek adına Mill ve Bentham'ın faydacılığını çarpıtarak, insanı her zaman hazcı ve akılcı olduğu iddia edilen bir cendereye mahkûm etmiştir. Geleneksel iktisadın bu gibi varsayımları iktisat bilimine büyük zarar vermiştir. Bu zarar en kaba haliyle iktisadın artık asli görevini yerine getirememesi, dinamik yapısını yitirmesi ve deterministik bir hal almasını kapsamaktadır. İnsanların belirli bir makama yükselmek için ya da sahip olduğu alışkanlıklar doğrultusunda veya göreneklerinin etkisiyle piyasada işlem yaptığını vurgular. Örnek vermek gerekirse, statü sahibi olmak için insanlar, hiç de ihtiyaçları olmayan değerli bir tabloya müzayedede, piyasa değerinin üzerinde milyonlarca dolar verebilmektedir. Bu da geleneksel iktisat ekolünün salt rasyonel birey mantığına aykırı hareket edebilen insan davranışlarının da olabileceğini göstermektedir. Ayrıca piyasada olan her birey rasyonel davranıyorsa, piyasa da zamanın her anında batan ya da başarısızlığa uğrayan insanların davranışlarını nasıl izah edebiliriz? Buradan da anlaşılıyor ki, geleneksel iktisat ekolünün rasyonalite kavramına bütün insanların davranışlarını sığdıramayız. Yukarıda da belirtildiği üzere, Veblen'e göre insan davranışları rasyonellikten ziyade piyasaya yön veren kurumsal ilişkiler temelinde şekillenmektedir. Bu bağlamda bireyin, içerisinde var olduğu ve aynı zamanda var ettiği kurumsal ilişkilerden soyutlanarak, akılcı ve hazcılık indirgemesi çerçevesinde analiz edilmesi, elbette çok doğru sonuçlar vermeyecektir. İşte tüm bu nedenlerle Veblen geleneksel iktisat ekolünün analiz yöntemini reddetmektedir (Demir, 1996: 92-93).

Hodgson (1993: 15), Veblen'in iktisada katkısını sadece insan davranışlarının açıklanmasında kurumların rolleri olarak görmemiş, işlem maliyeti ve büyümede bilginin ve beşerî sermayenin önemine kadar birçok konuda iktisada katkı yaptığını belirtmiştir. Hodgson'ın bir diğer iddiası ise, sonradan Herbert Simon (1957) tarafından detaylandırılan "sınırlı akılcılık" kavramına dair birçok donenin, Veblen'in çalışmalarında mevcut olduğudur. Veblen (1899) kaleme aldığı *Aylak Sınıfının Teorisi* isimli kitabında, aristokrasinin yaşam biçimi ve burjuvazinin zaaflarını hicvetmektedir. Bu kitap üretim saikiyle hareket eden burjuvazi ile sadece para kazanmaya yönelik hareket eden burjuvazi ayrımını da yapmaktadır. Veblen üretimi, belirli mal ve hizmetleri üretmek amacıyla diğer mal ve hizmetleri bir araya getirme çabası olarak tanımlamaktadır. Üretim faaliyeti ile geçmişte sömürgeci anlayışı benimseyen devletlerin yaptığı yağmacılık faaliyetini anılan çalışmasında kıyaslamıştır. Yine anılan

çalışmasında belirttiği bir diğer husus da israftır. Veblen'in yaşadığı dönemde Amerikan burjuvazisinin hayat tarzını hicvettiği bu ünlü eseri kurumsal iktisada önemli katkılar sağlamıştır.

Heilbroner (1953: 216-217), Veblen'in anılan çalışmasında aşağıda belirtilen üç soruya cevap aradığını belirtmektedir:

- Rasyonel insanın doğası kavramının tam olarak tanımı nedir ve nasıl yapılır?
- Rasyonel bireylerden oluşan bir toplumda aylak olarak nitelendirilebilecek insanlar nasıl var olur?
- Aylaklığın net bir iktisadi karşılığı var mıdır?

Rasyonel insanın tanımını ve herkesin rasyonel hareket edemeyeceği çalışmanın önceki bölümlerinde Veblen'in görüşleri çerçevesinde belirtilmiştir. Aylak sınıfının nasıl var olduğu noktasına gelinecek olursa: hiç çalışmadan yaşamını devam ettirebilmek aylaklık olarak tanımlanır. Ayrıca hiç çalışmadan hayatını devam ettirebilecek güce sahip olmak, aynı zamanda bir başarının da sonucudur. Hayatını devam ettirebilmek için çalışmak zorunda olanların ulaşmak istediği en büyük hedefte az önce belirtilen aylaklıktır. Hiç çalışmadan maddi olarak güçlü olabilme arzusu, yoksul kesimlerin etik/ahlaki değerleriyle de çelişmemesine neden olur (Köse ve Öncü, 2000: 58). Buradan da anlaşılacağı üzere aylaklığın iktisadi karşılığı, çalışmadan yaşayabilme kolaylığıdır. Aynı zamanda da toplumdaki insanların bu kolaylığı etik olarak sakıncalı görmemeleri, anılan hedefe ulaşma arzusu ve benzeri gibi nedenler anılan sınıfı toplumsal olarak var eder diyebiliriz.

Veblen (1899) anılan çalışmasında ticaret ve üretim burjuvazisini, ustalık içgüdü ve tüccar içgüdü olarak mitleştirmiştir. Anılan mitlerden yola çıkan Veblen "törenselle" ve "araçsal" davranışı kıyaslamıştır. Veblen'e göre araçsal davranış neden ve sonuç gerektirmektedir. Araçsal davranış, önceden belirlenmiş bir amaca yönelik olup olmadığı deneysel olarak sınanabilen düşünce ürünüdür. Kurumsal veya bir diğer ifadeyle törenselle düşünce, toplumsal statü kavramı üzerine inşa edilmektedir. Toplumun statü veya hiyerarşi gibi kavramlara değer vermesi, bireylerin davranışlarını bu yönlere çekmektedir. Birey aslında o şeyi çok istediği için değil, toplumun gösterdiği değeri çok istediği için anılan şeyi hedefe koymakta ve hedefini gerçekleştirmek üzere törenselle şekilde hareket etmektedir. Kurumsal iktisadın değer kuramı tam da Veblen'in "araçsal" ve "törenselle" davranış kalıpları üzerine kurulmuştur. Davranış kalıplarındaki bu ayrım, toplumların evrimleşerek tarihsel süreç içerisinde eskiden yeniye ulaşmalarını sağlamaktadır. Tam da bu nedenle Veblen, salt iktisadın değil, bütün sosyal bilimlerin analiz yöntemlerine evrim aracını dâhil etmeleri gerektiğini

belirtmiştir. Bu sebeple Veblen, geleneksel iktisat görüşünün iktisadın da fen bilimleri gibi bir özellik sergilemesi inancına itiraz etmemektedir. Ancak Veblen'in onlardan ayrıldığı husus, Newtoncu bir iktisattan ziyade Darwinci bir iktisattır (Özveren, 1998: 488).

Veblen'in bu Darwinist tutumu kurum tanımlamasında da kendisini göstermiştir. Veblen (1889: 132)'e göre kurum, toplumun belirli bir dönemde yaygın olarak kabul ettiği davranış kalıplarıdır. Kurumların zamanla evrimini kabul eden bu düşünce tarzı, anılan evrimi tetikleyen unsurlardan ziyade bu unsurların kaynağını, bizzat piyasanın doğasının bir sonucu olarak tanımlamıştır (Parada, 2001: 46). İktisada yön veren sadece bireysel davranış şekilleri değildir. Bunun yanında tarihsel miras, siyasal ve toplumsal olaylar ile bireylerin içgüdüleri, iktisadı şekillendiren diğer hususlardır. Bu kadar hususun etkisi altında bulunan iktisadi olayların analizi, tarihsel *değişimleri*, toplumsal *değişimleri*, içgüdüsel *değişimleri* anlayabilmek adına elbette evrimsel/*değişimsel* ya da bir başka ifadeyle Darwinist bir metotla mümkündür. Bu nedendir ki Veblen, kurumsal iktisadın başlangıcı olarak kabul edilen 1906 tarihli makalesinde, geleneksel iktisat ekolünün evrimsel çizgiden uzak metodolojisini eleştirmekte, kurguladığı iktisat metodolojisinin Post-Darwinist bir yaklaşım içermesi gerektiğinin altını çizmektedir (Veblen, 1906: 530-532).

3.2.1.1.4 Avusturya Okulu'nun Kurumsal İktisada Katkıları

Avusturya Okulu da diğer ekoller gibi kurumsal iktisada önemli bir alt yapı oluşturmaktadır. Okulun önemli temsilcilerinden Menger (1883: 146), bireylerin iktisadi eylemlerinde kullandığı para, dil ve piyasa gibi kurumların ortak bir kurgulama sonucu olmadan nasıl oluştuğu üzerine sorular sormuştur. Bu soruyu, ekonomik aktörlerin bazılarının sergilediği davranışlar, anılan aktörlere yarar sağlamak ve bu yararı gören toplumun diğer bireyleri de anılan davranış kalıplarını sergileyerek, ortak bir kurgulama olmadan kurumları oluşturmada düşüncesiyle cevaplamaktadır. Kurumlar piyasa şartlarına göre evrimleşerek ve insan davranışlarının taklidi yoluyla kendiliğinden oluşsa da devlet düzenlemeleriyle bu kurumlar daha etkin hale getirilebilir (Menger, 1892). Menger'den sonra Hayek (1973), ortak bir kurguyla oluşturulmuş kurumlar ve kendiliğinden oluşmuş kurumlar ayrımını yapmıştır. Hayek'e göre ortak bir kurguyla oluşturulmuş kurumlar, yetke sahipleri tarafından belirli bir hedefe yönelik gerçekleştirilen yapılardır. Bu yapıların sahip olduğu özellikler ve kurumun kuralları belirgin ve ekonomik aktörler tarafından daha öngörülebilir özellikler taşımaktadır. Oysaki kendiliğinden oluşan kurumlar daha komplike, kuralları daha az şeffaf ve daha az öngörülebilir özellikler sergilemektedir. Bu

nedenle kendiliğinden oluşan kurumlar, devlet düzenlemeleriyle ekonomik büyüme noktasında daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilir.

3.2.2. Yeni Kurumsal İktisat

Çalışmada buraya kadar anlatılan hususlar eski kurumsal iktisadın geleneksel iktisat ekolüne getirdiği toptan eleştirileri içermektedir. Yeni kurumsal iktisat ise geleneksel iktisat ekolüyle bazı ortak noktalara sahip olmakla birlikte, ayrıldıkları husus bakımından eski kurumsal iktisada daha yakın olarak nitelendirilebilir. Yeni kurumsal iktisat da tıpkı geleneksel iktisat ekolü gibi kuramında fiyat teorisini kullanmaktadır. Yine her iki ekolün bir diğer ortak noktası, ekonomik aktörlerin tercihlerinin kuramlarında önemli bir yer işgal etmesidir. Ekonomik aktörlerin tam ve eksiksiz bilgiye sahip olması, rasyonalite, piyasaların her zaman tam istihdama ulaşacağı gibi geleneksel iktisat ekolünün katı önermeleri, yeni kurumsal iktisatta daha yumuşak bir hal almaktadır. Yeni kurumsal iktisat, piyasada gerçekleştirilen işlemlerin çok boyutlu yapısı gereği ekonomik aktörlerin tam bilgiye sahip olamayacağını, ancak kısıtlı bilgiyle iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirebileceklerini varsayar. Oysa geleneksel iktisat ekolü iktisadi faaliyetlerin tüm boyutlarının önceden öngörülebilir olduğunu, bu nedenle ekonomik aktörlerin tam ve eksiksiz bilgiye sahip olduğunu iddia etmektedir. Geleneksel iktisat ekolünün bu yaklaşımı yeni kurumsal iktisatçılara göre iktisadi gerçek dışı, ütöpik bir bilim haline getirmektedir. Bu durum iktisadın popülerliğini yitirmesine ve durağan bir hal almasına neden olmaktadır. Oysaki ekonomik aktörlerin sınırlı rasyonaliteye sahip olduğu varsayımı ve eksik bilgi olgusu, kurumların iktisadi analizlere eklemelenmesini gerektirmektedir. Kurumların eklemelenmesi ise iktisadi daha dinamik bir yapıya kavuşturmaktadır. Geleneksel iktisat ekolüne getirilen bir diğer eleştiri ise anılan ekolün piyasaların nasıl işlediğini anlamaya çalışmasıdır. Piyasaların tarihsel gelişimini göz ardı eden geleneksel iktisat ekolü, böylelikle toplumların neden farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olduğunu da tam olarak açıklayamamaktadır (North, 1991: 359, Kama, 2011: 185-186). Buradan da anlaşılacağı üzere yeni kurumsal iktisadın ana çalışma konularından bir tanesi de tıpkı Alman Tarihsel Okulu gibi toplumların niçin farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olduğu konusudur. Bu konuyu, farklı toplumların farklı kurumsal yapılara sahip olduğu ve bu farklı kurumların büyümeyi farklı şekillerde etkilediği varsayımıyla açıklamaya çalışır. Bu noktada piyasadaki kurumların etkinliği, bu kurumların oluşumu esnasında ortaya çıkan zorluklar ve aksaklıklar ile asimetrik bilgi ve aksak rekabet koşulları çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmıştır (Poirot, 2002: 557). Sonuçta yeni kurumsal iktisad, geleneksel iktisat ekolünün hegemonyası altına giren eski kurumsal iktisat olarak tanımlamak pek de yanlış sayılmaz. Çünkü eski kurumsal

iktisat, kurumların devlet eliyle düzenlenerek büyümeye katkı sağlayabileceğini belirtmekteyken, yeni kurumsal iktisatçılar tıpkı geleneksel iktisat ekolü gibi devlet düzenlemelerine çok da sıcak bakmamaktadır (Dollery, 2001).

Bu gibi önermeler 1980'lerden önce de araştırmacılar tarafından gündeme getirilmiş olsa da literatürde yeni kurumsal iktisat kavramı çok fazla kabul görmemekteydi. Bu durum, 1984'ten önce Econlit literatüründe yeni kurumsal iktisat kavramının bulunmamasından da anlaşılabilir. Yeni kurumsal iktisadın büyümenin belirleyicisi olarak gördüğü en önemli kurumlar; mülkiyet kurumu, işlem maliyeti, iktisadın evrimi, anayasal iktisat teorisi, toplu eylemler, kamu tercihi teorisi, iktisadi sözleşmeler olarak sıralanabilir (Richter, 2005: 163). Bu kurumlar piyasaların işleyişini açıklayacağı gibi, düzenlemelere tabi tutularak anılan işleyişin etkinliği ve verimliliği de artırılabilir (Wang, 2003: 809).

Yeni kurumsal iktisadın teorik altyapısı, Coase'ın 1937 senesinde kaleme aldığı "Firmanın Doğası" isimli kitapla oluşturulmuştur. Ancak yeni kurumsal iktisat kavramını ilk kullanan ise Oliver Williamson'dır. İşlem maliyetleri konusu, eski kurumsal iktisattan yeni kurumsal iktisadı ayıran en önemli hususlardan bir diğeridir (Coase, 1984: 230). Ancak Williamson (1975: 286) işlem maliyeti ve mülkiyet konularının, geleneksel iktisat ekolünün araştırma sahasına daha yakın olduğunu belirtmiştir. Williamson "Piyasalar ve Hiyerarşiler" isimli kitabında, hangi kurumların yeni kurumsal iktisadın araştırma sahasına gireceğini, hangilerinin girmeyeceğini anlamaya çalışmıştır (Chavance, 2009: 45).

Yeni kurumsal iktisatta tıpkı öncülü gibi analiz yöntemi olarak, metodolojik bireyselliği kullanmıştır. Anılan yöntemi kullanarak piyasayı etkileyen sosyal, siyasi ve hukuki kurumları anlamaya çalışmış, bunu yaparken sosyal bilimlerin diğer disiplinlerini de kullanmıştır. Bu nedenle yeni kurumsal iktisadın da öncülü gibi interdisipliner bir yaklaşım sergilediği söylenebilir (Klein, 1999: 456). Yeni kurumsal iktisat bu bağlamda daha çok ekonomi politik çerçevesinde çalışmalar içermektedir (Richter, 2005: 167).

3.2.2.1 Yeni Kurumsal İktisadı Etkileyen Kişiler, Okullar ve Olgular

Yeni kurumsal iktisadın eski kurumsal iktisattan ve dolayısıyla eski kurumsal iktisadı şekillendiren kişi ve okullardan etkilendiği, çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde, yeni kurumsal iktisadı etkileyen diğer kişilerden bahsetmek, çalışmada tekrara düşülmemesi açısından önemlidir.

3.2.2.1.1. Ronald Coase

Coase, geleneksel iktisat ekolünün firmayı rasyonalite, tam ve eksiksiz bilgi, mülkiyet haklarının varlığı ve tam rekabet koşullarında, kâr güdüsüyle hareket eden “kara kutular” olarak tanımladığını iddia etmektedir. Bu nedenle Coase, firmayı mikro ekonomik çerçevede derinlemesine irdelemek maksadıyla, 1937 yılında *Firmanın Doğası*’nı kaleme almıştır (Coase, 1937). Yukarıda belirtildiği üzere bu çalışma, yeni kurumsal iktisadın da başlangıcı olarak kabul edilir. Coase ‘dan sonra gelen yeni kurumsal iktisatçılar da firma üzerine çalışmalar yapmışlar ve genel hatlarıyla firmayı mülkiyeti korumak ve el değiştirmesi sırasında işlem maliyetlerini azaltmak amacıyla kullanılan kurumlar olarak tanımlamışlardır (Kama, 2011: 194).

Yeni kurumsal iktisatçılar piyasa aktörlerinin, piyasada gerçekleştirdiği her türlü eylemde firmayı kullanarak daha çok yarar sağlayacağını iddia etmektedir. Fiyatlama sürecinden tutun da üretime ve pazarlamaya kadar firmayla gerçekleştirilen bu eylemler, firma olmadan bireyler tarafından gerçekleştirilen eylemlerden daha fazla yarar sağlamaktadır (Kama, 2011: 195).

Coase toplumların sahip olduğu kurumların, anılan toplumdaki piyasaların verimliliğini etkilediğini iddia etmektedir. Bu verimliliğin bir diğer sacayağı da uzmanlaşmadır. Uzmanlaşmanın da ön koşulu piyasalardaki işlem maliyetlerinin düşüklüğüdür. İşlem maliyetini ise yeni kurumsal iktisatçıların, ekonomik aktörlerin iktisadi eylemleri esnasında karşılaştıkları maliyeti artırıcı her türlü unsur olarak kabul ettiklerini yeri gelmişken belirtmekte fayda var. Örneğin X malını üreten firmanın, piyasadaki en uygun ham maddeyi bulmak için geçirdiği zaman ve çabadan tutun da X malını talep eden tüketicinin, anılan malın özelliklerini ve fiyatını diğer ikame mallarla kıyaslarken harcadığı çaba işlem maliyetlerinin birer unsurudur. Bunun yanında sözleşmeler, sözleşmelerin yaptırım güçleri, mübadele esnasında mülkiyetin resmî kurumlar vasıtasıyla el değiştirmesi sırasında ödenen harçlar vs. ’de işlem maliyeti olarak kabul edilmektedir. Piyasada gerçekleştirilen işlemlerde haksız kazanç elde etmeye çalışan/çalışmayan aktörlerin üzerindeki hukuk kurumunun caydırıcılığından tutun da aktörlere bu bilinci sağlayan eğitim kurumunun ve daha birçok kurumun işlem maliyetleri üzerinde büyük etkisi vardır. İşlem maliyetlerinin az olduğu toplumların daha fazla uzmanlaşmaya gittikleri görülmektedir (Coase, 1984: 230).

Firma kurumunun maliyetleri minimize ederek kârı maximize etmesi, ancak belirli bazı kurumların piyasadaki varlığıyla mümkündür. Bu kurumlara devlet kurumu, hukuk kurumu vb. örnek olarak verilebilir. Coase devlet kurumunun işlem maliyetlerinin seviyesinin belirlenmesinde önemli rol oynadığını belirtmesine karşın North, devlet kurumunun ideolojisinin (liberal, solcu vb.)

işlem maliyetlerinin seviyesi noktasında daha önemli olduğunu savunmaktadır (Menard ve Shirley, 2008).

Görüldüğü üzere yeni kurumsal iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Coase, genel olarak yeni kurumsal iktisada firma teorisi ve işlem maliyetleri bağlamında katkı sağlamıştır.

3.2.2.1.2. D. C. North

North kurum kavramını tanımladıktan sonra kurumsal değişim olgusuna vurgu yapmış ve bugün gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin arasındaki refah farkını bu olgular üzerinden açıklamaya çalışmıştır (North, 2010).

Ayrıca North kurumsal sınırlamaların ne olduğunu, bu sınırlamalar sonucunda ekonomik aktörlerin piyasada neyi yapabiliyor neyi yapamayacaklarını bildiklerini ve böylece işlem maliyetlerinin anılan sınırlamalar sonucu artıp ya da azalacağını belirtmiştir. North'un değindiği sınırlamaların doğal bir sonucu da kurumların ceza olgusunu barındırdığı gerçeğidir. Yasal kurumların sınırlarının ihlali elbette bir cezai müeyyide gerektirirken, informel kurumların da çeşitli toplumsal yaptırımları barındırdığını savunan North, bu yaptırımların güçlülüğü/zayıflığı çerçevesinde işlem maliyetlerinin belirlendiğini iddia etmiştir (North, 2010: 10-11).

North kurumsal değişim kavramına vurgu yaparak bazen piyasanın kendi iç dinamiklerinin yarattığı fırsatlar, bazen gelişen teknolojinin getirdiği yeniliklere ayak uydurma çabaları, bazen de toplumun değer yargılarında meydana gelen farklılıkların kurumsal değişimi beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Gelişen teknoloji kurumuna ayak uyduran üreticinin, üretim tekniklerinde değişikliğe gitmesi bir kurumsal değişim örneğidir. Buradan da anlaşılıyor ki, daha fazla kâr maximizasyonu amaçlayan ekonomik aktörler kurumsal değişimin öznesidir. Kurumsal değişime ayak uyduran kişiler gerek maliyet minimizasyonu gerekse kâr maximizasyonu bağlamında işlem maliyetlerinde fark yaratırlar. Kurumsal değişim, piyasada eksik olan kurumsal yapıların, ya da var olan kurumlardaki eksikliklerin tetiklediği bir süreç olarak tanımlanabilir (North, 2010: 94-136).

Kurumsal değişimin piyasa aksaklıklarını gidermesi ekonomik aktörler bağlamında kâr maximizasyonunu sağlarken, toplumun genelinde daha fazla çıktı üretilmesini beraberinde getirerek genel refah artışına da katkıda bulunmaktadır (North, 2010: 149-152).

Görüldüğü üzere North'da genel hatlarıyla kurumsal değişim olgusuna vurgu yaparak, bu olgunun büyümeye sağladığı katkılardan bahsetmiştir.

3.2.2.1.3. Yeni Kurumsal İktisadın Diğer Önemli İsimleri

Yeni kurumsal iktisadın bir diğer önemli ismi olan Williamson'ın çalışmalarına baktığımızda, genellikle piyasaların organizasyon yapılarının analiz edildiğini görmekteyiz. Sugen kurumsal gelişim sürecinde meydana gelen değişikliklerin kendiliğinden gerçekleştiğini vurgularken, Schotter mülkiyet hakları üzerine yoğunlaşmıştır (Kama, 2011: 191). Mancur Olson (2000)'ise bireyin toplumsal kabulünün sağlanmasında ve bu kabulün devam ettirilmesinde baskı gruplarının ve zorlama mekanizmalarının önemini vurgulamıştır. Olson'a göre bir toplumun gelişmişlik düzeyi, o toplumda var olan kurumların bireylere sağladığı teşviklerle yakından ilgilidir. Mülkiyet haklarının ve hukuk kurumunun daha cılız olduğu toplumlarda ekonomik performans, anılan kurumlar tarafından çok fazla desteklenmez. Bireyler de bu bağlamda daha fazla çıktı üretmekten ziyade, daha kolay çıktı elde etmenin peşinde koşarlar. Bu durum her ne kadar işin dolandırıcılığına kaçan bireylerin ekonomik gelişme göstermesine neden olsa da toplumsal geri kalmışlığında baş müsebbibidir.

Görüldüğü üzere yeni kurumsal iktisatçılar farklı teorilerle kurumları, kurumsal değişimi ve bunların ekonomik büyümedeki rolünü açıklamaya çalışmışlardır. Yeni kurumsal iktisatçıların bir diğer ulaştıkları sonuç, farklı toplumların neden farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olduğu sorusunu yine kurumsal yapılardaki farklılıkla açıklamalarıdır. Ayrıca çalışmanın önceki bölümlerinden de anlaşılacağı üzere, yeni kurumsal iktisatçılar öncüllerine göre daha mikro temelde iktisadi analizler gerçekleştirmişlerdir. Bu analizler ışığında mülkiyet, sözleşme ve firma teorilerini geliştirmişlerdir. Ancak çalışmada eski ve yeni kurumsal iktisatçıların benzerlikleri ve farklılıklarına değinildikten sonra, anılan teorilere değinmekten ziyade, kurumların büyümeye etkisine ve kamu harcamalarının etkinliğini ve verimliliğini belirleyen kurumsal yapılara değinilecektir. Anılan teoriler her ne kadar yeni kurumsal iktisat açısından önemli olsa da tezimizin ana konusu olan kamu harcamalarının kurumsal etkinliği üzerinde çok fazla belirleyici değildir.

3.2.3. Eski ve Yeni Kurumsal İktisat Arasındaki Farklar ve Benzerlikler

Eski kurumsal iktisat toplumdaki mevcut kurumların bireyin davranış kalıplarına yön verdiğini varsayarken, yeni kurumsal iktisat bireysel davranışların kurumsal yapılara şekil verdiğini iddia etmektedir. Eski kurumsal iktisadın araştırma sahası, yeni kurumsal iktisada göre daha dar bir perspektif arz etmektedir. Eski kurumsal iktisat geleneksel iktisat görüşünü toptan reddederken, yeni kurumsal iktisat anılan görüşün varsayımlarını soyut ve yetersiz kabul etmiş, ancak geleneksel iktisat görüşünün analiz yöntemlerini kullanmaktan geri kalmamıştır. Eski kurumsal iktisat sıklıkla bireysel davranış kalıplarını analiz

konusu olarak seçerken, yeni kurumsal iktisadın analiz konusu, ekonomi politik ekseninde gerçekleşmektedir (Yavuz, 2015: 31).

Her iki görüşün arasındaki benzerliklere de kısaca değinmek gerekirse; her iki görüşte de miktarı farklı olmuş olsa da ekonomik aktörlerin davranışlarının önemine vurgu yapılmıştır. Bu husus; iktisadın interdisipliner bir alan haline gelmesi görüşünü de destekler niteliktedir. Çünkü ekonomik aktör olarak insanın davranışı, salt iktisatla açıklanabilecek bir konu değildir. Her iki görüşün de analiz yöntemi tarihsel perspektife vurgu yapmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere her iki görüş de iktisadı dinamik bir bilim olarak görmektedir. Her iki görüşünde analiz yöntemi evrimsel bir metodoloji arz eder. Bu evrimsellik kurumların tarih sahnesinde dönüşümünün, yani tarihsel perspektifin bir sonucudur (Yavuz, 2015: 31).

3.3. KURUMLARIN BÜYÜMEYE ETKİSİ

İktisadi ekollerin tamamı, uzun dönemli sürdürülebilir büyümenin nasıl sağlanacağı üzerine çeşitli çalışmalar yapmış ve teorik temeller inşa etmiştir. Ancak hemen hemen bütün yaklaşımlar, farklı ülkelerin niçin farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olduğunu açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Bu noktada kurumsal iktisat ekolü, kurumlar, kurumsal yapı ve kurumsal değişimin anılan soruya cevap oluşturabileceği bir yaklaşım geliştirmiştir. Çünkü North (2010) kurumları “oyunun kuralları”, kurumsal yapıyı ise iktisadi aktörleri “teşvik” edici temel unsur olarak tanımlamıştır. Piyasada gerçekleştirilen iktisadi faaliyetler bir oyun olarak düşünüldüğünde bu oyunun taraflara sağlayacağı haz, ancak oyunun kurallarına bağlıdır. Ayrıca tarafların oyun esnasında yapacağı hamleler, kurumsal yapının getirisi olan teşvik unsuruna göre de değişebilecektir. Bu bağlamda iki komşu ülkenin neden farklı gelişmişlik düzeylerine sahip oldukları, kurumlar, kurumsal yapı ve kurumsal değişim kavramlarıyla açıklanabilmektedir (Biber, 2010: 3).

Kurumlar, iktisadi aktörlerin piyasadaki faaliyetlerini etkileyerek, bu faaliyetlerin sonucunda gerçekleşmesi beklenen iktisadi sonuçları şekillendirebilmektedir. Örneğin iki farklı toplumda, devlet kurumunun farklı kurumsal yapıları sahip olduğu düşünüldüğünde, bu toplumlarda devletin sınırları, ticaret politikaları ve yabancı yatırımlara açıklık dereceleri farklılık gösterecektir. Haliyle anılan farklılıklar, toplumsal üretim miktarlarını yani ekonomik büyümeyi de farklılaştıracaktır. Anılan toplumlarda salt devlet kurumu değil, birçok kurum farklılık arz edebilir. Örneğin mülkiyet haklarının farklılığı, sözleşmelerin uygulanabilirliğindeki farklılıklar veya hukuki ve siyasi kurumlardaki değişik yapılar, bu toplumlarda farklı büyüme rakamlarının yakalanmasına neden olabilir. Bu nedenle büyüme olgusu incelenirken kurumsal

yapıyı dışlamak, kurumsal iktisatçılara göre yapılan en temel hatadır (Biber, 2010: 4).

Kurumsal iktisadın, ekonomik büyümede kurumların etkisine yaptığı yukarıdaki vurguyu mikro bazda ele alacak olursak; etkin ve sürdürülebilir bir büyüme için gerekli olan dört temel kurum vardır. Bunlar; mülkiyet hakkının kutsallığı, bürokratik etkinlik, hukukun üstünlüğü ve iktisadi özgürlüktür. Kurumsal iktisatçılar, anılan kurumların yokluğunda uygulanacak her türlü iktisat politikasının, ekonomik büyüme üzerinde yeterli ölçüde etkinliği sağlayamayacağını ileri sürmektedir. Bu varsayımın iki teorik temeli bulunur (Biber, 2010: 16).

Rodrik (2000: 2-3)'e göre bu iki temelden ilki, kurumsal değişimin yaşandığı toplumlarda, ilkin anılan değişimin sürdürülebileceği kurumsal altyapının önceden hazır olması gerekmektedir. Yani çeşitli devrimlerle, darbelerle, zorla gerçekleştirilen veya hukuksal değişimlerle kendiliğinden ortaya çıkan kurumsal dönüşümün, iyi bir ekonomik performans gösterebilmesi için, bu dönüşümün sistematik olarak işleyebileceği kurumların toplumda var olması gerekmektedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, finansal düzenlemeler gerçekleştirilmeden yapılan finansal liberalizasyon, Uzak Doğu Asya'da büyük bir finansal kriz yaşanmasına neden olmuştur. Buradan da anlaşılıyor ki finansal kurumlar oluşturulmadan gerçekleştirilen kurumsal değişimler, ekonomik büyüme noktasında faydadan çok zarar getirebilir. İkinci temel ise kurumsal değişimlerin bütüncül bir yaklaşım göstermesi gerekmektedir. Bir başka ifadeyle yaşanan kurumsal değişimin toplumda kabul görmesi ve iyi bir ekonomik performans sağlaması, anılan dönüşümün ancak bütün boyutlarıyla ele alınmasıyla mümkündür. Bu durumun en bariz örneği, Latin Amerika'da yapılan serbest piyasa reformlarına karşı halkın gösterdiği sert tepkilerdir. Çünkü anılan reformlar, sosyal güvenlik boyutunun ele alınmadan gerçekleştirildiği reformlardır. Bu doğrultuda halkın büyük tepkisiyle karşılaşmıştır.

Görüldüğü üzere bir toplumun sahip olduğu kurumlar ile uygulanan iktisat politikalarının birbirini tamamlaması gerekmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere devlet, sadece iktisat politikası uygulamak yerine, uygulayacağı iktisat politikalarının etkinliğini destekleyecek kurumsal yapıyı da oluşturmalıdır. Kurumlar, kamu ve özel sektörün iş birliğini destekleyerek piyasadaki rekabet güçlerini artırmalıdır. Böylece kurumsal kalite sağlandıktan sonra uygulanacak iktisat politikaları, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılacaktır. Rodrik (2003: 32), kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerinde oynadığı hayati rolü, Bolivya ve Kore arasındaki örnekten hareketle şöyle açıklamaktadır: anılan ülkeler arası kurumsal kalite farkı yaklaşık 6.4 kattır. Rodrik, Bolivya'nın kurumsal kalite

düzeyini Kore seviyesine çıkartması halinde, büyüme rakamlarını da yaklaşık 6,4 kat arttıracığını iddia etmiştir.

Burada öne çıkan bir diğer sorun, kurumların bu farkı nasıl artırdığıdır. Kurumların ekonomik büyümedeki rolü, üretken faaliyetler ve transfer faaliyetleri çerçevesinde değerlendirildiğinde bu soruya da yanıt bulunmaktadır. İktisadi aktörlerin çalışkanlığında, risk alma ve fırsatları değerlendirmelerinde, üretim sürecinin verimliliği ve dolayısıyla maliyet minimizasyonunda, kamu gelirleri ve kamu harcamalarının etkinliğinin sağlanmasında, toplumda var olan kurumların destekleyici yönleri, anılan faaliyetlerin büyüme üzerine pozitif katkı sağlamasını da beraberinde getirmektedir. Yukarıda bahsedilen tüm faaliyetler, toplumda var olan kurumların teşvik etmesi doğrultusunda ya üretken alanlara kanalize edilecektir ya da transfer faaliyeti olarak kullanılacaktır. Kurumlar, transfer faaliyetlerini teşvik edici nitelikteyse, anılan faaliyetler ekonomik büyümeyi beraberinde getirmeyecektir. Buradan da anlaşılacağı üzere kurumlar hem gelişmişliğin hem de az gelişmişliğin nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (North, 2010: 17).

Görüldüğü üzere bir toplumda var olan kurumlar anılan toplumun gelişmesini teşvik edici olabileceği gibi, tam tersine negatif olarak da gelişmeyi etkileyebilmektedir. Bu noktada ekonomik büyümeyi pozitif manada etkileyebilecek kurumları tanımlamak oldukça zordur. Bu zorluk elbette bütün kurumlar için geçerli değildir. Örneğin katı dış ticaret politikası veya aşırı değerlenmiş döviz kuru az gelişmiş ülkeler için genelde benzer sonuçlar doğursa da farklı hukuk sistemleri anılan ülke grupları için benzer sonuçları her zaman beraberinde getirmez. Buradan da anlaşılacağı üzere, tüm az gelişmiş toplumlara, aynı özelliklere sahip kurumsal altyapıyı gelişmenin ön şartı olarak sunmak çok da gerçekçi değildir. Bu durumun en bariz örneği ise her gelişmiş ülkenin farklı kurumsal yapılara sahip olmasından anlaşılabilir. Ancak unutulmamalıdır ki, gelişmiş ülkelerin sahip olduğu farklılıklar, genellikle negatif unsurlar barındırmaktan ziyade farklı pozitif unsurlar barındırmaktadır. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler veya gelişmemiş ülkeler, Dünya genelinde var olan kurumsal yapıları inceleyerek, kendilerine en uygun kurumsal yapıyı oluşturmalıdırlar (Biber, 2010: 18).

Buraya kadar genel olarak kurumların büyüme üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. Ancak bu genel anlatım, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini açıklamada bir muğlaklık da yaratmaktadır. Bu nedenle araştırmacıların genel olarak önemsedikleri kurumların büyüme üzerindeki etkilerinin daha spesifik olarak açıklanması, bu çalışma içinde ayrı bir önem arz etmektedir.

Örneğin özel mülkiyet kurumunun güvence altına alındığı toplumlarda iktisadi aktörler, sermaye birikimi noktasında daha fazla çaba harcayacaktır. Elde ettiği sermayesi hukuki güvence altına alınan aktörler daha fazla yatırım yapmaya teşvik edilip, genel olarak büyümeye katkı sağlayacaklardır (North, 2010: 10-20).

Yine serbest piyasada gerçekleştirilen işlemlerin çeşitli anlaşmalar ve sözleşmeler çerçevesinde yürütüldüğü göz önüne alındığında, aktörlerin bu anlaşma ve sözleşmelere sadık kalması, sağlam bir hukuk kurumunun varlığına bağlıdır. Anlaşma ve sözleşmelerin uygulanması işlem maliyetlerini azaltarak yine sermaye birikimine ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunur (North, 2010: 20-40).

Ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen kurumlar da vardır. Bunlardan bir tanesi yolsuzluktur. Yolsuzluk kurumunun geleneksel olduğu toplumlarda bürokratların veya devlet yetkililerinin aldıkları rüşvetler sermaye birikimini olumsuz etkileyerek, yatırımların önündeki toplumsal maliyetleri artırmaktadır. Yolsuzluk doğası gereği, kamu harcamalarının etkin olarak kullanılabilceği alanlardan, daha kolay rüşvet alınabilecek alanlara kaymasına neden olmaktadır. Yolsuzluğun bir diğer olumsuz yanı ise rüşvetle liyakatin ortadan kalkmasıdır. Büyük kamusal projelerin ihalelerini rüşvetle alabileceğini düşünen iktisadi aktörler, AR-GE ye harcama yaparak daha iyi tekliflerle ihalelere girmeyi bırakıp, rüşvet yolunu seçerler. Bu nedenle şeffaflık kurumunu yolsuzluk kurumuna karşı kullanılabilir bir reçete olarak sunmak çok da anlamsız değildir. Ancak literatürde, rüşvetin hantal bürokrasilerde ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlayacağını savunan görüşlerde mevcuttur. Yoğun bürokratik engeller rüşvetle ortadan kaldırılarak yatırımlar hızlanmakta ve ekonomik büyümeye katkı sağlanmaktadır (Shleifer ve Vishny, 1993: 615).

Siyasi rejimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyecek olursak; demokratik rejimler iktisadi aktörlerin hamlelerini gerçekleştirirken daha az korkmalarını ve bu nedenle piyasada daha özgürce işlem gerçekleştirebilmelerini sağlamaktadır. İşlem hacminin artması üretimi ve yatırımı doğrudan etkileyebilecek temel unsurlardandır. Siyasi rejimlerden korkan girişimciler, kendi ülkelerinden ziyade başka ülkelerde yatırımlar gerçekleştirebilirler. Demokratik rejimlerin daha şeffaf olması hasebiyle piyasadaki belirsizlik, nispeten diğer rejimlere göre daha azdır. Yine demokratik devletler daha hesap verilebilir bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca demokratik devletlerde hukuk kurumu daha güçlü olduğu için mülkiyet hakları çok daha fazla güvence altındadır. Tüm bu unsurlar iktisadi aktörlerin piyasadaki hamlelerini teşvik edici olduğundan dolayı, yatırım oranları diğer rejimlere nazaran daha yüksektir. Bir başka ifadeyle

demokratik rejimler ekonomik büyümeye olumlu olarak yansımaktadır (Rodrik, 2000: 23-27).

Ancak demokratik rejim bürokrasinin yoğun olduğu ya da rüşvetin yaygın olduğu vb. durumlarda çok da etkin olmayacaktır. Örneğin bir diktatörlük ülkenin kaynaklarını kendi kaynakları olarak gördüğünden, bu kaynaklardan çok daha etkin bir biçimde faydalanabilir. Kamu tercihi teorisine göre, politikacıların popülist politikaları ekonomik büyümenin önünde bir engel olarak görülmektedir. Politikacıların gelecek kaygısı, bürokratların makam kaygısı, ülkenin kalkınmasından ziyade koltuğu kurtaracak hamleler yapmalarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda demokrasi kurumunun da farklı toplumlarda farklı sonuçlar doğuracağı unutulmamalıdır (Rodrik, 2000: 19-22).

Bu bölümün sonucunda sanayi devrimi neden Moldova’da değil de İngiltere’de meydana geldi, ya da Kuzey ve Güney Kore’yi birbirinden ayıran sadece bir dikenli tel iken her iki ülkedeki ekonomik büyüme rakamları neden farklı? Sorusu sorulabilir. Burada şu sonuç ortaya çıkıyor: toplumda var olan formal ve informal kurumlar piyasanın işleyişini, piyasada faaliyet gösteren aktörlerin tercihini ve akabinde ekonomiyi belirlemektedir. Bu noktada her toplumun farklı kurumsal gereksinimleri olduğu ve bu gereksinimlerin sağlanması halinde toplumların bir sıçrama gerçekleştirebilecekleri aşikârdır (Acemoğlu ve Robinson, 2016).

Tablo 3.1. Literatür (Kurumlar-Büyüme İlişkisi)

Yazar	Zaman Aralığı ve Ülke	Sonuç
Barro (1994)	1960-1990/100 Ülke	Demokrasi kurumu ekonomik büyüme üzerinde nötrdür.
Vanssay ve Spindler (1994)	1985-1988/100 Ülke	İktisadi özgürlükler büyüme üzerinde nötrdür.
Mauro (1995)	1980-1983/67 Ülke	Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında negatif korelasyon mevcuttur.
Tanzi ve Davodi (1997)	1980-1995/OECD Ülkeleri	Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında negatif korelasyon mevcuttur.
Ayal ve Karras (1998)	1975-1990/58 Ülke	Ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon mevcuttur.
Asteriou ve Price (2000)	1961-1997/İngiltere	Siyasi istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında negatif korelasyon mevcuttur.
Rodrik (2000)	1970-1989/90 Ülke	Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon mevcuttur.

Akçay (2002)	1960-1995/54 Ülke	Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında negatif korelasyon mevcuttur.
Acemoğlu vd. (2003)	1970-1997/96 Ülke	Kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon mevcuttur.
Beşkaya ve Manan (2009)	1970-2005/Türkiye	Demokrasi kurumu ekonomik büyüme üzerinde nötrdür. İktisadi özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon mevcuttur.
Şanlısoy ve Kök (2010)	1987-2006/Türkiye	Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında negatif korelasyon mevcuttur.
Arslan (2011)	1987-2007/Türkiye	Ekonomik büyümeden politik istikrarsızlığa doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
Yendi (2011)	1996-2008/12 Avrasya Ülkesi	Kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon mevcuttur.
Artan ve Hayaloğlu (2013)	2000-2009/110 Ülke	Kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon mevcuttur.
Akıncı, Yüce ve Yılmaz (2014)	1995-2012/144 Ülke	İktisadi özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon mevcuttur.

Çeşitli kurumlar ile büyüme arasındaki ilişki Tablo 3.1.'de görülmektedir. Tablodan da görüleceği üzere yapılan ampirik çalışmalarda, olumlu kurumların büyümeyi de genellikle olumlu etkilediği, yolsuzluk gibi olumsuz kurumların ise büyümeyi genellikle olumsuz etkilediği yönünde bulgular elde edilmiştir.

3.4. KAMU HARCAMALARININ BÜYÜMEYE ETKİSİNİ BELİRLEYEN KURUMLAR

Kamu harcamaları genel olarak toplumda var olan kurumlar tarafından şekillendirilir. Örneğin bir toplumun eğitime olan bakış açısı devletin eğitim harcamalarına yön verecektir. Aksi takdirde, oy kaygısı yaşayan hükümetler toplumun eğitim talebine cevap vermediğinde, bir dahaki seçim istedikleri sonucu alamayacaklardır. Bazı toplumlarda kız çocuklarının okutulmamasından tutun da eğitimi gereksiz gören bakış açısı, o toplumda var olan kültürel bir kurum olarak algılanabilir. Kültür kurumunun bir yansıması olan bu bakış açısı da hükümetlerin eğitim harcamalarını şekillendirir. Ya da sağlam hukuk kurumlarının var olduğu toplumlarda kamu harcamaları çok daha etkin ve verimli

alanlara kanalize edilecektir. Aksini yapmak isteyen politika yapıcılar, çeşitli hukuki yaptırımlara maruz kalacaklarından böyle bir uygulamaya yeltenemezler. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde kamu harcamalarını etkileyen kurumlardan bahsedilecektir.

3.4.1. Hukuk-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi

Hukuk; insanların hak ve ödevlerini açıklayan, devlet tarafından saptanan, toplumsal birlikteliği sağlayan, anlaşmazlıkları çözmeye yarayan, devlet-şahıs, şahıs-şahıs ve devletin kendi içerisindeki işleyişi belirleyen, uyulması zorunlu ve yaptırıma tabi, hiyerarşik kurallar silsilesidir (Güriz, 1992: 24-25).

Hukuk'u diğer kurallar kümesinden (örf, adet, din vb.) farklılaştıran en temel nokta devlet yaptırımına tabi olmasıdır. Normatif olarak değerlendirildiğinde devlet, toplumda yaratmak istediği düzen için koyacağı kanunun yaptırımını belirlerken, anılan yaptırımın bireylerin davranışları üzerindeki etkilerini düşünecektir. Yaptırımın caydırıcılığı devletin toplumda yaratmak istediği nizamın en temel belirleyicisidir. Hukukçuların yaptırımlar üzerindeki bu düşüncesi, bundan 2000 yıl öncesinde de pek farklı değildir. Ancak unutulmamalıdır ki yaptırımların bireyin davranışları üzerindeki muhtemel etkisi tahmin edilirken, hukuk biliminin çok iktisat biliminin araçları ön plana çıkmaktadır (Cooter ve Ulen, 2016: 3).

Bu araçları açıklamak gerekirse; iktisat bilimi bireylerin rasyonel olduğunu ve bu rasyonalite gereği maximum faydayı elde edecek şekilde davrandıklarını öne sürmektedir. Devletin koyduğu yaptırımlar ise bireylerin davranışlarının fiyatı olarak varsayılır. Tıpkı fiyat kanunundaki gibi, bireyler fiyatı yani yaptırımı artan davranışlardan vazgeçerler. Böylece fayda teorisi hukukun verimliliğinin ölçülmesinde bir araç olarak kullanılabilir (Ardıyok, 2008: 32-33).

Fayda teorisi ve hukuk arasındaki ilişkinin gerçek hayattaki izdüşümü, 1992 Nobel iktisat ödülünün sahibi Becker'in bir anısında karşımıza çıkmaktadır (Becker, 1993: 389-390'den aktaran Ardıyok, 2008: 34). Ayrıca Becker'in, hukuk ve iktisat bilimleri arasında gerçekleştirilen interdisipliner çalışmaların öncüsü olduğu bilinmektedir.

“Suç ile ilgili kafa yormaya, 1960’larda Columbia Üniversitesi’ne iktisat teorisi alanında doktora yapan bir öğrencinin jürisi için yaptığım seyahatten sonra başladım. O gün geç kalmıştım ve park yapmanın yasak olduğu bir sokağa park etmem halinde trafik cezası alma riski konusunda karar vermek durumundaydım. Zihnimden trafik cezası kesilme riskini, cezanın olası düzeyini ve uygun park yeri bulmak için gerekli ilave zamanı değerlendirdim. Sonucunda riski göze alarak sokağa park ettim. Jüri toplantısının yapılacağı odaya doğru yürürken, trafik cezaları ile ilgili kamu kuruluşlarının da benim analizime benzer

bir düşünceye dayalı olarak konuyu düzenlemiş olacaklarını düşündüm. Park eden araçların denetiminin sıklığı ve ihlali gerçekleştirenlere uygulanacak cezanın miktarı, benim gibi park yeri ihlali gerçekleştirebilecek potansiyel suçluların yapacakları basit hesaplama dayalı olmalıydı. Doğal olarak doktora adayına ilk sorum kural koyucu ve muhatapların optimum davranış şeklinin ne olması gerektiği idi.”

Hukuk kurumunun bireylerin davranışları üzerindeki etkisi, kuralların etkinliğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin ticaret hukuku piyasadaki aktörlerin sözleşme yapmalarını ve yaptıkları sözleşmeleri uygulamalarını kolaylaştırdığında, işlem maliyetlerini azaltmak suretiyle toplumsal refahın artmasına hizmet etmektedir (Sanlı, 2007: 12). Buradan da anlaşılacağı üzere mülkiyet hakkı ve sözleşmeler, toplumsal kaynakları hukuki teminat altına alarak, kaynakların etkin kullanımına hizmet etmektedir.

Hukuk kurumunun ekonomik alanda şekillendirdiği hususlar Tablo 3.2. 'de (Aktan, 2007: 87) görülmektedir.

Tablo 3.2. Hukuk Kurumunun İktisadi Düzenlemeleri

1. Piyasa düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar * Rekabet düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Rekabet Hukuku) * Mülkiyet düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Mülkiyet Hukuku) * Miras düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Miras Hukuku) * Ticaret düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Ticaret Hukuku + İcra ve İflas Hukuku)
2. Çalışma ve hizmet düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (İş Hukuku)
3. Sosyal güvenlik düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Sosyal Güvenlik Hukuku)
4. Mali düzene ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Maliye Hukuku)
5. Parasal düzene ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Para ve Bankacılık Hukuku)
6. Dış ticaret düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Dış Ticaret Hukuku)
7. Entelektüel mülkiyet hakları düzenine ilişkin hukuki norm, kural ve kurumlar (Patent Hukuku) Ve ilişkin diğer düzenlemeler.
Not: Ekonomik düzenin hukuki çerçevesi yukarıda sayılan alanlarla sınırlı görülmemelidir. Yukarıda yaptığımız tasnifin daha da genişletilmesi mümkündür.

Hukuk kurumunun kamu harcamalarına etkisine bakıldığında, politikacıların iktisat politikası araçlarını kullanırken hangi araçları kullanacakları ne zaman kullanacakları ve ne kadar kullanacakları gibi hususlarda geniş takdir yetkilerinin olduğu görülmektedir. Konjonktürel dalgalanmalar karşısında politikacılara bu denli geniş takdir yetkisi verilmesi, onların her daim doğru ve toplumsal çıkarı önceleyen tavır takınacakları ön şartıyla mümkündür (Aktan, Dileyici ve Özen, 2007: 57). Ancak bu ön şartlar her toplum için, ya da her politikacı için her zaman geçerlilik arz etmemektedir. Bu nedenle bazı toplumlarda politikacılar, hukuk

kurumunun getirdiği sınırlamalar çerçevesinde iktisat politikası araçlarını kullanmaktadırlar. Bu uygulamanın temel amacı, iktisat politikalarının politikacılar tarafından kullanımı esnasında oluşabilecek suistimallerin önüne geçilmesi ve piyasanın siyasileşmesinin azaltılmak istenmesidir (Aktan, Dileyici ve Özen, 2007: 64).

Hukuk kurumunun dar anlamda kamu harcamalarını, geniş anlamda para ve maliye politikalarını şekillendirmesinin bazı avantajları vardır. Bunlardan bir tanesi; hukuk kurumu iktisadi aktörlerin, politikacıların uygulayacağı iktisat politikalarını ön görebilme kabiliyetini artırmaktadır. Böylece aktörler piyasada gerçekleştirecekleri hamleleri azalan belirsizliğe göre şekillendirecek, yanlış tahminlerde bulunmayacaktır. Bu durum ise, piyasanın olağan akışı içerisinde, dengeden sapmamasını sağlayacaktır (Black, 2002).

Hukuk kurumunun sağladığı bir diğer avantaj; seçmenlerin, politikacıların, bürokratların, baskı ve çıkar gruplarının davranışları, kamu harcamalarını çok keyfi bir hale getirebilir. Siyasi alanda ortaya çıkan bu karmaşık ilişkiler, bütçe politikalarının oluşumundan tutun da bütçe açıkları ve kamu harcamalarının boyutunu önemli ölçüde etkileyebilir. Örnek vermek gerekirse seçimi kazanıp siyasi iktidarını korumak isteyen politikacı, bunun seçmenleri memnun etmesinden geçtiğini ön görür. Kamu harcamalarını da uzun vade de istikrarlı büyümeyi getirecek alanlardan ziyade, kısa vadeli popülist uygulamalara kurban edebilir (Savaş, 1993: 3). Böylece kamu harcamaları piyasayı regüle etme ve ekonomik büyüme hedeflerinden saparak politik bir araç haline gelir.

Kamu harcamalarının politik araç haline gelmesi üzerine yapılan bir çalışmaya göre (Şengül, 2014); “*Yolsuzluğa karışmış (ABD) Kongre üyeleri seçmen desteğini sadece %5-10 aralığında yitiriyor. Brezilya’da kamu harcamaları konusunda federal denetime tabi tutulan belediye başkanlarının tekrar seçilememe olasılığı %10 civarında. İtalya’da, benzer biçimde bu tür suçlamalara uğrayan ve uğramayan belediye başkanlarının yeniden seçilme olasılıkları arasında fark görünmüyor. Japonya’da yolsuzluktan mahkûm olan ya da dava ile yüz yüze kalan yasama üyelerinin %62’si tekrar seçilmekle kalmayıp, bazıları oylarını artırmayı da başarırken, İngiltere’de harcamalarında usulsüzlük yapan milletvekilleri sadece %1,5 oranında oy kaybına uğramış görünüyor.*” Görüldüğü üzere politikacıların kamu harcamalarını kullanarak hem kendilerini nemalandırdıkları hem de halka sus payı olarak dağıttıkları paralar (aynı veya nakdi), hem kendi siyasi geleceklerini teminat altına almalarına, hem de halkın günlük mutluluğuna olanak tanırken uzun vadeli istikrarlı büyümeye fayda sağlamamaktadır. Çoğu ülkede kamu harcamalarını bu tür verimsiz alanlara kaydıran politikacının, ekonomik büyümeyi teşvik edici alanlarda kamu

harcamalarını gerçekleştiren politikacılardan daha fazla seçilme şansı olduğu yukarıdaki alıntıdan da anlaşılmaktadır.

Çoğu gelişmiş ülkede yukarıdaki olumsuzlukların önüne geçilmek amacıyla, hukuk kurumu vasıtasıyla kamu harcamaları ve kamu harcamalarını etkileyen diğer unsurlar düzenlenmek istenmiştir. Bu düzenlemeler yeni gelen hükümetleri de bağlıyorsa veya bu düzenlemeleri yeni gelen hükümetler kolayca değiştiremiyorsa, bu kurumlar katı kurumlardır. Esnek kurumlar ise genellikle koalisyon anlaşmaları, orta vadeli programlar, mali sorumluluk yasaları veya yıllık bütçeleme yöntemleri ile hazırlanır ve her yıl değiştirilebilir. Ancak esnek kurumlar her yıl düzenlenebilse de Maastricht kriterleri veya Büyüme ve İstikrar Paketi gibi Uluslararası kurumlar vasıtasıyla hükümetlerin dilediği gibi sınırsızca düzenlemelerine engel olunabilir. Orta vadeli harcama programları çerçevesinde bütçe hazırlayan Avusturalya, Yeni Zelanda ve İsveç gibi ülkeler, katı kurumlardan ziyade esnek kurumlarla kamu harcamalarını ve kamu harcamalarını etkileyen diğer unsurları düzenlemiştir (Vural, 2007: 99).

Kamu harcamalarını etkileyen hukuki kurumların pratiğe yansımaları değişiklik göstermektedir. Bu farklılıklar, uygulamaların sınıflandırılmasında bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Anılan hukuki kurumların yasal dayanakları ve yaptırımları, bu sınıflandırmanın en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Yasal dayanaklar; Anayasa, kanun, bütçe planları, tüzükler vb. gibi hukuki düzenlemeler, siyasi irade beyanları ve Uluslararası anlaşmalar olarak sıralanabilir. Anayasal hukuki kurumların uygulandığı ülkelerden birkaçı; ABD, İsviçre, Almanya ve Polonya'dır. İngiltere, Yeni Zelanda, İspanya, İsveç ve Kanada gibi ülkelerde anılan hukuki kurumların yasal dayanağı genellikle kanunlardır. Avrupa Birliği'ne dâhil olan ülkelerin kamu harcamalarını ve kamu harcamalarını etkileyen unsurları, yasal veya anayasal sınırlardan ziyade Maastricht kriterleri ve İstikrar Paketi gibi Uluslararası kurumlar şekillendirmektedir. Japonya'da hükümet kararı, Norveç'te Mali İstikrar Tüzüğü, Hollanda'da siyasi kararlar anılan harcamaları belirlemektedir. Türkiye'nin yakın tarihine bakıldığında ise, memur maaşlarına yapılacak zamdan tutun da diğer tüm kamu harcama çeşitlerini veya bütçeyi belirleyen IMF ile yapılan stand by anlaşmalarıydı (Vural, 2007: 99).

Anılan hukuki kurumların denetim görevi, kurumların ait olduğu yasal dayanağa göre değişmektedir. Anayasal kurumlar genellikle yüksek yargı organları tarafından denetlenmekte iken, Japonya'da bütçeyi hazırlayan da uyulup uyulmadığını denetleyen de Maliye Bakanlığı'dır. ABD'de ise denetleme görevi Kongre Bütçe ve Yönetim ve Bütçeleme Bürolarına aittir. AB'de ise bütçeleme sürecinde ya da kamu harcamalarının gerçekleştirilmesinde Maastricht

kriterlerine uyulup uyulmadığı, AB Komisyonu ve Bakanlar Konseyi tarafından incelenmektedir (Vural, 2007: 99).

Tablo 3.3. Kamu Harcamalarını Etkileyen Hukuki Kurumların Ülkelere Göre Sınıflandırılması

Ülke	Kapsam	Temel Kurallar	Ek Kurallar	Kaçış Hükümü	Statü	Yaptırım ve Cezalar
Arjantin	MY	+		İF	Y	Yargısal
Brezilya	MY/YY	+	-	İF	Y	Yargısal
Peru	MY	+	-	İF	Y	Yargısal
Kolombiya	YY	+			Y	Yargısal
Kanada	MY/YY	+		İF	Y	Maaş Kesintisi/Seçim
ABD	MY/YY	+	-	i OD	A	Kesinti
Y. Zelanda	MY	+	II		Y	İtibari
AB	MY	+	II	OD	U	Çeşitli/Finansal
Belçika	MY/YY	+				Borçlanmaya Sınır
Avusturya	MY/YY	+		EK		Para Cezası
Almanya	MY/YY	+			A	Yargısal
Polonya	MY/YY	+			A	Açık Sınırlaması
İspanya	MY/YY	+	-	OD, İF	Y	
İsveç	MY	-	+		Y	Açık Sınırlaması
İngiltere	MY	+	II		Y	
İsviçre	MY/YY	+	II	OD	A	Yargısal
Norveç	MY	+		OD		
Türkiye	MY	+				IMF Denetimi/İtibari

Simgeler: MY: Merkezi Yönetim, YY: Yerel Yönetim, +: Bütçe Sınırlaması, -:Vergi ve Harcama Sınırlaması, II: Borç Sınırlaması, i: Orta vadeli planlama, İF: İhtiyat Fonu, OD: Olağanüstü Durum, EK: Ekonomik Kriz, Y: Yasal, A: Anayasal, U: Uluslararası

Kamu harcamalarını etkileyen hukuki kurumlar önceden belirlenim (ex ante) ya da konjonktürel uyarlamalara (ex post) ait özelliklere de sahip olabilir. Bu esaslar üç farklı boyutta incelenmektedir. Bunlar; bütçe uygulamasını belirleyen hukuki kurumların isteğe bağlı olarak uygulanıp uygulanmaması, kaçış hükümlerinin olup olmaması ve kurumların bağlayıcılığı noktasında yaptırımların olup olmamasıdır (Shiraishi, 2003: 16). Avustralya, Almanya ve Japonya gibi ülkelerde hukuki kurumların göz ardı edilmesi noktasında herhangi bir yaptırım söz konusu değildir. Avusturya’da ise hukuki kurumları ihlal eden yönetime, farklı idarelerin oybirliği ile para cezası uygulanabilmektedir.

Belçika'da gereksiz harcama yapan belediyelerin borçlanma limiti sınırlanabilmekteyken Kanada'da, anılan ihlaller sonucunda kabine üyelerinin maaşı kesilebilmekte ve hatta seçime zorlanabilmektedir. Toplam kamu borcunun GSYH'nin %50'sini aşması durumunda, Polonya'daki merkezi ve yerel yönetimlerin açık hadlerine sınırlama getirilir. İsviçre'de hukuki kurumlar ihlal edilerek yapılan kamu harcamaları ek vergilerle finanse edilmektedir. Bu durum kurum ihlali yapacak olan hükümetin ek vergiler yoluyla halkı rahatsız etmesine ve bir sonraki seçimlerde hükümet yetkilerini kaybetmesine yol açabilir. Bu noktada İsviçre'de kurum ihlali yapacak hükümet yetkililerinin iki kez düşünmesi gerekmektedir. ABD'de kurum ihlali, tüm idarelerin gelirlerinde kesintiye gidilmesi yoluyla cezalandırılır. AB'de kamu harcamaları sonucu oluşan açığın %0,2'si kadar para cezası, finansal yaptırımlar ve komisyon baskısı devreye girmektedir. Türkiye'de ise faiz dışı fazla kuralı ihlal edildiğinde IMF'nin desteklerinden faydalanılamaz ve Uluslararası arenada itibar kaybı yaşanır. Ancak unutulmamalıdır ki, önceden tahmin edilemeyen konjonktürel gelişmelere anılan kurumların ayak uydurabilmesi için ihtiyat fonu gibi tedbirler devreye girecektir. Elbette bu tedbirlerin devreye sokulabilmesi için de diğer bazı hukuki kurumlar söz konusudur. Avusturya'nın bir ekonomik krizle karşı karşıya kalması anılan tedbirlerin uygulanması için yeterliyken, Norveç, İsveç ve ABD gibi ülkelerde olağan üstü koşulların ortaya çıkması, AB'de ise GSYH'nin %2'den daha fazla azalması gibi çok daha şeffaf kurumlar mevcuttur (Vural, 2007: 99-100).

3.4.1.1. Bütçe Sınırlamaları Yoluyla Kamu Harcamalarının Denetimi

Bilindiği üzere kamu harcamaları bütçede yer alan bir unsurdur. Bu bağlamda hükümetlerin bütçe açığına getirilen sınırlamalar kamu harcamalarını da etkilemektedir. Yine bütçe bileşimini kayda bağlayan veya bütçe fazlası verilmesini zorunlu kılan hukuki kurumlar, kamu harcamalarının hacmini etkileyebilmektedir. Bu sınırlamalar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin İsviçre'de, bir dönemde gerçekleştirilen harcamalar gelirlere denk olmak durumundadır. Brezilya ve Şili'de ise bütçe fazlası vermek, hukuki bir kurum olarak yasalarda yer almaktadır. Şili'nin vermesi gereken yapısal bütçe fazlası, GSYH'nin %1'i kadardır. Brezilya'daki bir diğer kamu harcamasını etkileyen hukuki kurum; önceden belirlenen birincil bütçe dengesine sadık kalmak şartıyla, üç yıllık sürede personel harcamaları sınırlandırılmıştır. İngiltere'de ise hükümet, kamu harcamalarını azaltarak bütçe açığını daraltmak amacıyla altın kural ve sürdürülebilir yatırım kurallarını devreye sokmaktadır. İngiltere, altın kural gereği sadece yatırım harcamaları için borçlanabilir. Cari ve transfer harcamaları yapabilmek adına İngiltere hükümeti borçlanamamaktadır. İngiltere hükümeti

yatırım maksadıyla da sınırsızca borçlanamamaktadır. Yatırım maksatlı borçlanma GSYH'nin %40'ını aşamaz (Emmerson ve diğerleri, 2004: 2). Görüldüğü üzere hukuki kurumlar bütçe sınırlamaları yoluyla yatırım, cari veya transfer vb. gibi kamu harcamalarını etkileyebilmektedir.

3.4.1.2. Borç Sınırlamaları Yoluyla Kamu Harcamalarının Denetimi

Bilindiği üzere hükümetler, kamu harcamalarını zaman zaman borçlanmak suretiyle gerçekleştirirler ya da artan borçlar gereği kamu harcamalarını sınırlandırmak durumunda kalabilirler. Bu noktada hukuki kurumlar, anılan olaylardan önce yapılabilecek borçlanmanın belirli bir endekse bağlanması veya bir üst sınır getirilmesiyle kamu harcamalarını etkilemektedir. Örneğin ABD'de, senelik toplam nominal borç miktarı ABD Kongresi tarafından belirlenmektedir. AB ülkeleri ise Maastricht kriterleri uyarınca kamu borçlarının GSYH'nin %60'ını aşmamasını sağlamaktadır. İngiltere'de bulunan Mali İstikrar Kanunu (Code for Fiscal Stability) vasıtasıyla kamu borcu makul bir seviyede tutulmaktadır. Bu makul seviye anılan kanunda GSYH'nin %40'ı olarak belirlenmiştir. Bu tarz hukuki kurumlar diğer gelişmiş ülkelerin birçoğunda da yer almaktadır (Vural, 2007: 102).

3.4.1.3. Kamu Gelirlerine Getirilen Sınırlamalar Yoluyla Kamu Harcamalarının Denetimi

Kamu gelirleri, vergi vb. yollarla hükümetlerin kamu harcamalarını finanse ettiği en önemli mali araçlardan bir tanesidir. Vergi sınırlamaları, gelecekteki birkaç mali dönemi içerisine alacak şekilde, vergilerin ne oranda artacağını gösteren hukuki kurumlardır (Poulson, 2004: 2). Vergi sınırlamaları, sıklıkla yerel yönetimlerin merkezi hükümet tarafından sınırlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu ortaya çıkış bazen de sivil toplum kuruluşları veya seçmenler tarafından da başlatılabilmektedir (Vural, 2007: 102). Tarihte bilinen ilk vergi sınırlaması, İngiltere Kralı Yurtsuz John'a karşı derebeylerinin ilan ettiği Magna Carta Libertatum'da geçmektedir. '*Krallığımızda, Krallık Toplu Meclisi'nin izni olmadıkça zorla koruma parası ya da yardım parası tarh edilemez* (Aktan, 2000: 57).'' Ayrıca yine 1679 tarihli İngiliz Haklar Bildirgesi'nde yer alan; '*Ey yüce efendimiz kralımıza, biz ruhani ve dünyevi lordlar ve parlamentonun bir araya gelmiş olan toplulukları, Kral I. Edward zamanında çıkarılıp, yürürlüğe konulmuş bir yasayı hakirane anımsatırız. Bu imparatorlukta, kralın ya da varislerinin, imparatorluk bünyesindeki başpiskopos, piskopos, kont, baron, şövalye ve soyluların ve diğer özgür kişilerin onayları ve rızaları alınmadan hiçbir vergi ya da yardım parası tarh edemeyeceği ya da oranlarını yükseltmeyeceği yolunda bir yasaydı*' bu pasaj tarihteki vergi kısıtlamalarının

bir diğer örneğidir (Aktan, 2000: 67). Osmanlı İmparatorluğu'nda, ayanlar ile II. Mahmut arasında imzalanan Sened-i İttifak'ta da benzer ifadeler görülmektedir. Güncel örneklere bakacak olursak; ABD'de okul yönetim meclisleri, okul giderlerini karşılamak amacıyla vergiler çıkarabilmekte ya da bu vergileri sınırlayabilmektedir (Türker, 1999: 603-604). Yine ABD'de 1980'lerden sonra referandum aracılığıyla, ya da bizzat meclis tarafından vergi ve harcama kalemlerine sınırlamalar getirilmiştir. Ancak getirilen vergi sınırlamaları eyaletlerin birçoğunun vergi hâsılatını azaltmış ve eyalet yönetimlerini finansal dar boğaza sokmuştur (Bish, 2002: 3-9). Görüldüğü üzere vergilere getirilen sınırlamalar kamu harcamalarının finansmanında güçlük yaratacağından, anılan hukuki kurum vasıtasıyla kamu harcama tutarları önemli ölçüde sınırlandırılabilir.

Hukuki kurumların ortaya çıktıkları 1980'lerden itibaren kamu harcamalarında meydana getirdiği değişim; bütçe dengesi, yapısal bütçe dengesi ve kamu borcu parametreleri üzerinden Tablo 3.4. (IMF, 2004: 94)'de görülmektedir.

Tablo 3.4. Hukukun Mali Parametrelere Etkisi

	Bütçe Dengesi			Yapısal Bütçe Dengesi			Kamu Borcu		
	1980-90	1991-1998	1999-2003	1980-90	1991-1998	1999-2003	1980-90	1991-1998	1999-2003
Euro area	-4.5	-4.5	-1.6	-5.0	-4.2	-1.7	50.1	71.3	71.4
Austria	-2.3	-3.5	-1.2	-1.8	-3.5	-0.9	48.4	63.5	66.9
Belgium	-10.3	-4.8	0.1	-10.7	-4.9	-0.9	112.8	130.6	107.9
Finland	4.1	-3.2	4.2	-1.9	-2.5	3.8	15.1	49.2	44.8
France	-2.3	-4.2	-2.4	-2.5	-2.9	-2.3	29.3	49.9	58.8
Germany	-2.0	-2.8	-2.1	-1.3	-3.1	-2.2	39.2	52.5	61.2
Greece	-9.6	-8.9	-1.9	-14.3	-8.9	-2.2	48.8	102.7	105.1
Ireland	-8.5	-1.1	1.4	-8.2	-0.5	0.7	90.0	80.8	37.9
Italy	-10.9	-7.8	-1.9	-11.2	-7.3	-2.3	78.6	116.7	110.1
Luxembourg	2.1	2.1	3.5	2.2	4.1	5.4	9.8	6.4	5.5
Netherlands	-4.9	-2.7	-0.5	-5.0	-2.8	-1.2	67.5	75.9	56.5
Portugal	-5.9	-4.3	-3.1	-6.1	-4.3	-3.0	64.5	60.8	56.3
Spain	-4.0	-4.9	-0.4	-6.2	-4.3	-0.3	35.3	58.7	56.9
Average EU-12	-4.5	-3.8	-0.4	-5.6	-3.4	-0.4	53.3	70.7	64.0

- GSYH yüzdesi olarak hesaplanmıştır. Ayrıca benzer durum 2003 yılından sonra da devam etmektedir. Ancak bu kadar verinin bir arada bulunduğu bir başka tablo bulunamadığından anılan tablo kullanılmıştır. İstenildiği takdirde 2003 yılından sonraki bütçe ve kamu borç verilerine IMF'nin veya Dünya Bankası'nın veri bankalarından bakılabilir.

Tablo 3.4.'den de görüldüğü üzere, 1980'lerden sonra hayata geçen hukuki kurumlar bütçeyi ve yapısal bütçeyi dengeye yaklaştırmıştır. Anılan parametrelerdeki gelişmelere rağmen kamu borcunun oransal olarak arttığı görülmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki artan kamu borcu bütçenin dengeden

sapmasına neden olmamıştır. Kamu borcunun finansmanında ekonomide artan kaynaklar kullanılmıştır. Bu durum da gösteriyor ki kamu harcama miktarları reel anlamda artış göstermiş olsa bile, anılan artışın finansmanı bütçeden sapmaya neden olmamıştır. Dolaylı olarak söyleyebiliriz ki, kamu harcamalarında meydana gelen reel artış bütçe dengesinden bir sapma yaratmadığından, politikacıların popülist uygulamalarına kurban gitmemiştir.

3.4.2. Yolsuzluk-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi

Yolsuzluk, son yıllarda kamu harcamaları üzerinden büyümeyi etkileyen en önemli araştırma konularından biri haline gelmiştir. Yolsuzluğun olumsuz etkileri ve özellikle haksız kazanç meselesi, devletleri anılan sorunun çözümü hususunda çeşitli arayışlara itmektedir. Bu maksatla yapılan araştırmalar, yolsuzluğun sebebini bulmak ve bu sebebi tam olarak ortadan kaldırmaya bile azaltmaya yönelik çareler aramaktadır (Karagöz ve Karagöz, 2010: 6).

Yolsuzluğun bir tanımını yapmak gerekirse; “devletin gücünün kişisel menfaatler elde etmek amacıyla kullanılmasına yolsuzluk” denir. Tanımda geçen kişisel çıkar, her zaman maddi temeller barındırmayabilir. Güç ve makam elde etme, gelecekte elde edilebilecek her türlü menfaate yatırım yapma vb. gibi hususlar da yolsuzluğun içerisinde bulunan menfaatlerdir (Lambsdorff, 2006: 16). Yolsuzluğun pratiğe yansımaları, kamu çalışanlarının hukuk kurumunu göz ardı edip kanunları çiğnemesi suretiyle gerçekleşmektedir. Unutulmamalıdır ki kamu çalışanları her kanunu farklı şekilde çiğneyebilmektedir. Kamu çalışanlarının en çok başvurduğu yolsuzluk çeşidi rüşvettir. Rüşvetin yanında torpil, hizmet kayırmacılığı, zimmet, irtikap, haraç, patronaj ve görevi suistimal, oy ticareti, rantçılık, partizanlık ve lobicilik diğer yolsuzluk çeşitleri olarak sıralanabilir (Aktan, 1997: 1066-1075). Buradan da anlaşılıyor ki yolsuzluğa neden olan etmenler ve yolsuzluğun gerçekleşmesinin ardından ortaya çıkan sonuçlar her zaman farklılık göstermektedir. Bu nedenle yolsuzluğun sebep ve sonuçlarını saptayabilmek, sağlam ve istikrarlı bir büyüme için gereken en temel dinamiklerden bir tanesidir (Khan, 2006: 216).

Yolsuzluğun da bir mal olduğu düşünülürse, bu malı arz eden ve talep eden iki cepheden söz etmek elbette mümkündür. Yolsuzluğun arz boyutunun sebepleri ve talep boyutunun sebepleri, yukarıda belirtilen farklılığın en temel belirleyicisidir. Yolsuzluk talebini etkileyen kurumsal sebeplerin başlıcaları; gereksiz düzenlemeler ve aşırı yetkilendirmeler, çarpık vergi sistemleri, kamu harcamalarının yönlendirildiği alanlar ve devletlerin piyasa fiyatının altında mal ve hizmet almalarıdır ki bu da bir çeşit kamu harcama yöntemi olarak sayılabilir. Yolsuzluğun arz cephesinin kurumsal sebepleri ise; bürokrasinin sahip olduğu kurumsal gelenekler, kamu çalışanlarının elde ettiği düşük ücret düzeyleri, hukuk

kurumunun işlevsiz kalması, denetim sisteminde meydana gelen kurumsal yozlaşmalar, şeffaflık kurumunun toplumsal hâkimiyetsizliği ve önceki yöneticilik örnekleridir (Tanzi, 1998).

Yolsuzluğa karşı gösterilen toplumsal reaksiyonlar, her toplumun sahip olduğu farklı kurumsal yapılar çerçevesinde farklılık arz etmektedir. Bazı toplumlarda yolsuzluğa karşı çok fazla tepki ortaya çıkmazken, bazı toplumlarda yolsuzluğun olumsuz neticeleri karşısında toplumsal reaksiyon ortaya çıkmakta, bazı toplumlarda ise tespit edildiği an olumsuz sonuçların oluşması beklenmeden müdahale edilmektedir (Pellegrini ve Gerlagh, 2007).

Yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine de literatürde itilaflar mevcuttur. Leff (1964), Huntington (1968) ve Goudie ve Stasavage (1997: 33-34) yolsuzlukla büyüme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu iddia etmektedir. Huntington (1968), mekanizmanın yağı hipotezini ileri sürmüş ve bu hipoteze göre yolsuzluklar *mekanizmayı yağlamakta ve çarkları döndürerek* yatırımları ve dolayısıyla büyümeyi engelleyen katı bürokratik kuralları yok ederek ekonomik büyümeyi sağlamaktadır.

Karşıt görüş ise; kamunun yaptığı işlemlerde, şeffaflık kurumunun tam yerleşmediği toplumlarda yolsuzluğun daha yaygın bir kurumsal yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Özellikle kamu harcamaları noktasında, şeffaflığın yanında hukuki kurumların caydırıcı müeyyideler içermemesi veya içerdiği halde pratiğe yansımalarının etkin bir düzeyde olmaması, harcamaların amaçtan saparak etkinliğini yitirmesine sebebiyet verebilir (Bağdigen ve Dökmen, 2006: 25).

Yolsuzluk kamu harcamalarının sadece etkinliğini yitirmesine sebebiyet vermemekte, bunun yanında kamu harcamalarının olması gereken bileşiminden de sapmalara neden olmaktadır. Bu sapmalar genel olarak eğitim, sağlık ve personel maaşı ödemeleri gibi basit teknoloji gerektiren ve özel sektör tarafından da gerçekleştirilebilen alanlardan, savunma ve altyapı gibi daha ileri teknoloji gerektiren ve özel sektöre kolay gerçekleştirilemeyen alanlara doğru olmaktadır (Mauro, 1998: 264).²

Karşıt görüşe dair diğer bir yaklaşım yolsuzluğun istikrarı azalttığını, yatırımcıları vazgeçirdiğini, kaynakların dağılımdaki etkinliği azalttığını ve yukarıda da belirtildiği üzere beşerî sermayenin kalitesini doğrudan etkileyecek olan sektörlerden yolsuzluğa daha uygun sektörlerle kamu harcamalarını kaydırarak büyümeyi azaltacağını varsaymaktadır (Wei, 2001: 106; Mo 2001; Erkal, Akıncı ve Yılmaz, 2014).

Devlet, kamu harcamaları vasıtasıyla gördüğü kamu hizmetlerini, yolsuzluk sonucunda daha kalitesiz hale getirebilir. Devlet çeşitli sözleşmeler vasıtasıyla

---

² Benzer çalışmalar için Bkz: Bağdigen ve Dökmen (2006a), Del Monte ve Papagni (2001) ve Tanzı ve Davoodi (1998).

özel sektöre yaptırdığı alt yapı hizmetlerini olması gereken şekilde değil de rüşvet vb. yolsuzluklarla, iş alımı yoluyla yerine getirdiğinde ve de anılan işin yapım aşamasında yapılması gereken denetimlerde de rüşvet devreye girdiğinde, olması gerekenden daha kalitesiz bir alt yapı gerçekleşecektir. Ekonomik büyümenin en temel belirleyicilerinden olan alt yapı unsurunun kalitesizliği, büyüme rakamlarına da doğrudan etki edecektir (Del Monte ve Papagni, 2001: 3).

Yolsuzluğun gelişmekte olan ülkeler açısından bir diğer götürüsü de yapılan dış yardımların yolsuzluğa kurban giderek daha verimsiz kamu harcamalarına dönüşmesidir. Yolsuzluk neticesinde nihai olarak üretken olmayan ve yararsız kamu harcamalarına dönüşen dış yardımlar, büyümeyi olması gerekenden daha aşağı rakamlarda tutacaktır (Mauro, 1997: 6-7). Bu nedenle de gelişmekte olan ülkelere dış yardımda bulunan organizasyonlar yolsuzluk, iyi yönetim, hukuk vb. kurumsal gelişmişlik göstergelerini yardım yapmadan önce incelemekte ve bu doğrultuda yardımlarını yapmaktadır (Yakâr ve Cebeci, 2007: 21).

3.4.3. Mali Şeffaflık-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi

Mali şeffaflık devlet idaresinde görevler, amaçlar, uygulamalar ve her türlü devlet kaynağının kullanımı noktasında kamuoyunun eksiksiz, doğru ve zamanında bilgilendirilmesi olarak tanımlanabilir (Hatipoğlu, 2012: 70).

Mali şeffaflığın sağlanması noktasında devletlerin uyması gereken ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

- *Kamu kaynaklarının elde edilmesi ve kullanılmasına ilişkin görev, yetki ve sorumluluklar açık bir şekilde tanımlanmalıdır*
- *Hükümet politikaları, kalkınma planları, yıllık programlar, stratejik planlar ile bütçelerin hazırlanması, yetkili organlarda görüşülmesi, uygulanması ve uygulama sonuçları ile raporların kamuoyuna açık ve ulaşılabilir bir şekilde paylaşılması*
- *Kamu hesaplarının standart bir muhasebe sistemi ve genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine göre oluşturulması (5018 Sayılı Kanun).*

Mali şeffaflık hayata geçirilirken devletlerin kullanabileceği araçlardan bir tanesi; bakanlıkların, amaç, hedef, strateji, sahip olduğu varlıklar ve yükümlülükler ve anılan mali yıl içerisinde gösterdikleri performanslar bir sonraki mali yılın ilk ayında kamuoyuna açıklanmalıdır. Diğer bir araç da bütçe birliği bağlamında, kamu idarelerinin tamamının gelir ve giderleri bütçelerde belirtilerek, kamusal kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı kamuoyu denetimine açılabilir (5018 Sayılı Kanun).

Kamu kaynaklarının kullanımına dair raporlara gelecek olursak; bu raporlar sadece kamuoyu denetimi ve akabinde hesap verilebilirliğe katkı yapmasının

yanında, politika yapıcıların ihtiyacı olan istatistikî verilerin de kolayca teminini sağlamaktadır (Hatipoğlu, 2012: 71).

Tahakkuk esaslı muhasebe ise, istatistikî verilerin oluşması ve kamuoyu denetiminin sağlanmasında kullanılabilir bir diğer araçtır. Bu bağlamda bütün kamu kurum ve kuruluşlarının tabi olduğu, belirli standartlara sahip, bütün mali işlemlerin olduğu anda kaydedilmesi ve raporlanması esasları, anılan muhasebe sisteminin en önemli özellikleridir. Böylelikle devletlerin bütün hareketleri yazılı olarak da kaydedilerek Uluslararası karşılaştırmalar daha rahat yapılabilecek, aynı zamanda kaydedilen mali veriler politika yapıcılar tarafından da kullanılırken, kamuoyunun denetiminde etkinlik ve verimlilik de sağlanmış olacaktır (Hatipoğlu, 2012: 71).

Görüldüğü üzere şeffaflık, kamu harcamalarını gerçekleştiren politika yapıcıları kamuoyunun denetimine sevk ederek, yapılan kamu harcamalarının etkin ve verimli alanlara kanalize edilmesini ve akabinde ekonomik büyümeyi sağlamaktadır.

Son olarak şeffaflık, iktisadi aktörlerin devletin piyasaya yapacağı hamleleri öngörebilmesini ve bu doğrultuda önlem alabilmelerini sağlayarak, devlet müdahalelerinden daha az etkilenmelerini beraberinde getirirken, piyasanın etkinliğinin de sekteye uğramasının önüne geçilmiş olur. Bu nedenle iktisadi aktörler yatırım yaparken, daha şeffaf ülkeleri kendilerine seçmektedir. Yatırımları teşvik edici özelliği, şeffaflığın büyümeye doğrudan katkısının en temel belirleyicisidir (TBB, 1999: 16).

3.4.4. Demokrasi-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi

Demokrasi kabaca halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 1996: 190). Demokrasinin etimolojik kökenine bakıldığında, Latince halk manasında kullanılan *demos* ve egemenlik manasında kullanılan *kratos* sözcüklerinden oluştuğu görülmektedir (Gözübüyük, 2003: 22).

Ancak uygulamada, kelime manasının ihtiva ettiği gibi bir gerçeklik her toplumda mevcut değildir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bir toplumda demokrasinin mevcudiyetinin dört temel şartı vardır;

- Demokrasinin vasıtaları aracılığıyla, ülkeyi yönetenler görevden el çektirilebilmelidir.
- Kanunların çizdiği şekil ve şartlar altında seçimler yapılabilenmelidir.
- Çok partili bir sistemde hiçbir siyasi parti ya da ideoloji, devletin desteğini arkasına alarak diğer siyasi partiler karşısında haksız rekabete konu olacak bir tavır sergilememelidir.
- Siyasi özgürlükler kanuni güvence altına alınmalıdır (Zortuk ve Beşer, 2014: 346).

Demokrasi kurumu tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde; feodal toplumların modern toplumlara evriminde ilk reaksiyon, hükümdarın yetkilerinin kısıtlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu reaksiyonun ilk sinyalleri kamu maliyesi üzerinden kendisini göstermiş olmakla beraber, kamu harcamalarının en büyük finansman kaynağı olan vergilerin karar alma sürecine, vergiyi ödeyecek olan zümrenin de dâhil edilmesi, modernizmin ilk ayağını oluşturmaktadır. Günümüzde ise buna benzer bir durum olarak vergiyi ödeyecek olan zümrenin/toplumun kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin hacmi ve dağılımı hususunda söz sahibi olmak istemesi, ancak demokratik kurumların evrimi ile mümkündür. Diktatörlüklerde veya monarşilerde halkın ne kamu gelirleri ne de kamu harcamaları noktasında talepleri dikkate alınmamaktadır. Bu noktada elbette gücü elinde bulunduran kişinin, halkın denetimine de tabi olmadığını söylemek mümkündür. Oysa demokratik rejimlerde toplumu rahatsız edecek boyutta vergi ve harcama politikaları uygulayan hükümetler, en iyi ihtimalle bir daha seçimleri kazanamayarak cezalandırılır. Bu nedenle toplumun kamu maliyesinin önemine vakıf olması, demokrasilerin sorunsuz sürdürülmesi noktasında oldukça önemlidir. Çünkü politik tartışmalarda ve özellikle seçimlerin propaganda süreçlerinde, siyasilerin dillerinden düşürmedikleri yegâne konuların başında vergi ve harcama politikaları yer almaktadır. Seçimden de böyle karışık seçeneklerin içerisinde birini tercih etmesi beklenmektedir (Akat ve Gürsel, 2008: 3).

Anılan tercih süreci toplumu *bedavacılık*, bir diğer ifadeyle bedelini ödmeden kamusal hizmet talebine sevk etmektedir. Demokrasi kurumunun yaygın ve yerleşmiş olduğu toplumlarda dahi insanlar hem vergi indirimini hem de yararlandıkları kamusal hizmetlerin niceliksel ve niteliksel olarak artmasını beklemektedirler (Akat ve Gürsel, 2008: 3). Toplumda görünmez de olsa çeşitli katmanlar mevcuttur. Her toplumsal katmanın *bedavacılık* anlayışı, bir diğerine göre farklılık göstermektedir. Örneğin elli milyon seçmenin bulunduğu bir seçim bölgesinde herkesin ev sahibi olduğunu varsayalım. Bu varsayımdan hareketle seçmenler, bireysel bazda kendi oylarının çok değersiz olduğunu düşünüp genel seçimlere iştirak etmeyebilirler. Oysaki fazlalaşan kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla emlak vergisini artırmaya yönelik bir referandum da katılım oranı, neredeyse yüzde yüze yakın olacaktır. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere demokrasilerde seçmenler, öncelikle kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmektedirler ve demokrasi kurumu vasıtasıyla kamu harcamalarını böylelikle şekillendirebilmektedirler (Çoban, 2003: 80-85).

Bilindiği üzere devlet, kamusal hizmetleri arz edebilmek amacıyla kamu harcamalarını gerçekleştirmektedir. Kamusal hizmetlerin arz tarafını devlet, talep tarafının ise büyük bölümünü seçmenler oluşturmaktadır (Dura, 2006: 111).

Piyasada herhangi bir mal/hizmet için talep tarafını oluşturan seçmenin davranışlarını sıklıkla sadece geliri belirlerken, söz konusu mal/hizmet kamusal nitelik arz etmeye başladığında, seçmen geliri yanında oy kullanma, kulis oluşturma ve çeşitli örgütler (dernek, vakıf, cemaat vb.) seçmen davranışlarının bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Normal şartlar altında seçmen, adayın yaptığı propagandaya, adayın geçmişine, dürüstlüğüne veya kabiliyetine bakması gerekirken, toplumun çoğunluğu adaydan elde edebileceği kişisel çıkar ve menfaatlere odaklanarak seçim işlemi gerçekleştirilmektedir. Bu kişisel çıkar ve menfaatler sıklıkla politikacıların günü kurtaracak kamu harcamaları gerçekleştirmesine sebep olurken, uzun vadede ise anılan harcamaların maliyeti toplumlara karabasan gördürmektedir (Kızılböğ, 2012: 100).

Diğer bir toplumsal katman olarak baskı ve çıkar grupları sayılabilir. Baskı ve çıkar grupları seçmen katmanında yer almakla birlikte, özel olarak belirli güç odaklarını ellerinde buldurmaları ve niceliksel olarak daha az olmaları hasebiyle ayrı bir katman olarak da değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle, baskı ve çıkar grupları seçmen kümesinin bir alt kümesi olarak da varsayılabilir. Devletler, doğası gereği rant yaratma faaliyetleri içerisinde bulunurlar. Baskı ve çıkar grupları da "rasyonalite" gereği rant arama faaliyeti içerisine girmektedirler. Rant arama faaliyetini kısaca tanımlamak gerekirse; devletlerin çeşitli sebeplerle yarattığı bir ekonomik kazanımı elde etme maksadıyla, baskı ve çıkar gruplarının yapmış olduğu her türlü faaliyet ve katıldığı her türlü maliyettir. Bu durum ister istemez kamu sektörünün etkinlik ve verimliliğine zarar vermektedir. Devletlerin rant yaratma olgusu ise çeşitli iktisadi davranışlar üzerinde hakimiyet kurabilmesinden, düzenleme ve denetim yapabilmesinden, kamusal mal ve hizmetler açısından bir kıtlık ya da bolluk yaratabilmesinden kaynaklanmaktadır. Devletlerin yaptığı tüm bu faaliyetler, belirli bir katmana gelir transferi sağlayabilmektedir. Hem devletin hem de baskı ve çıkar gruplarının faaliyetleri, kamu harcamalarının israfına, yağmasına ve hacmen artmasına neden olabilmektedir (Aktan, 1993: 119-136). Politikacılar ise sağladıkları gelir transferine karşılık, baskı ve çıkar gruplarının ellerinde buldukları güçten istifade etmektedirler.

Biraz da toplumun bir diğer katmanı, aynı zaman da kamusal malların arz cephesini oluşturan siyasetçilerin davranışlarının kamu harcamalarına etkisini incelemek gerekirse; Antony Downs, demokrasi kurumunu analiz ederken kuramının merkezine siyasi partiler arasındaki rekabeti ve seçmenlerin değer yargılarını koymuştur. Downs siyasilerin de kamu yararına hizmet etmekten ziyade, bireysel menfaatleri çerçevesinde hareket ettiklerini belirtmektedir. Şöyle ki seçmen, A partisinin seçimi kazanmasından elde edeceği çıkarı, B partisinin seçimi kazanmasından elde edeceği çıkarla kıyaslamakta ve oyunu ona göre

kullanmaktadır (Schmidt, 2001: 137-140). A partisi ya da B partisi ise seçmenlerin çoğunun oyunu alabilmek adına popülist uygulamalara giderek, kamu harcamalarına doğrudan tesir edebilmektedir.

Toplumun bir diğer katmanı bürokratlardır. Bürokratlarda ‘‘rasyonalite’’ gereği kendi menfaatlerini, toplumsal menfaatlerin üzerinde tutmaktadırlar. Bürokratların menfaatleri genellikle; maaş, yetki ve statü artışı, daha rahat çalışma koşulları ve uzun süreler boyunca aynı makamda kalabilme istekleri olarak sıralanabilir. Bürokratlar, siyasileri az önce sayılan menfaatleri doğrultusunda yönlendirebilmektedir. Örnek vermek gerekirse, kendi maaşlarında oluşabilecek bir artış için gereken siyasi mekanizmalara baskı uygulayabilirler (Buchanan, 1979: 7). Bu baskıya direnen siyasetçileri, anılan bürokratlar zor durumda bırakmak için kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde iş yavaşlatma vb. gibi yollara başvurabilirler. Kamusal hizmetlere doğrudan etki edebilen bürokratlar, dolayısıyla kamu harcamalarını da belirli boyutlarda etkileyebilmektedir. Ya da bürokratlar kendi menfaatleri doğrultusunda toplumun menfaatlerini de kapsayacak şekilde alternatiflere yönelebilirler. Bu durumu, kendi menfaatlerini toplumun mobilya ihtiyacını karşılama arzusuna dönüştüren marangoz örneğiyle de açıklayabiliriz. Niskanen, bürokratların, tıpkı bir monopolcü gibi hükümete diledikleri miktarda kamu harcaması yaptırabileceklerini iddia etmektedir. Niskanen’in varsaydığı monopolcü ilişki çift yanlıdır. Devletin herhangi bir biriminde çalışan bürokratlar, herhangi bir konuda/kamu hizmetinde ve dolayısıyla kamu harcamasında uzmanlaşmakta ve bu durum siyasetçilerle olan ilişkilerinde bürokratlara avantaj sağlamaktadır (Özkıvrak, 2002: 146).

Son olarak demokrasinin, kamu harcamalarının en temel finansman kaynağı olan vergiler üzerindeki etkisi de genellikle olumsuzdur. Siyasetçiler oy kaygısıyla, vergi muafiyeti, vergi istisnası gibi yollarla kaynakları etkinsizleştirebilmektedir. Örnek vermek gerekirse, ABD’de mortgage kredisi faizinin vergiden düşülebileceğine dair çıkarılan yasanın ardından herkes gittiği her yerde ev kiralamak yerine ev satın almaya başlamış ve bu durum kaynakların israfına/etkinsizliğine neden olmuştur. Bu noktada Holcombe ve Buchanan değişik işleri kapsamaya başlayan, evrensellikten ve objektiflikten uzak bir vergi sisteminin lobicilik faaliyetlerini teşvik ettiğini düşünmektedirler. Oysaki evrensel ve objektif bir vergi sistemi, bireyleri önceden, hangi faaliyetlerinden sonra vergi ödeyeceğini bilmeye sevk etmektedir. Önceden bilinen ve genel kabul görmüş bu sistemin değişmeyeceğini bilen/inanan insanlar, lobicilik faaliyetlerinden de uzak duracaktır (Poterba, 1998: 189).

Demokrasinin kamu harcamaları vasıtasıyla büyümeye olumsuz etkileri olacağı teorisinin yanında, olumlu etkileri olacağını savunan karşıt görüşler de

mevcuttur. Bu görüşün en somut dayanağını ise, Dünya'nın en gelişmiş kırk sekiz ülkesinin kırk ikisinin demokratik rejimi benimsemiş olması oluşturmaktadır (UNDP, 2002: 56). Ancak unutulmamalıdır ki anılan gerçeklik, demokrasinin gelişmeyi beraberinde getirdiği gibi bir ön kabulle yukarıdaki varsayımı doğrulamaktadır.

Demokrasi sıklıkla beraberinde hukukun üstünlüğü, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi kurumları beraberinde getirmektedir (Bardhan, 2004: 3). Anılan kurumlar politikacıların kamu harcamalarında sınırsızca tasarrufta bulunabilme hakkını kısıtlayarak, kamu harcamalarının etkin ve verimli alanlara kanalize edilmesini sağlamaktadır. Anılan kurumlara çalışmanın önceki bölümlerinde değinildiği için burada tekrara girilmeyecektir.

3.4.5. Teknoloji-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi

Teknoloji insan zekâsının bir ürünü olan, yaşamın her evresinde insanın yanında olan ve onun hayatını kolaylaştıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bal, 2010: 2).

Bilindiği üzere teknolojik gelişmeler, 18. yy.'da ivme kazanmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmelerin başlangıcını Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi olarak kabul etmek, literatürde yaygın olan görüştür. Anılan zaman diliminde buhar makinesinin ulaşım araçlarına entegrasyonu lojistik maliyetlerinde önemli düşüşler sağlamıştır. Sonraki dönemlerde yeni nesil motorlar, elektrikli aletler ve kimyasalların üretimde kullanılmaya başlanması maliyetleri düşürürken, kitle üretimini tetiklemiştir. Tüm bu kullanılan yeni teknoloji ürünleri sonrasında, insanların gündelik hayatına da girmiş ve bugünkü anlamda modern bir sosyo ekonomik hayat başlamıştır. 1950'lerden 90'lara kadar hüküm süren elektronik çağı yerini dijital ağlar ve bilişim teknolojilerine bırakmıştır. Görüldüğü üzere evrelerin hakimiyet süresi gün geçtikçe kısalmakta, her yeni bulunan teknolojinin bir sonraki versiyonu daha kısa bir zamanda insan hayatına kazandırılmaktadır (Aktan ve Vural, 2003). İnsan hayatının her alanına giren teknoloji olgusu elbette kamu harcamalarını da etkilemektedir.

Genel kabule göre, siyasetçilerin uyguladıkları politikaların başarısı halkın güveninin kazanılmasına bağlıdır. Toplumun güveni ise karar alma mekanizmasının başında bulunan siyasetçilerin aldıkları kararı doğru ve zamanında kamuoyuna ulaştırması sayesinde kazanılır. Bu noktada gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri büyük önem taşımaktadır. Kamuoyu bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde anlık olarak siyasetçileri izleyebilmekte ve bu nedenle siyasetçiler daha kesin analizler sonucunda uygulamalarda bulunarak, hata riskini en aza indirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda, muhtemel bir yanlışlıkta kamuoyunun kendisini birinci derece sorumlu ilan edebileceğini düşünmesi ve

elindeki gücü kaybetme korkusu, kamu harcamalarının etkinliği üzerinde de olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Bir başka ifadeyle bilgi ve iletişim teknolojileri, yukarıda bahsedilen şeffaflık ve hesap verilebilirlik kurumlarını beraberinde getirerek kamu harcamalarının etkinliğini sağlayabilmektedir (Heeks, 1998: 1-25).

Ayrıca devletin aktivitelerini yakından takip edebilen piyasa aktörleri uygulanacak olan para ve maliye politikasına/kamu harcamaları politikasına adapte olabilecek şekilde önlemler alarak, bu politikaları kendi çıkarları ile birleştirerek uygun hamlelerde bulunabilirler. Bu durum ülkede var olan sermaye stoğuna, bir başka deyişle ekonomik büyümeye de katkı sağlar. Diğer bir faydası ise devletler, bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla ekonomik aktörleri diledikleri doğrultuda yönlendirebilmektedirler (Laszlo ve Laszlo, 2002: 1).

Son olarak teknolojinin bizatihi kendisi kamu harcamalarını artırabileceği gibi azaltabilmektedir de. Şöyle ki; bürokratik işlemlerde eskiden çokça mevcut olan kırtasiyecilik, gelişen teknoloji sayesinde kendisini e-imzalı dijital evraklara bırakmıştır. Ayrıca yapılan tebligatların vb. yerini e-postalar almıştır. Yine bazı ülkelerde seçimler bile elektronik ortamlarda yapılmaya başlanmış ve böylece milyonları bulan seçim maliyetleri neredeyse ortadan kaldırılmıştır. Teknoloji, kamusal harcamaları azaltmasının yanında, zaman tasarrufu da sağlayarak politikacıların daha hızlı hareket kabiliyetine ulaşmalarına imkân vermiştir. Ancak unutulmamalıdır ki elektronik ortam da yapılan tüm bu işlemler için gerekli olan programlar/yazılımlar, kamu harcamalarına ek külfet eklenmesine de sebep olmuştur. Fakat yine unutulmamalıdır ki anılan programlar ve siber güvenliğin sağlanması işleri ülke içerisinde bulunan beşerî sermayeyle yapılabilirse, hem kamu harcamalarına binen ek külfet çok düşük olacak, hem de beşerî sermayenin kalifiye hale gelmesiyle anılan işlerin ihracatı mümkün olabilecektir. Bu durum da ülke ekonomisine yeni bir kaynak, yeni istihdam alanları kazandıracaktır.

3.4.6. Bazı Diğer İnfornel Kurumlar-Kamu Harcamaları-Büyüme İlişkisi

İnfornel kurumların en basit şekliyle toplumun değer yargılarına dendiği, çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilmiştir. Bu infornel kurumlar, diğer unsurlara benzer olarak büyümeye direkt etki ettiği gibi, kamu harcamaları vasıtasıyla da etki etmektedir.

İbn Haldun insanın yalnız başına yaşayamayacağını, bir topluluk içinde var olabileceğini vurgulamaktadır. Topluluk halinde yaşam ise insanın geçimini sağlama ve hayatını devam ettirebilmek adına iş bölümü ve yardımlaşma kavramlarına ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Haldun, 2005: 323).

İnsanın ilk yaşam tarzı bedevilik olarak adlandırılabilir. Bedevilik Arap toplumlarında konargöçerlerden ziyade, iptidai hayatı benimsemiş küçük yerleşim yerlerini de kapsayıcı şekilde algılanmalıdır. Bedevilikte insanlar, üretim faaliyetlerinden ziyade çevrenin kendilerine sunduklarıyla yetinmeyi ve bu doğrultuda hareket etmeyi seçmişlerdir. Bu nedenle bedevi, hayatta kalabilmek adına devamlı surette hareket etmek durumundadır (Özkılıç, 2007: 2).

Bedevilerin genelde yalnızca zaruri ihtiyaçlarını karşıladığı görülmektedir. Oysaki İbn Haldun, insanın *zaruri*, *hâci* ve *kemali* olmak üzere üç çeşit ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. *Hâci* ihtiyaçlar çok zaruri olmasa da insanın refahına katkı yapan ihtiyaçlardır. *Kemali* ihtiyaçlar ise daha estetik, düşünsel, sanatsal vb. ihtiyaçları anlatmak amacıyla kullanılmaktadır (Görgün, 1999: 547).

İnsanların bedevilikten yerleşik hayata geçmesi, İbn Haldun'a göre mülk ve servet elde etmesinin bir göstergesidir. Belirli bir sürede biriken mal veya servet, artık taşınabilir boyutu aşmakta ve insanları yerleşik hayata yönlendirmektedir. Bir diğer neden ise zaruri ihtiyaçları doyuma ulaşan insan, artık *haci* ve *kemali* ihtiyaçlar peşinde koşmaktadır. Bu diğer ihtiyaçları elde eden insan, aynı zamanda mal, mülk ve servet edinmiş olmaktadır. Bedevilikten yerleşik hayata geçen toplumların bu yeni koşula adapte olabilmeleri için yeni kurumların oluşması gerekmektedir. Oluşan bu kurumlar bir nevi modernizm hareketidir. Anılan kurumlar aile yapısının yeni düzendeki yerinden tutun da toplumsal iş bölümü, toplumsal asayiş gibi konularda yeni düzenlemeleri beraberinde getirmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki bu kurumlar, toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla ortaya çıkmaktadır (Özkılıç, 2007: 3-4).

Yeni geçilen düzen toplumsal ihtiyaçların çeşitliliğinde yarattığı artışlarla beraber, yeni kurumları da hayata geçirmektedir. Ancak bu yeni düzen sadece formel kurumları değil, informel kurumları da bir başka ifadeyle toplumsal değer yargılarında da değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Bu duruma en güzel örneği eski zamanlarda kadının çalışma hayatında yer almasına pek sıcak bakmayan bir toplumsal değer yargısından, şu an anılan olayı normal karşılayan bir topluma geçilmesi oluşturmaktadır. Buradan da anlıyoruz ki, görüldüğü üzere toplumsal değer yargıları bazen kalkınma bağlamında değişikliklere uğrarken, bazen de kalkınma da dönüşümler yaratmaktadır. Örneğin Almanya ve Japonya'nın Dünya'nın en kalkınmış ülkeleri arasında yer almaları, anılan toplumlardaki, kendilerinin Dünya'nın en güçlü ulusları olma noktasındaki değer yargılarıyla elbette yakından ilişkilidir. Görüldüğü üzere toplumda genel kabul görmüş değer yargıları, o toplumlardaki kalkınma süreçlerine de yön verebilmektedir (Arslanoğlu, 2005: 3-4).

Kalkınma süreçlerini yönlendirebilen değer yargıları, elbette kamu harcamalarının etkinliği noktasında da öneme sahiptir. Bu değer yargılarından bir

tanisi, yani informel kurumlardan bir tanisi dindir. Dinin tanımı noktasında bilim ile felsefenin farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Genel olarak din, kutsal ve ahlaki unsurları içerisinde barındıran inançlar bütünüdür. Bergson ise dini, insan zekâsının tıkandığı noktalarda, doğanın koruyuculuğuna ve bizzat hayatın kendisine sığınmak şeklinde tanımlamıştır. Edward Sapir, gündelik hayatta karşılaşılan tehlikelere karşı insanı iç huzura kavuşturacak her türlü yola din demektedir. Parsons ise dini, Dünya’da insanoğlunun konumu, birbirleriyle ilişkileri ve çevresiyle olan bağı noktasında istenen/kabul edilen ve istenmeyen/kabul edilmeyen davranışların/değer yargılarının oluşturduğu bir sistem olarak açıklamıştır (Erol, 2012: 54).

Örneğin İslamiyet yolsuzluk, rüşvet ve kamu harcamaları/mallarında haksızlığa yol açılmaması adına istenen/istenmeyen davranışları çeşitli ayet ve hadislerde belirtmektedir. Bunlardan bir tanisi; Al-İmran Suresi 161. Ayette ‘‘Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz. Kim emanete (devlet malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese -asla haksızlığa uğratılmaksızın-kazandığı tastamam verilir’’ buyurulmaktadır (Diyaret Vakfı, [http://www.kuranmeali.org/3/ali imran suresi/ 161.ayet/kurani kerim mealleri.aspx](http://www.kuranmeali.org/3/ali%20imran%20suresi/161.ayet/kurani%20kerim%20mealleri.aspx)).

Yahudilik de kamu mallarının/harcamalarının çarçur edilmesi noktasında topluma uyarılar yapmaktadır: ‘‘ ... Ama doğru yolda yürüyüp doğru dürüst konuşan, Zorbalıkla edinilen kazancı reddeden, Elini rüşvetten uzak tutan... Yükseklerde oturacak; Uçurumun başındaki kaleler onun korunağı olacak, Ekmeğı sağlanacak, hiç susuz kalmayacak’’ (<https://www.bible.com/tr/bible/170/ISA.33.TCLO2>). Yine Yahudilik ’in kutsal saydığı on emirden biri ‘‘çalmayacaksın’’ dır.

İncil’de ise: ‘‘Alını ak yaşayan kurtulur, yolsuzluk yapan ansızın yıkıma uğrar’’ denilerek kamu malları/harcamaları noktasında dikkat edilmesi gerektiğine dair ibareler yer almaktadır (Lutherbibel, 1941).

Görüldüğü üzere, her üç semavi dinde de politikacılara ciddi uyarılar veya tehditler savrularak, dolaylı da olsa kamu harcamalarının etkinliğinin önemine vurgu yapılmıştır. Ancak tüm bu uyarılara rağmen kamu harcamalarının kişisel çıkarlara kurban edilmesi suretiyle etkinsizleştirilmesi genellikle Müslüman ülkelerde daha fazla olmaktadır.³ Buradan da anlaşılıyor ki informel bir kurum olarak dine, içten ve samimi olarak değer vermeyen, sadece gösteriş şeklinde dini yaşayan toplumlarda, kamu harcamalarında kişisel menfaatler yüzünden oluşan etkinsizliğin önüne geçilememektedir.

---

³ Her yıl yayınlanan yolsuzluk, şeffaflık vb. gibi endekslerde ilk sıralarda yer alan ülkelerin genellikle Avrupa Ülkeleri, ABD ve Kanada vb. olmaları böyle düşünmemize olanak vermektedir.

Kamu harcamalarının etkinliğinde rol oynayabilen bir diğer informel kurum ahlâktır. Ahlâkın kabaca tanımını yapmak gerekirse; iyi insan olma, diğer insanlara yardım etme, söz verdiği zaman söylediğini yapma, yalan söylememe, çalmama ve daha nice davranış kalıplarını içerisinde barındıran kurallar ve davranışlar silsilesidir (Demir, 2003: 81-82). Ahlak kuralları, insanın özündeki, insanın davranışlarının sebeplerinin altında yatan unsurları barındırmaktadır (Özdemir, 2005: 3). Sürdürülebilir bir kalkınma hamlesinin ön koşulu, hiç kuşkusuz ki ahlaki değerleri yüksek bir toplumun inşası ile mümkündür (Özgener, 2008: 1). Ahlaki gelişme başta adalet, özgürlük, insanın kıymet-i harbiyesi ve ekonomik gelişmeyi beraberinde getirmektedir (Worldservice, 2008).

Bu açıdan değerlendirildiğinde, ahlaki değerleri yüksek olan toplumların, kendi içlerinden çıkardıkları politikacılarında büyük olasılıkla ahlaki değerleri yüksek olacaktır. Yalan söylemeyen, sözünü tutan, çalmayan, iyi insanlardan oluşan politikacılarda kamu harcamalarını gerçekleştirirken ince eleyip sık dokuyacak, anılan harcamaları en etkin alanlara kanalize etmeye çalışacak ve kamu harcamalarını kendi şahsi menfaatlerini gerçekleştirmek için kullanmayacaklardır.

Bir başka informel kurum olarak örgüt kültürü, genel olarak toplumların gösterdikleri ekonomik performansa direkt etki etmektedir. Örgüt kültürünün tam manasıyla incelenmeye başlanması, 1960'lı yıllarda Amerikan Şirketlerinde çeşitli nedenlerle yaşanan başarısızlığın neden Japonya'daki muadil şirketlerde yaşanmadığı sorusuyla beraber gündeme gelmiştir (Schein, 2002: 4).

Japonya'da çalışılan kurum ister özel sektör olsun ister devlet dairesi olsun, çalışanlar tarafından ikinci bir aile olarak kabul edilmektedir. Bir yerde çalışmaya başlayan birey kendisini o aileye/iş yerine aitmiş gibi görmekte⁴, iş yeri/ aile de kendisine yeni bir üye katıldığını güçlü duygularla kabul etmektedir. Bu nedenle Japonya'da çalışanlara büyük değer verilip, hiç kimseye haksızlık yapılmadan terfiler veya ödüller başarı/kıdem esasına göre yapılmaktadır (Köse, Tetik ve Ercan, 2001: 228-229). Bu noktadan hareketle örgüt kültürü sağlam toplumlardaki bürokratlar, kamu harcamaları noktasında usulsüz yollara başvurmayacaklardır. Çünkü bu bürokratların hiçbirine haksızlık yapılmayacak, ödüller ve terfiler hak edene verilecek ve usulsüz yollara başvuracaklarına daha çok çalışarak hem kamu harcamalarının etkinliğine hizmet edecek, hem de kendi

---

⁴ Japonya'daki örgüt kültürü için Bkz: <http://www.milliyet.com.tr/japon-muhendisin-gurur-intihari-gundem-2032990/> Gazetede ki olay bir Japon mühendisin yaptığı hata sonucu şirketinin/ailesinin itibarını zedelediği için intihar etmesidir. Kendi ailesine karşı işlediği suçlar yüzünden psikolojisi bozularak intihar eden birçok insanın bulunduğu toplumda, politikacılar kamuyu ve kamunun kaynaklarını bu bakış açısıyla, yani ailesinin kaynaklarıymış gibi idare ettiğinde, elbette etkinlik ve verimlilik noktasında kayda değer başarılar elde edeceklerdir.

hayat standartlarını yükseltmeye çalışacaklardır. Ayrıca politikacılarda devleti ve devletin kaynaklarını kendi kaynakları gibi benimseyeceğinden, tıpkı bir şirket sahibinin yeni yapacağı yatırım öncesi gerçekleştirdiği detaylı analizler ve piyasada kolladığı fırsatlar sonucu yapacağı şirket harcamaları gibi, politikacılarda kamu harcamaları yapacaktır. Bu durum kamu harcamalarının etkinlik ve verimliliğinde büyük artışlar yaratmaktadır.

Örf ve adetler ekonomik performansın boyutunu şekillendirdiği gibi kamu harcamalarına da dolaylı olarak yön vermektedir. Belirli bir toplulukta yaşamak isteyen birey, anılan toplumun kurallarına uymak durumundadır. Bu kurallara uymayan birey, çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi, çeşitli toplumsal yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu kurallar kendiliğinden oluşmakta, konjonktürel sebeplerle dönüşmekte veya ortadan kalkabilmektedir. Toplumda yaygın kabul görmüş, eskiden beri süre gelen, yaptırımı çok hafif ya da hiç olmayan kurallar, adet olarak adlandırılmaktadır. Daha ağır yaptırımları olanlara ise örf denilmektedir. Dolayısıyla örfelere uymak, anılan toplum içerisinde var olabilmek adına birey için zorunludur (Köse, Tetik ve Ercan, 2001: 226). Bu nedenle bir toplumda kamu harcamalarının etkinliğini artıracak kurallar örf veya adet olarak bulunuyorsa, o toplumda kamu harcamaları büyümeyi çok daha fazla olumlu etkilemektedir.⁵

Sonuç olarak informel kurumların kamu harcamaları vasıtasıyla büyümeye yapacağı katkılar anılan kurumların yüksek insani değerler taşımasıyla mümkündür.

Çalışmanın ilerleyen bölümünde buraya kadar anlatılan kurumların kamu harcamaları üzerindeki etkinliğinin/etkinsizliğinin 1980-2016 yılları özelindeki ampirik bulgularına değinilecektir.

---

⁵ Genellikle batılı toplumlarda hukukun üstünlüğü, insana/beşeri sermayeye verilen değer, şeffaflık, hesap verilebilirlik gibi kurumların geleneksel bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. <http://vivahiba.com/article/show/duenya-demokrasileri-yolsuzlugu-afetmiyor/> Örneğin derlenen haber de hesap verilebilirlik, hukuk ve şeffaflık gibi kurumların batılı toplumlarda gelenekselleşmiş olduğuna dair olaylar yer almaktadır. Haberde yer alan detaylar incelendiğinde, kamu harcamalarının batılı örf-adetler çerçevesinde daha etkin ve verimli kullanıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Aynı olayların diğer toplumlarda yaşanması, anılan toplumların siyasi geleneğinde, anılan kurumların yoksunluğundan dolayı, istifayla sonuçlanmamaktadır. Yine batılı toplumların insana/beşeri sermayelerine verdiği değerlerin gelenekselleşmesi, bu bağlamda yapılan kamu harcamalarının da oransal olarak artışı ve bu artışla sağlanan kaliteli sağlık kurumları, tıbbi cihazlar, okullar ve verilen eğitimleri beraberinde getirmektedir. Yine bu durum, az gelişmiş ülkelerden beyin göçünün batılı ülkelere doğru gerçekleşmesini ve büyümeye katkısı da sağlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM AMPİRİK ANALİZ

4.1. LİTERATÜR

Çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere, kurumsal iktisat çerçevesinde kamu harcamaları ve büyüme ilişkisinin incelendiği çalışma çok azdır. Literatürdeki bu eksiklik nedeniyle literatür tablosu kurumların büyümeye etkisi ve kamu harcamalarının büyümeye etkisi olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmuş ve anılan tablolar ilgili bölümlerde verilmiştir.

4.2. YÖNTEM VE VERİLER

Çalışmada Dünya üzerinde verilerine ulaşılabilen tüm ülkeler, Birleşmiş Milletlerin her yıl yayınladığı İnsani Gelişme Raporundaki gruplama çerçevesinde sınıflandırılarak⁶ çok yüksek insani gelişme (ÇYİG), yüksek insani gelişme (YİG), orta insani gelişme (OİG) ve düşük insani gelişme (DİG) adı altında çalışmaya dâhil edilmiş olup, uygulanan ekonometrik testler tüm ülke grupları için ayrı ayrı yapılarak, farklı kurumsal yapıya sahip ülke gruplarında kamu harcamalarının büyümeye etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. ÇYİG grubunda 47, YİG grubunda 52, OİG ve DİG gruplarında da 38'er ülke yer almaktadır. Dünya üzerinde var olan hemen hemen bütün ülkelerin verilerine ulaşılmıştır. Verilerine ulaşılamayan ülkeler çalışmanın verimliliğini etkilemeyecek kadar az sayıda olup, verilerin kapsadığı zaman dilimi 1980-2016 yılları arasındadır. Veriler yıllık olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. 174 ülkenin 37 yıllık verisine tam ve eksiksiz ulaşmak mümkün olmadığından, çalışmada dengesiz panel veri analizi uygulanmıştır.

Çalışmanın bağımlı değişkeni Gayrı Safı Yurtiçi Hasıla (GSYH), bağımsız değişkeni ise Toplam Kamu Harcamaları (KH)dır. Toplam Kamu Borçları (KB) ve Toplam Kamu Gelirleri (KG) ise çalışmaya kontrol değişkenler olarak dâhil edilmiştir. Böylelikle hem ekonometrik modelin yapısı sağlamlaştırılmak istenmiş, hem de farklı kurumsal gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerde kamu gelirlerinin ve kamu borçlarının etkinliği anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm veriler, Uluslararası Para Fonu'nun Dünya Ekonomik Görünüm Veri Bankası'ndan temin edilmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan tüm ekonometrik testler, STATA 14 programı aracılığıyla uygulanmıştır.

---

⁶ 2015 yılında yayınlanan raporda ülkeler yukarıda belirtildiği üzere dört gruba ayrılmış ve bu gruplar içerisinde yer alan verilerine ulaşabildiğimiz ülkeler hiç bozulmadan çalışmaya dâhil edilmiştir. Verilerine ulaşamadığımız ülkeler çok kısıtlıdır. Çalışmada kullanılan ülkeler listesi için bkz. Ek 1, 2, 3, 4.

4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı

Küreselleşen bir Dünya'nın getirisi olarak yatay kesit bağımlılığı, panel veri ekonometrisi için de önemli bir alanı teşkil eder (Herzer, 2013). Yatay kesit bağımlılığı, Dünya'nın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir iktisadi şokun ya da iyileşmenin, aynı anda ya da daha sonra Dünya'nın bir başka noktasını etkilemesi olarak tanımlanabilir (Cavalcanti, Mohaddes ve Raissi, 2011). Analizde ele alınan dönem açısından, ülkeler arası böyle bir etkileşimin olup olmadığını anlamak, sonraki ekonometrik testlerden elde edilecek sonuçların verimliliğini de etkileyecektir (Nazhoğlu, Lebe ve Kayhan, 2011: 6617-6618). Örneğin yatay kesit bağımlılığının dikkate alındığı birim kök testleri ile dikkate alınmadığı birim kök testleri, serilerdeki birim kök varlığı/yokluğu noktasında yanlı (biased) sonuçlar verebilmektedir (Herzer 2013). Bu açıdan yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması veya alınmaması, daha sonra uygulanacak olan ekonometrik testlerin sonuçlarını önemli ölçüde değiştirebilmektedir (Breusch ve Pagan, 1980, Pesaran, 2004). Bir başka ifadeyle yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması, kullanılan test istatistiklerinin gücünü çok fazla etkileyebilmektedir (O'Connel, 1998). Literatürde birkaç farklı yatay kesit bağımlılığı testi olmasına karşın, çalışmada yer alan bütün ülke gruplarında da kesit boyutu (ülke sayısı) zaman boyutundan (37 yıl) büyük olduğu için Pesaran (2004) CD (Cross-Section Dependence) testi kullanılmıştır.

$$\Delta\Delta Y_{it} = a_i + b_i + y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} c_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + d_i t + h_i \overline{y_{t-1}} + \sum_{j=0}^{p_i} \eta_{ij} \overline{\Delta y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

Denklemlerden Pesaran (2004) CD test istatistiğine ulaşılır. Kalıntılar arasında bağımlılaşım olması gerekir. Anılan bağımlılaşımın istatistiki tutarlılığı yukarıda da belirtildiği üzere Pesaran (2004) CD testi aracılığıyla sınanmıştır.

$$CD = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=j}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T p_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (8)$$

CD testine ait hipotezler aşağıdaki gibidir.

Ho: $p_{ij} = p_{ji} = \text{cor}(u_{it}, u_{jt}) = 0, i \neq j$ (Yatay kesit bağımlılığı yoktur)

H1: $p_{ij} = p_{ji} \neq 0, i \neq j$ (Yatay kesit bağımlılığı vardır)

Tablo 4.1. ÇYİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

SERİLER	CD TESTİ SONUÇLARI
GSYH	169,21 (0.000)
KH	148,26 (0.000)
KB	111,76 (0.000)
KG	143,83 (0.000)

- Tabloda gösterilen değerler test istatistiği değerleridir. Parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerleridir.

Tablo 4.1.'de yer alan olasılık değerleri 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş, ÇYİG grubundaki ülkelerin tüm serilerinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.2. YİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

SERİLER	CD TESTİ SONUÇLARI
GSYH	189,57 (0.000)
KH	153,70 (0.000)
KB	125,50 (0.000)
KG	155,34 (0.000)

- Tabloda gösterilen değerler test istatistiği değerleridir. Parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerleridir.

Tablo 4.2.'de yer alan olasılık değerleri de 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş, YİG grubundaki ülkelerin tüm serilerinde de yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.3. OİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

SERİLER	CD TESTİ SONUÇLARI
GSYH	135,80 (0.000)
KH	107,76 (0.000)
KB	75,53 (0.000)
KG	103,89 (0.000)

- Tabloda gösterilen değerler test istatistiği değerleridir. Parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerleridir.

Tablo 4.3.'de yer alan olasılık değerleri de 0,05'ten küçük olduğu için yine H_0 hipotezi reddedilmiş, OİG grubundaki ülkelerin de tüm serilerinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.4. DİG Grubu Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

SERİLER	CD TESTİ SONUÇLARI
GSYH	143,58 (0.000)
KH	110,57 (0.000)
KB	41,44 (0.000)
KG	104,15 (0.000)

- Tabloda gösterilen değerler test istatistiği değerleridir. Parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerleridir.

Tablo 4.4.'te yer alan olasılık değerleri de diğer ülke gruplarındaki gibi 0,05'ten küçük bulunarak H_0 hipotezi reddedilmiş ve DİG grubundaki ülkelerde tüm serilerinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir.

Yapılan bu testten anlaşılacağı üzere, Dünya üzerinde analize dahil edilen 175 ülkenin de küreselleşmenin olağan bir sonucu olarak birbirlerinden etkilendiği görülmektedir.

Daha etkin ve tutarlı tahmin sonuçları elde etmek için çalışmanın bundan sonraki kısmında, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri yapılması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri literatürde, ikinci nesil birim kök testleri olarak yer almaktadır. Çalışma ikinci nesil birim kök testi olan CADF (Cross Sectionally Agumented Dickey Fuller) birim kök testi ile devam etmektedir.

4.2.2. Durağanlığın Sınanması

Bilindiği üzere, panel en küçük kareler yöntemine dayanan analizler, serilerin durağan olduğunu varsayar. Panel EKK analizinde durağan olmayan seriler farkı alınarak durağan hale getirilir. Çünkü klasik regresyon modeli durağan değişkenler arasındaki ilişkilerin tespitinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Bu çalışmada da durağanlığın sınanması için, seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığından dolayı ikinci nesil birim kök testi olan CADF (Cross Sectionally Agumented Dickey Fuller) kullanılmıştır. Hem düzey değerlerde hem de birinci farklarda sabitli, sabitli ve trendli olmak üzere CADF test istatistiği değerleri Tablo 4.5/4.6/4.7/4.8'de yer almaktadır. CADF testi denklem 9'daki regresyonun tahmini ile elde edilir.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad t = 1 \dots \dots T \text{ ve } i = 1 \dots \dots N \quad (9)$$

Pesaran (2007) λ_1 'nin ortalamasının sıfır olmadığı durumda ve N sonsuza giderken, ortak ögenin $\overline{y}_t$ ve $\overline{y}_t$ 'nin gecikmeli değerleriyle yaklaşılabileceğini

vurgulamıştır. Her bir yatay kesitte uit'deki olası otokorelasyonu dikkate almak için, ortak unsur $\bar{y}_t$ ve $\Delta\bar{y}_t$ 'nin gecikmeli değerleriyle yaklaştırılabilir.

H0: $b_i = 0$ seri durağandır.

H1: $b_i < 0$ seri durağan değildir. ($i = 1, 2, \dots, N$)

CADF testinde b_i katsayılarına ilişkin t-bar ve z[t-bar] değerleri bulunur. Kritik değerler Pesaran (2007)'de belirtilmiştir. Pesaran, Monte Carlo simülasyonlarında, CADF testinin hem zamanın yatay kesitten büyük olduğu durumda yani $T > N$, hem de yatay kesitin zamandan büyük olduğu durumlarda yani $N > T$ olmak üzere kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmada yer alan dört ülke grubunun da $N > T$ özelliği barındırdığını, burada tekrar belirtmekte fayda var.

CADF testine ait test istatistiği denklem 4 ile hesaplanır.

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta\bar{y}_t \bar{M}_w Y_{i-1}}{\hat{\sigma} (Y_{i-1} \bar{M}_w Y_{i-1})^{1/2}} \quad (10)$$

Tablo 4.5. ÇYİG Grubu CADF Test Sonuçları

DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C)	1.646 (0.950)	6.944 (1.000)	2.688 (0.996)	5.102 (1.000)
1. FARK				
z[t-bar] (C)	-7.872 (0.000)	-11.920 (0.000)	-8.347 (0.000)	-12.344 (0.000)
DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C+T)	3.301 (1.000)	4.031 (1.000)	4.137 (1.000)	4.184 (1.000)
1. FARK				
z[t-bar] (C+T)	-5.099 (0.000)	-9.945 (0.000)	-6.794 (0.000)	-11.339 (0.000)

- Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. CADF testinin t-bar ve z[t-bar] olmak üzere iki tane test istatistiği mevcuttur. Dengesiz panellerde z[t-bar] istatistiği geçerlidir.

CADF testi birinci nesil birim kök testi olan Augmented Dickey Fuller (ADF)'in genişletilmiş hali olup, yatay kesit bağımlılığı durumunda serilerin durağanlığını araştırmaktadır. CADF testi, yatay kesitlerin herhangi birinde meydana gelen bir şokun diğer yatay kesitleri de etkileyeceğini varsayan bir birim kök testidir.

Bu test, dört grupta yer alan tüm ülkeler için değişken bazında yapılmıştır. Ayrıca durağanlık sınanırken düzey değerlerde gecikme uzunluğu bir olarak alınmıştır. Bunun nedeni ise yüksek gecikme uzunluklarının ekonometrik testlerin gücünü zayıflatmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca panelin dengesiz

olduğu da göz önüne alındığında, zaten eksik olan verilere yüksek gecikme uygulamak yanlı (biased) sonuçlar elde edilmesine neden olabilir.⁷

Tablo 4.5'ten de anlaşılacağı üzere, ÇYİG grubundaki bütün seriler düzey değerlerde hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde durağan değildir. Daha sonra birinci farkı I (1) alınan serilerin %1 anlamlılık düzeyinde hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde durağanlaştığı görülmektedir.

Tablo 4.6. YİG Grubu CADF Test Sonuçları

DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C)	16.963 (1.000)	8.071 (1.000)	8.337 (1.000)	2.951 .998)
1. FARK				
z[t-bar] (C)	-13.343 (0.000)	-13.626 (0.000)	-9.309 (0.000)	-16.171 (0.000)
DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C+T)	6.118 (1.000)	5.826 (1.000)	4.233 (1.000)	3.109 .999)
1. FARK				
z[t-bar] (C+T)	-12.977 (0.000)	-11.726 (0.000)	-7.382 (0.000)	-13.890 (0.000)

- Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. CADF testinin t-bar ve z[t-bar] olmak üzere iki tane test istatistiği mevcuttur. Dengesiz panellerde z[t-bar] istatistiği geçerlidir.

Tablo 4.6.'dan da görüldüğü üzere, yine YİG grubunda yer alan ülkelerin tüm serileri, düzey değerlerde hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde durağan değildir. Ancak birinci farkı I (1) alınan seriler hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde durağan hale gelmiştir.

Tablo 4.7. OİG Grubu CADF Test Sonuçları

DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C)	8.134 (1.000)	3.572 (1.000)	2.576 (0.995)	2.005 (0.978)
1. FARK				
z[t-bar] (C)	-9.948 (0.000)	-10.938 (0.000)	-4.692 (0.000)	-9.923 (0.000)
DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C+T)	3.165 (0.999)	3.792 (1.000)	4.409 (1.000)	2.440 (0.993)
1. FARK				
z[t-bar] (C+T)	-8.790 (0.000)	-10.904 (0.000)	-3.484 (0.000)	-9.948 (0.000)

- Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. CADF testinin t-bar ve z[t-bar] olmak üzere iki tane test istatistiği mevcuttur. Dengesiz panellerde z[t-bar] istatistiği geçerlidir.

⁷ Benzer çalışmalar için Bkz: Mitze (2012), Ketenci (2013) ve Jaunky (2011)

Tablo 4.7’de de görüleceği üzere, OİG grubuna ait serilerin hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde fark I (1) durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4.8. DİG Grubu CADF Testi Sonuçları

DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C)	5.662 (1.000)	-0.741 (0.229)	2.257 (0.988)	-0.352 (0.363)
2. FARK				
z[t-bar] (C)	-14.226 (0.000)	-13.357 (0.000)	-9.923 (0.000)	-13.327 (0.000)
DÜZEY	GSYH	KH	KB	KG
z[t-bar] (C+T)	2.680 (0.996)	0.588 (0.722)	2.341 (0.990)	1.323 (0.907)
2. FARK				
z[t-bar] (C+T)	-12.456 (0.000)	-11.269 (0.000)	-7.976 (0.000)	-12.840 (0.000)

- Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. CADF testinin t-bar ve z[t-bar] olmak üzere iki tane test istatistiği mevcuttur. Dengesiz panellerde z[t-bar] istatistiği geçerlidir.

Tablo 4.8’den de görüldüğü üzere, DİG grubundaki ülkelere ait seriler de diğer üç ülke grubundaki serilere benzer özellik göstermiş olup, hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde fark I (1) durağandır.

4.2.3. Panel Veri Analizi

Seçilen parametreler arası ilişkilerin tespitinde modelde yer alan diğer değişkenlerle ilişkili olabilen ve gözlenemeyen bireysel etkileri kontrol altında tutma arzusunun yansıyan panel veri analizleri, 1980’lerden sonra araştırmacıların yoğun olarak başvurduğu yöntemlerden biri haline gelmiştir (Hausman ve Taylor, 1981). Panel veri analizlerinde çok sayıda ülkenin belirli bir dönemdeki verileri kullanılarak regresyon yapılmakta ve böylece yatay kesit ve zaman serisi dalgalanmalarına olanak tanınmaktadır. Panel veri analizi denklem 9’daki gibi ifade edilebilir.

Panel veri analizlerinin avantajları hususunda literatürde birçok farklı çalışma mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Hsiao (2003)’ya aittir. Bu çalışmaya göre;

- Panel veri yaklaşımı yatay kesitlerin heterojen olduğunu varsayar. Diğer birçok yaklaşım heterojeniteyi kontrol edemediğinden sapmalı sonuçlar verme ihtimali yüksektir. Baltagi ve Levin (1992)’in çalışması bu duruma örnek teşkil eder. Anılan çalışma, 1963-1988 yılları arasında 46 Amerikan eyaletinde sigara talebini incelemektedir. Sigara tüketimi bağımlı değişken olarak, fiyat, gelir ve tüketimin gecikmeli değeri, bağımsız değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Anılan seriler zamana ve eyaletlere göre

değişmektedir. Fakat bağımlı değişkeni etkileyen, zamana ve eyaletlere göre değişmeyen birçok farklı etken vardır. Bu değişkenler R_i ve A_t olsun. R_i değişkeninin din olgusu olduğunu varsayalım. Aynı şekilde A_t ise televizyon reklamları olsun. Her bir eyalet için zaman içerisinde nüfusunun yüzde kaçının Hristiyan olduğunu söylemek mümkün olmayabilir. Ülke çapında televizyon ekranlarından yapılan reklam miktarı ise eyaletlere göre farklılık arz etmez. Bu gibi değişkenlerin elde edilip modele dahil edilmesi de her zaman mümkün değildir. İşte bu nedenle anılan modeller yanlış sonuçlara neden olabilir. Panel veri analizleri ise, zamanla ve yatay kesitlere göre değişmeyen değişkenleri kontrol edebilme imkânı sunar (Baltagi, 2005: 4-5).

- Panel veri analizleri insan davranışlarındaki karmaşıklığı modele dahil etmede çok daha başarılıdır (Hsiao, 2005: 146). Örneğin, sadece kadınlardan oluşan bir yatay kesit veri setimiz olduğunu varsayalım. Anılan kadınların yıllık işgücüne %50 oranda katıldığını düşünürsek iki farklı varyasyon karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, belirli bir yıl için her kadının işgücüne katılma şansı yarı yarıyadır. İkinci varyasyonda ise, anılan toplumdaki kadınların yarısı her zaman çalışırken, diğer yarısı hiçbir zaman çalışmamıştır. İlk varyasyonda işgücü devir hızı çok yüksekken, ikinci varyasyonda bu oran sıfırdır. Sadece panel veri analizi yukarıda bahsedilen iki varyasyonu ayırt edebilmektedir (Baltagi, 2005: 6).
- İktisadi davranışlar yapısal olarak dinamiktir. Zaman serisi ekonometrisi ile yapılan analizler, sıklıkla gecikmesi dağıtılmış Almon Kyock gibi modellere güvenmek durumundadır. Bunun nedeni bugünkü gözlemler ile gecikmeli zaman serisi gözlemleri arasında önemli ölçüde eş doğrusallık vardır. Panel veri analizlerinde ise yatay kesitler arasındaki farklılıklar anılan eş doğrusallığı dağıtır (Hsiao, 2005: 147).
- Bireylerin verilerini ayrı ayrı kullanarak oluşturulan modeller, bireylerin verilerini toplulaştırarak oluşturulan modellere nazaran daha yanlış sonuçlar vermektedir. Belirli değişkenler altında benzer bireysel davranışlar mevcut ise, panel veri analizi vasıtasıyla gözlemlerin davranışlarını inceleyerek, bireylerin davranışları hakkında bilgi edinebiliriz. Bireysel davranışların açıklanmasında, bireysel gözlemlerin yanında, diğer bireyler üzerine soru içeren verilerin bulunması, daha tutarlı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır (Hsiao, 2005: 147-148).
- Eğer panel veri seti yeterince uzunsa iktisat politikalarındaki değişikliklerin hızının ayarlanmasında, politika yapıcılara önemli doneler sağlayacaktır. Mesela işsizlik oranı zamanın belirli bir anında çalışamayan insan miktarını bizlere sunarken, bir dönem işsiz olanların diğer bir

dönemde işsiz kalanların oranını sadece panel veri analizi vasıtasıyla tahmin edebiliriz (Baltagi, 2005: 6).

- Panel veri analizleri zaman serisi analizlerine göre daha az çoklu doğrusal bağlantı, daha fazla değişkenlik ve daha fazla serbestlik derecesi barındırır. Tüm bu nedenlerden dolayı panel veri, zaman serisine nazaran daha tutarlı tahminler yapar (Hsiao, 2005: 146).
- Durağan olmayan zaman serilerinde ne en küçük kareler tahmincileri ne de maksimum olabilirlik tahmincileri büyük örneklem için normal dağılımla dağılmaktadır. Panel verilerin bulunduğu durumda ve yatay kesit birimleri arasındaki gözlemler bağımsız ise, merkezi limit teoremi, yatay kesitlerin tahmin edicilerini sınırlayıcı dağılımları asimptotik olarak normal dağıtır.
- Ölçme hataları, ekonometrik analizlerin yanlı sonuçlar vermesine yol açan bir diğer faktördür. Panel veri analizleri belirli yatay kesitler için veya belirli bir zamanda birden fazla gözlemin bulunması halinde, tahmin ediciler üzerinde araştırmacının farklı dönüşümler yapmasına olanak sağlar. Bir diğer ifadeyle tanımlanmamış modeli tanımlı hale getirir (Hsiao, 2005: 148).
- Bir veri setinin budanmış (truncated) yahut sansürlenmiş (censored) olması durumunda, anılan veri setinin gerçek değeri gözlenemez. Değişkenin değeri geçmiş değerlerine bağlıysa ve bu değerler gözlenemiyorsa, bu gözlemlerin olasılığını elde etmek için budanmış veri setinde mevcut olan verilerin tümleşme (integration) alınması gerekmektedir. Birden çok eksik değerlerin mevcut olduğu dinamik bir çerçevede, birden çok tümleşmenin hesaplanması imkansızdır. Ancak panel veri analizleri ile değişkenlerin geçmişteki gözlenebilen alt örneklemelerine odaklanılarak, bu sorun basite indirgenebilmektedir (Hsiao, 2005: 148-149).

Panel veri analizinin literatürde birkaç farklı versiyonu mevcuttur. Bunlardan ilki: modelde bulunan yatay kesitlerin tamamını aynı özelliklere sahip olarak varsayan panel veri analizidir. Bu analize havuzlanmış panel veri analizi denilebilir (Gujarati, 2004: 28). Ancak bu varsayım pek gerçekçi sayılmaz. Çünkü analize dahil edilen ülkeler arasındaki farklı özellikleri anılan modelde reddetmek gerekir. Bu sebepten ötürü denklem 11 birçok konuyu tam olarak açıklayamaz (Griffits ve Carte, 1993: 571-573) ve çalışmadaki ülkelerin gruplanması her ne kadar heterojeniteyi azaltsa da Dünya'daki tüm ülkelerin incelenmesi bu farklılığın tam olarak ortadan kalkmasına müsaade etmemektedir. Örnek vermek gerekirse, Norveç Dünya'nın en yüksek insani gelişme göstergelerine, bir diğer ifadeyle en güçlü kurumsal yapısına sahip ülkesi iken,

kırkılı sıralarda yer alan Karadağ, Şili ve Kuveyt gibi ülkeler ile aynı grupta⁸ yer almaktadır. Haliyle anılan ülkeler arasındaki heterojenite, havuzlanmış panel veri yönteminin kullanılmasına olanak tanımamaktadır.

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

Havuzlanmış panel veri analizinin bu kısıtından ötürü bu noktada, sabit ve rassal etkili olmak üzere diğer panel veri yöntemleri devreye girmektedir. Bu modellerin her ikisinde de ε_{it} hata terimlerinin çalışmanın kapsadığı bütün dönemde ve her bir yatay kesit için bağımsız ve $N(0,)$ şeklinde dağıldığı varsayılmaktadır. Yatay kesitler arasındaki farklılıklardan ya da gözlem dönemi içerisinde yatay kesitlerin bazılarında meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişme, sabit etkili modelin regresyon katsayılarının bazılarında veya tümünde değişime yol açtığı varsayılarak modele katılır. Katsayıların birimlere ya da birimlere ve zamana göre değiştiğini kabul eden panel veri analizi yaklaşımına sabit etkili model denilmektedir (Pazarlıoğlu, 2001).

$$y_{it} = \beta_1 + \alpha_i + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad i=1\dots47/52/37/38, \\ t=1\dots37 \quad (12)$$

12 numaralı denklemden y_{it} GSYH'yi; β_1 ortalama sabit terimi; α_i ortalama sabit terimden farklılığı; X_{it} bağımsız değişkenleri (KH, KB, KG); i analizde kullanılan 47/52/38/38 ülkeyi; t zamanı (1980-2016) ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir. Bu denklem ile ifade edilen model sabit etkili panel veri analizidir.

Tablo 4.9/4.10/4.11/4.12'de ülke gruplarına ait sabit etkili modelin katsayı tahminleri görülmektedir.

---

⁸ Anılan gruplamanın Birleşmiş Milletler tarafından yapıldığını bu noktada bir kez daha hatırlatmakta fayda var. Kurumsal gelişmişlik sıralaması olarak, ele alınan bu sıralamanın tercih edilmesi, Dünya üzerindeki tüm ülkelerin çalışmaya dâhil edilmek istenmesinden ve akademik çevrelerce genel kabul gören yaklaşıma göre de tüm ülkelerin dâhil edildiği en sağlıklı kurumsal sıralamanın bu olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 4.9. ÇYİG Grubu Sabit Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	2.28	0.00
KB	-0.15	0.00
KG	2.21	0.00

ÇYİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken bağımlı değişkendeki, bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %97'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.9'a göre, KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 2.28 birimlik bir artışı beraberinde getirecektir. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 0.15 birimlik bir azalışa neden olmaktadır. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış da tıpkı KH'deki gibi ekonomik büyümeye 2.21 birimlik pozitif katkı sağlayacaktır. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.10. YİG Grubu Sabit Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	7.19	0.00
KB	0.89	0.00
KG	-2.18	0.00

YİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken bağımlı değişkendeki bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %97'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.10'a göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 7.19 birimlik bir artışı beraberinde getirecektir. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da ekonomik büyümede 0.89 birimlik bir pozitif katkıyı beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede -2.18 birimlik bir azalışa sebep olacaktır. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.11. OİG Grubu Sabit Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	8.05	0.00
KB	-1.10	0.00
KG	-2.02	0.00

OİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %96'sını açıklamaktadır.

Tablo 4.11'e göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış ekonomik büyümede 8.05 birimlik bir artışı beraberinde getirecektir. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 1.10 birimlik bir azalışı beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış da ekonomik büyümede -2.02 birimlik bir azalışa sebep olacaktır. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.12. DİG Grubu Sabit Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	5.13	0.00
KB	0.64	0.00
KG	-1.80	0.00

DİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki, bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %92'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.12'ye göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 5.13 birimlik bir artışı beraberinde getirecektir. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da ekonomik büyümede 0.64 birimlik bir yükseliş yaratacaktır. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede -1.80 birimlik bir azalışa sebep olacaktır. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Rassal etkili modelde ise, sabit etkili modelden farklı olarak sadece birimlere veya birimlere ve zamanla oluşan değişim, rassal etkili regresyonun hata teriminin bir unsuru olarak modele katılır. Bu uygulamanın en temel nedeni ise sabit etkili modeldeki serbestlik derecesi kaybının önüne geçilmek istenmesidir (Baltagi, 1995: 13). Ayrıca bu model sabit etkili modelin regresyonda içermediği dışsal etkileri de modele dahil eder (Greene, 2003: 632).

Rassal etkili modelde her bir yatay kesit için değişik trend değerlerinin var olduğu ve bu değerlerin zamanla değişmediği öne sürülmektedir. Yine anılan modelde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yatay kesit ilişkisinin mevcudiyeti söz konusudur. Bu modeldeki yatay kesitlerin trend değerleri, α gibi ortak bir trend değerinden kaynaklanmaktadır. Rassal değişimi meydana getiren hata teriminin yatay kesitlere göre farklılık göstermesi, ancak, belli bir dönemde

sabit kalması da yine anılan modelde söz konusu olan bir diğer durumdur. Dolayısıyla hata terimi, α 'dan yola çıkarak bulunur ve her bir yatay kesitin rassal sapmasını ölçmek için kullanılır (Brooks, 2008). Rassal etkili model denklem 13 ile ifade edilir.

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{1ij} + \dots + \beta_k X_{kij} + \alpha_i + \varepsilon_{it} \quad (13)$$

Rassal etkili modelde, ortak trend değeri olan α nın her bir bağımsız değişken ile ilişkisiz olduğu varsayılır. Bu nedenden ötürü rassal etkili modelin denklemi, aşağıdaki eşitlik ile gösterilen bir varsayım ile bu ilişkisizliğe uygun hale getirilir.

$$Cov(X_{ij}, \alpha_i) = 0 \quad t = 1,2, \dots, J \quad j = 1,2, \dots, k \quad (14)$$

Tablo 4.13/4.14/4.15/4.16'da ülke gruplarına ait rassal etkili modelin katsayı tahminleri görülmektedir.

Tablo 4.13. ÇYİG Grubu Rassal Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	-0.65	0.00
KB	-0.20	0.00
KG	5.43	0.00

ÇYİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki, bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %98'ini açıklamaktadır.

Tablo 4.13'e göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 0.65 birimlik bir düşme yaratacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da ekonomik büyümede 0.20 birimlik bir azalışa neden olacaktır. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 5.43 birimlik bir artış yaratacaktır. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.14. YİG Grubu Rassal Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	8.24	0.00
KB	0.50	0.00
KG	-2.99	0.00

YİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki, bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %97'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.14'e göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 8.24 birimlik bir artış sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da ekonomik büyümede 0.50 birimlik bir artışı beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 2.99 birimlik bir azalışa neden olacaktır. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.15. OİG Grubu Rassal Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	1.68	0.00
KB	-0.42	0.00
KG	4.65	0.00

OİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki, bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %97'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.15'e göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 1.68 birimlik bir artış sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 0.42 birimlik bir azalışa neden olacaktır. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 4.65 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.16. DİG Grubu Rassal Etkiler Modeli

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	5.96	0.00
KB	0.47	0.00
KG	-2.30	0.00

DİG kategorisinde yer alan ülkeler için oluşturulan modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen üç bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki, bir başka ifadeyle ekonomik büyümedeki değişimin %93'ünü açıklamaktadır.

Tablo 4.16'ya göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış ekonomik büyümede 5.96 birimlik bir artış sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir

birimlik artış da tıpkı KH gibi ekonomik büyümede 0.47 birimlik bir artışı beraberinde getirecektir. Son olarak KG’de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 2.30 birimlik bir düşüşe neden olacaktır. Her bir bağımsız değişkene ait katsayı %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Panel veri analizlerinde hangi modelin (sabit/rassal/havuzlanmış) uygulanacağına dair kararın verilebilmesi için Hausman ve Breusch-Pagan gibi birkaç test mevcuttur (Tatoğlu, 2005: 47). Ancak literatürde, model seçiminin belirlenmesinde kullanılan bu testler için itilaflar da vardır. Birçok yaklaşım (Pazarlıoğlu ve Gürlü, 2007; Kaya, 2014; Akıncı, Yüce ve Yılmaz, 2014) model seçiminin belirlenmesinde bu testleri kullanırken, diğer bir yaklaşım ise (Greene, 2000: 576, Erlat, 2006: 22, Kolçak ve Kalabak, 2017: 17) anılan modeller arasında kesin bir ayırım yapılmasının hatalı sonuçlar verebileceğini belirtmektedir. Literatürde yaşanan bu muğlaklık, çalışmada kullanılan yöntemi ilgilendirse dahi çalışmanın konusu/alanı ile bire bir örtüşmediğinden bu tartışmalara girilmeyecektir.

Bilindiği üzere Hausman testi, Sabit etkili modelin mi yoksa Rassal etkili modelin mi daha tutarlı sonuçlar verdiğinin saptanması için kullanılır (Green, 2003: 301). Anılan testte, sabit etkili tahmincinin tutarlı ve yansız olduğu varsayımından hareket edilir. Hausman testinde kullanılan hipotezler aşağıda görülmektedir (Baltağı, 2005: 66).

Ho: Rassal etkili model [$E(\alpha_i/x_i) = 0$]

Ha: Sabit etkili model [$E(\alpha_i/x_i) < > 0$]

Hausman test istatistiğinde tam olarak, sabit etkili modelin katsayı tahmincileri (X_{it}) ile, rassal etkili modelin katsayı tahmincileri (X_{ij}) arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı araştırılmaktadır (Cameron ve Trivedi, 2005: 717). Sabit ya da rassal model arasındaki keskin fark, sabit zaman etkisinin açıklayıcı değişkenlerle alakalı olup olmaması ile açıklanır. Rassal etkili model geçerli olduğunda, sabit etkili tahminci, güvenilir olan katsayı tahminlerini vermeye devam etmektedir. Sabit etkili model, diğer açıklayıcı değişkenlerle ilgili sabit zaman faktörlerinin hepsinin ölçülebilirliğine güven duyulmadıkça rassal etkili modele tercih edilmemelidir.

Aslında her iki modelinde olağanüstü sonuçlar vermediği bilinmektedir. Çünkü rassal etkili modelin olması gerekenden fazla, sabit etkili modelinde olması gerekenden az sonuçlar verdiği görüşü literatürde hakimdir (Johnston ve Dinardo, 1997: 403).

Hausman test istatistiği;

Ho: Rassal etkili model katsayı tahmincisi doğrudur

Hipotezi altında k serbestlik dereceli ki-kare dağılımı sergilemektedir. Gerçekleşmesi durumunda rassal etkili modelin hata terimleri bileşenlerinin, bağımsız değişkenlerle ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılabacaktır. Böyle bir varsayım, sabit etkili modelin daha tutarlı sonuçlar vereceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4.17. Hausman Test Sonuçları

DEĞERLER	ÇYİG	YİG	OİG	DİG
HAUSMAN İSTATİSTİĞİ	1071.37	190.49	383.30	194.31
OLASILIK DEĞERİ	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

Tablo 4.17.'den anlaşılacağı üzere, Hausman testine göre her dört ülke grubu için de sabit etkiler modelinin verdiği sonuçlar daha tutarlıdır. Her dört ülke grubu içinde sabit etkili modelin kullanılması gerektiği sonucu elbette bir tesadüf değildir. Literatürde bu durum şöyle açıklanmaktadır: Herhangi bir anakütle içerisinde rastgele seçilmemiş ve neredeyse anakütlenin tamamını temsil eden örneklem için Hausman testi yapmadan, sabit etkili model kullanılabilir (Gujarati, 2004: 650, Hsiao, 2014: 49). Bu çalışmada da Dünya üzerindeki ülkelerin tamamı analize dahil edilmek istenmiş, Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansının her yıl yayınladığı İnsani Gelişme Raporunda yer alan 188 ülkeden 174'ünün verilerine ulaşılabilmiş ve analize dahil edilmiştir. Çalışmada dört grubun var olduğu düşünülürse; grup başına sadece üç buçuk ülke analize dahil edilememiştir. Bu kadar çok örneklemin yer aldığı gruplarda, eksik olan üç buçuk örneklemden geriye kalanlar *anakütlenin neredeyse tamamını* temsil edebilmektedir. Ulaşılan bu sonuç da anakütlenin tamamını temsil edebilen yüksek örneklem sayılarına sahip olduğunda, Hausman testi yapılmadan da sabit etkiler modelinin kullanılabileceği görüşünü destekler bulgular içermektedir.

4.2.4. Değişen Varyans

Panel EKK yönteminin en önemli varsayımlarından bir tanesi de sabit varyanslılıktır (Tarı, 2006, Orhunbilge, 2000). EKK yöntemi, bağımlı değişkenin birim değerlerine ait varyansın, bağımsız değişkenlerin birim değerleri değişirken sabit kalacağını varsaymakta, ekonometri yazınında bu duruma sabit varyanslılık (homoscedasticity) denilmektedir (Gujarati, 1995, Yamak ve Köseoğlu, 2006). Sabit varyans varsayımı aşağıdaki gibi gösterilebilir;

$$E(\varepsilon_i^2) = \vartheta^2 \quad i=1,2,\dots,N$$

$$E(\varepsilon\varepsilon') = \vartheta^2 I = \vartheta^2 \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \dots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix}_{NXN} = \begin{pmatrix} \vartheta^2 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \vartheta^2 & \dots & 0 \\ \vdots & \dots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & \vartheta^2 \end{pmatrix}_{NXN} \quad (15)$$

Hata teriminin varyansının farklı olması durumuna ise değişen varyans (heterokedasticity) denilmekte ve bu durum panel EKK analizlerinde istenmeyen bir durumu oluşturmaktadır. Böyle bir modelde hataların varyansı sabit olmayıp artan, azalan veya hem artan hem de azalan bir dağılım göstererek değişebilmektedir. Değişen varyans ise denklem 16 ile gösterilebilir;

$$E(\varepsilon\varepsilon') = \vartheta^2 \Omega \quad \text{ve } \Omega \neq 1 \quad (16)$$

Denklem 16'daki Ω matrisinde, köşegen dışı elemanları sıfır, fakat köşegen üzerindeki i varyanslar birbirinden farklıdır.

Değişen varyans probleminin oluşmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan birkaçı;

- 1- Önemli açıklayıcı değişenlerin modele dâhil edilmemesi
- 2- Bağımlı değişkenin ölçümünün veya tanımlamasının hatalı yapılması
- 3- Türdeş olmayan anakütleler üzerinde çalışılmasıdır.

Değişen varyans probleminin model sonuçları üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Değişen varyanslı bir EKK modeli yansızlığını (unbiased) ve tutarlılığını (consistent) korumaktayken minimum varyanslılığını bir başka ifadeyle etkinliğini (efficient) koruyamamaktadır. Bundan dolayı da kısmi t ve genel F testleri güvenilirliklerini yitirmektedir (Yamak ve Köseoğlu, 2006). Sonuç olarak kurulan modellerle elde edilen öngörüler değişen varyans probleminin olması durumunda etkinliğini kaybetmektedir.

Değişen varyans probleminin test edilmesi için Greene (2012)'de önerilen değiştirilmiş Wald Testi kullanılmıştır. Anılan testin sonuçları tablo 4.18'de görülmektedir.

Tablo 4.18. Wald Testi Sonuçları

Değerler	ÇYİG	YİG	OİG	DİG
Chi-square	1.2e+17	3.0e+22	2.2e+25	1.3e+15
Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Tablo 4.18'de sunulan her dört ülke grubuna ait değişen varyans testi sonuçlarına göre;

Ho: Değişen varyans sorunu yoktur
hipotezi reddedilmekte bir başka ifadeyle varyansın birimlere göre değiştiği anlaşılmaktadır.

4.2.5. Otokorelasyon Testi

Panel EKK yönteminin bir diğer önemli tanı testi otokorelasyon testidir. Otokorelasyon testinde hata terimlerinin gecikmeli değerleriyle ilişkisi incelenmektedir. Wooldridge (2002)'e göre otokorelasyon testi 17 numaralı denklemle gösterilir:

$$\widehat{\varepsilon}_{it} = \widehat{P}_1 \varepsilon_{i,t-1} + \text{error}_{it} \quad t = 3,4, \dots, T; i = 1,2, \dots, N \quad (17)$$

Hata terimleriyle gecikmelerinin denklem 11'deki gibi tahmin edilmesiyle otokorelasyon olmadığının gösterilebilmesi için $\widehat{P}$ katsayısının yaklaşık olarak -5 bulunması gerekir. Anılan katsayının test edilmesinde:

H_0 : Otokorelasyon yoktur

H_a : Otokorelasyon vardır

Hipotezleri kullanılır. Denklem 12'de verilen F istatistiğinin olasılık değerleri anlamlı ise H_0 hipotezi reddedilir ve H_a kabul edilir (Drukker, 2003).

$$Fstat = \frac{\frac{(RRSS - URSS)}{g}}{\frac{URSS}{df}} \quad (18)$$

Denklem 18'de yer alan RRSS (Restricted Residual Sums of Squares) kısıtlı modelin hata kareleri toplamını, URSS (Unrestricted Residual Sums of Squares) ise kısıtsız modelin hata kareleri toplamını ifade etmektedir. Kısıt sayısı da g ile gösterilmiştir. Serbestlik derecesi ise df (degrees of freedom) ile simgelenmiştir.

Her dört ülke grubu için de uygulanan otokorelasyon testinin (Wooldridge, 2002) sonuçları Tablo 4.19'da gösterilmiştir.

Tablo 4.19. Wooldridge Testi Sonuçları

Değerler	ÇYİG	YİG	OİG	DİG
F-statistics	350.377	37.596	845.580	24.728
Olasılık Değeri	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Tablo 4.19'dan da anlaşılacağı üzere, her dört ülke grubu için kurulan modelde de otokorelasyon sorunu tespit edilmiştir.

4.2.6. Standart Hataları Düzeltilmiş Panel Veri Yöntemi (PCSE)

Görüldüğü üzere her dört ülke grubuna ait modelde de değişen varyans ve otokorelasyon sorunu mevcuttur. Anılan bu sorunların yanında, uygulanan sabit ve rassal etkiler model, çalışmanın başında tespit edilen yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadır. Ancak otokorelasyon ve değişen varyans sorununu saptayabilmek adına uygulanan sabit ve rassal etkili katsayı tahmincileri en doğru panel veri katsayı tahmincisinin bulunabilmesi adına bir gerekliliktir. Reed ve Ye (2011: 989)'de belirtildiği üzere, anılan bu üç sorunun hangilerinin/hepsinin var olup olmadığı, uygulanacak panel veri katsayı tahmincisi açısından önem arz etmektedir.

Literatürde, benzer sorunlarla karşılaşan araştırmacıların tercih ettiği iki yöntem vardır (Ghazalian ve Furtan, 2007; York 2007; Canarella ve Gasparyan, 2008; Kim ve Jennings, 2009; Liera ve Valinas, 2013; Thomas, Spataro ve Mathew, 2014). Bunlardan ilki Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi, (Feasible Generalized Least Squares-FGLS), ikincisi ise Prais-Winsten modeli olarak anılan Standart Hataları Düzeltilmiş Panel Veri (Panel Corrected Standard Errors-PCSE) yöntemidir. Beck ve Katz (1995) ve (1996)'da yaptıkları çalışmalarda $N > T$ durumunda PCSE yönteminin daha güvenilir deliller sunduğunu göstermişlerdir. Bu nedenle çalışmanın devamında sabit ve rassal etkili modellerin dikkate alamadığı otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığına karşı dirençli PCSE modeli uygulanmış ve en tutarlı tahmin sonuçları elde edilmeye çalışılmıştır.

Beck ve Katz (1995) tarafından önerilen PCSE modelinde, panel hata terimi ϵ_{it} aşağıdaki gibi gösterilir:

$$\epsilon_{it} = P \epsilon_{it-1} + V_{it} \quad (19)$$

19 no'lu denklemde V_{it} ortalaması sıfır, birbirinden bağımsız ve özdeş dağılan yeni hata terimini simgelemektedir. P ise birinci derece otokorelasyon katsayısını simgelemektedir. PCSE modeli uygulanırken ilk olarak orijinal model EKK ile tahmin edilir. Bu tahminden elde edilen hata terimleri vasıtasıyla denklem 19, ayrıca EKK ile tahmin edilip P katsayısına ulaşılır. İkinci olarak, tahmin edilen P katsayısı vasıtasıyla değişkenler dönüştürülerek yeniden tanımlanır. Sonraki aşamada ise dönüştürülmüş değişkenler EKK ile yeniden tahmin edilir. Dönüştürme işleminde P katsayısı kullanılarak birinci derecede fark alınır. Bir başka ifadeyle yeni bağımlı değişken $Y_{it} = Y_{it} - PY_{it-1}$ iken, yeni bağımsız değişkenler vektörü $X_{it} = X_{it} - PX_{it-1}$ şeklinde meydana gelecektir. PCSE modelinin bir diğer avantajı ise gözlem kaybını önlemek amacıyla özel bir yöntemin uygulanmasıdır. Örnek vermek gerekirse bağımlı değişkenin dönüştürülmüş ilk gözlemi $(\sqrt{1 - P^2} * Y_1)$ şeklinde olacaktır.

Tablo 4.20. ÇYİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	1.64	0.00
KB	-0.07	0.30
KG	2.52	0.00
Wald Testi	246.70	0.00
R-squared	0.88	

Wald test istatistiğine göre modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen bağımsız değişkenler ÇYİG grubu için ekonomik büyümenin %88'ini açıklamaktadır.

Tablo 4.20'ye göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 1.64 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 0.07 birimlik bir azalış yaşanmasına sebep olacaktır. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 2.52 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Ancak KB'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. Diğer bağımsız değişkenlere ait katsayılar ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.21. YİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	3.13	0.00
KB	1.65	0.00
KG	0.99	0.18
Wald Testi	285.28	0.00
R-squared	0.91	

Wald test istatistiğine göre modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen bağımsız değişkenler YİG grubu için ekonomik büyümenin %91'ini açıklamaktadır.

Tablo 4.21'e göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 3.13 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da tıpkı KH gibi ekonomik büyümede 1.65 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış da diğer iki bağımsız değişken gibi ekonomik büyümede 2.52 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Ancak KG'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. Diğer bağımsız değişkenlere ait katsayılar ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.22. OİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	2.42	0.00
KB	0.95	0.00
KG	0.76	0.21
Wald Testi	268.03	0.00
R-squared	0.82	

Wald test istatistiğine göre modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen bağımsız değişkenler, OİG grubu için ekonomik büyümenin %82'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.22'ye göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 2.42 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da tıpkı KH gibi ekonomik büyümede 0.95 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış da diğer iki bağımsız değişken gibi ekonomik büyümede 0.76 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Ancak KG'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. Diğer bağımsız değişkenlere ait katsayılar ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4.23. DİG Grubu PCSE Katsayı Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER	KATSAYILAR	ANLAMLILIK
KH	4.41	0.00
KB	0.50	0.02
KG	-0.54	0.53
Wald Testi	728.15	0.00
R-squared	0.87	

Wald test istatistiğine göre modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen bağımsız değişkenler, DİG grubu için ekonomik büyümenin %87'sini açıklamaktadır.

Tablo 4.23'e göre KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 4.41 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da tıpkı KH gibi ekonomik büyümede 0.50 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise, diğer iki bağımsız değişkenin aksine ekonomik büyümede 0.54 birimlik bir düşüş yaratacaktır. Ancak KG'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. KB'ye ait katsayı %5, KH'ye ait katsayı ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

SONUÇ

Çalışmada ekonomik büyüme kavramından ne anlaşılması gerektiğine ve tarihsel süreçte çeşitli ekoller tarafından ekonomik büyüme üzerine kurulan hipotezlere değinilmiştir. Ardından kamu harcamalarının tanımı ve kapsamı incelendikten sonra, literatürde en çok kullanılan tasnif yöntemleri çerçevesinde detaylı açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra geçmişten günümüze kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı sonuçlar hakkında ileri sürülen görüşler incelenmiştir. Anılan görüşlerin önde gelenleri Keynes, geleneksel iktisat ve Wagner'e aittir. Konuyla alakalı birkaç farklı görüş daha olmasına karşın, bu farklı görüşler genel olarak az önce belirtilen üç görüşün türevleri olarak kabul edilmektedir. Tüm bu görüşler hiçbir kurumsal faktörü gözetmeksizin tüm ülkelerde ya kamu harcamalarının büyümeyi artıracacağını ya da azaltacağını savunurken, bir kısmı her iki unsur arasında bir nedensellik olamayacağını ileri sürmüş, diğer bir kısmı da nedenselliğin yönünün büyümeden kamu harcamalarına doğru olduğunu savunmuştur. Bu bölümde konuyla ilgili ampirik yazın da incelenerek tablo halinde sunulmuştur. Anılan çalışmaların bir kısmı tıpkı teorik varsayımlardaki gibi kamu harcamalarının büyümeyi pozitif etkileyeceğine dair, diğer bir kısmı negatif etkileyeceğine dair ve geri kalan kısmı da her iki unsur arasında bir nedensellik olamayacağına dair kanıtlar sunmaktadır. Oysaki bu çalışmada, kamu harcamalarının kurumsal faktörler çerçevesinde büyümeyi artırabileceği ya da azaltabileceği veyahut hiç etkilemeyeceği iddia edilmektedir. Yani kurumların etkinin yönünü belirleyeceği iddia edilmektedir. Bu bağlamda kurumların tanımı yapıldıktan sonra, kurumsal iktisadın tarihsel gelişimi incelenmiştir. Tarihsel süreçte kurumsal iktisadın evrilerek, eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmüştür. Her iki kurumsal iktisadi etkileyen kişi ve ekollere çalışmada yer verilmiştir. Ayrıca eski ve yeni kurumsal iktisat arasındaki farklar ve benzerlikler saptanmaya çalışıldıktan sonra, kurumların bizatihi ekonomik büyüme üzerinde ne gibi etkileri olacağı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, çeşitli kurumların büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği ampirik yazın, yine tablo olarak tezde yer almıştır. Çalışmanın devamında, kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin şiddetini artırabileceği/azaltabileceği veya yok edebileceği düşünülen kurumların, bunu nasıl yapabileceklerine dair çeşitli varsayımlara değinilmiştir. Çalışmadan da görüleceği üzere, kamu harcamalarının büyümeye etkisini belirleyen birçok farklı kurum olmasına karşın, bunlardan en çok öne çıkanları; hukuk, yolsuzluk, mali şeffaflık, demokrasi, teknoloji ve çeşitli diğer informel kurumlardır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar gösteriyor ki, iktisatçıların çeşitli soyutlamalarla yaptıkları analizler gerçekçilikten uzak ve sağlıklı sonuçlar

vermemektedir. 2008 Küresel Ekonomik Krizinin öngörülememesi ve krizin çözümü noktasında iktisatçıların yetersiz kalması, hayatın her alanını, insan ilişkilerini ve bireyin iktisadi davranışlarını etkileyen kurumların bu analizlere dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca herhangi bir olgu bazı toplumlarda ayıplanırken, bazı toplumlarda genel kabul görmektedir. Durum böyleyken kamu harcamalarının da bazı toplumlarda ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi, bazı toplumlarda ise negatif yönde etkilemesi elbette normal karşılanmalıdır. Ekonomik performansı etkileyen birçok aracın, farklı toplumlarda farklı sonuçlar vermesi de toplumdaki farklı kurumsal yapılardan kaynaklanmaktadır. Oysa son yıllara kadar IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, tüm az gelişmiş ülkelere aynı reçeteyi önerirken, ki bu reçeteler genellikle kamu maliyesini yani kamu harcama ve gelirlerini içermektedir, anılan kurumsal farklılığı dikkate almayarak, ülkelerin çoğunda yaşanan krizlerin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Anılan ülkelerin çok az bir bölümünde yaşanan kısmi başarı da diğer ülkelere güzel örnekler olarak lanse edilmiştir.

Çalışmada kamu harcamalarının büyümeye etkisi uluslararası kuruluşların yaptığı hataya düşülmeden, Birleşmiş Milletlerin her yıl yayınladığı insani gelişme endeksi baz alınarak yapılan, dört farklı kurumsal gelişmişlik düzeyine ait 175 ülke için incelenmiştir. İnsani gelişme endeksi, ülkelerin sadece ekonomilerine odaklanmadan, kurumsal yapının da kategorizasyonun önemli bir parçası olduğu önemli endekslerden bir tanesidir. Bir toplumda var olan kurumların gücü o ülkenin insanından anlaşılabilir. Bir ülkede doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama eğitim süresi, beklenen eğitim süresi ve son olarak da kişi başına düşen gelir, anılan ülkedeki mevcut kurumların kalitesi hakkında bizlere önemli ip uçları vermektedir. Kurumsal yapının zayıf olduğu ülkelerde eğitim süreleri, doğumda yaşam beklentisi ve gelirler genel itibariyle düşüktür. Kurumsal yapının zayıf olduğu ülkelerde iç ve dış savaşlar, hastalıklar, açlıklar vb. gibi sorunların önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu bağlamda 175 ülke, Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansı'nın her yıl yayınladığı endeks çerçevesinde ÇYİG, YİG, OİG ve DİG olarak dört ayrı gruba ayrılmış, her ülkenin GSYH'si bağımlı değişken, KH bağımsız değişken ve KG ile KB'de kontrol değişkenler olarak analize dahil edilmiştir. KG ile KB, KH'yi etkileyebilecek diğer önemli parametreler olduğundan kontrol değişkenler olarak seçilmiştir. Ayrıca YİG ve OİG grupları kurumsal yapıları gelişmekte olan ülkeler olarak kabul edilmiş, ÇYİG grubu kurumsal yapısı güçlü ülkeler olarak ve DİG grubu ise kurumsal yapısı zayıf ülkeler olarak çalışmada yer almıştır.

Analize geçmeden önce serilerde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Çünkü yatay kesit bağımlılığının varlığı, daha sonra uygulanacak olan ekonometrik testlerin gücünü zayıflatabilmektedir. Bu

bağlamda her dört ülke grubunda da $N>T$ olduğu için Pesaran 2004 CD testi uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda her dört ülke grubuna ait serilerin tamamında yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Bu durum Dünya üzerindeki ülkelerin tamamının küreselleşme olgusunun da bir gereği olarak birbirlerinden etkilendiğini ve bundan sonra yapılacak olan ekonometrik testlerin de yatay kesit bağımlılığını dikkate alması gerektiğini göstermiştir.

Bilindiği üzere klasik regresyon modeli durağan seriler arasındaki ilişkilerin tespitinde kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Bu nedenle serilerin durağan olup olmaması, bundan sonra yapılacak olan analizler için bir diğer önemli husustur. Ancak durağanlık sınanırken, daha önce tespit edilen yatay kesit bağımlılığının da dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, yatay kesit bağımlılığının dikkate alındığı ikinci nesil birim kök testlerinden CADF testi serilere uygulanmıştır. CADF testi hem $N<T$ hem de $N>T$ şartlarında kullanılabilir. CADF testi sonuçlarına göre her dört ülke grubuna ait serilerin tamamı fark I (1) durağandır.

Çok sayıda ülkenin belirli bir dönemde incelenmesini sağlayan panel veri yöntemi, her ülke grubundaki kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini toplulaştırılmış şekilde gösterebilen bir teknik olarak literatürde yer almaktadır. Bu bağlamda panel katsayı tahmincilerinden sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli uygulanmış ve her ne kadar konuyla ilgili literatürde itilaflar bulunsa da, hangi modelin daha uygun olacağını tespit edebilmek adına Hausman testi yapılmıştır. Hausman testine göre sabit etkiler modelinin verdiği sonuçların daha sağlıklı olduğu tespit edilmiştir. Sabit etkili modelde KH'nin ekonomik büyümeyi en az etkilediği ülke grubu ÇYİG grubudur. Kurumsal gelişmişliğin orta düzeyde olduğu gruplarda KH'nin büyümeye etkisi zirve yapmakta, kurumsal gelişmişliğin en düşük olduğu DİG grubunda da KH'nin büyümeye etkisi azalmakla birlikte yine de ÇYİG grubundakinden daha fazladır. Yani bir başka ifadeyle, kamu harcamalarının büyümeye olan pozitif etkisi gelişmiş ülkelerde oldukça düşükken gelişmekte olan ülkelerde bu etki önemli ölçüde artmakta, az gelişmiş ülkelerde ise yine belirli bir oranda kamu harcamaları büyümeyi olumlu etkilerken bu etki, ne gelişmekte olan ülkelerdeki gibi fazla, ne de gelişmiş ülkelerdeki gibi az olmaktadır. Bu durumun nedeni ise kamu harcamalarının piyasayı düzenleyerek büyümeyi artırma işlevini geliştiren kurumlar devralmaktadır. Ancak bu sonuçların tutarlılığının tespiti için sabit varyanslılık ve otokorelasyon testlerinin yapılması gerekmektedir.

Panel EKK yönteminin en önemli varsayımlarından bir tanesi sabit varyanslılıktır. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen sonuçların sağlıklı olup olmadığı, Greene (2012)'de önerilen Wald Testi yardımıyla anlaşılmaya

çalışılmıştır. Wald Testi sonuçlarına göre, her dört ülke grubuna ait kurulan modelde, değişen varyans problemiyle karşılaşmıştır.

Panel EKK yönteminin bir diğer önemli tanı testi de otokorelasyon testidir. Modelin otokorelasyon bağlamında sağlıklı olup olmadığı, Wooldridge testiyle anlaşılmasına çalışılmıştır. Anılan test sonuçlarına göre, her dört ülke grubu içinde kurulan modellerin tamamında otokorelasyon sorunuyla karşılaşmıştır.

Görüldüğü üzere, her dört ülke grubuna ait modelde de değişen varyans ve otokorelasyon sorunu mevcuttur. Anılan bu sorunların yanında, uygulanan sabit ve rassal etkiler modeli, çalışmanın başında tespit edilen yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadır. Ancak otokorelasyon ve değişen varyans sorununu saptayabilmek için uygulanan sabit ve rassal etkili katsayı tahmincileri, en doğru panel veri katsayı tahmincisinin bulunabilmesi adına bir gerekliliktir. Reed ve Ye (2011: 989)'de belirtildiği üzere, anılan bu üç sorunun hangilerinin/hepsinin var olup olmadığı, uygulanacak panel veri katsayı tahmincisi açısından önem arz etmektedir.

Literatürde benzer sorunlarla karşılaşan araştırmacıların tercih ettiği iki yöntem mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Uygun Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi, (Feasible Generalized Least Squares-FGLS) diğeri ise Prais-Winsten modeli olarak anılan Standart Hataları Düzeltmiş Panel Veri (Panel Corrected Standard Errors-PCSE) yöntemidir. $N > T$ durumunda, daha sağlıklı sonuçlar alabilmek adına, araştırmacıların PCSE yöntemini kullandıkları görülmüştür. Çalışmada da bu doğrultuda sabit ve rassal etkili modellerin dikkate alamadığı otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığına karşı dirençli PCSE modeli uygulanmıştır.

ÇYİG grubuna ait modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlı olup modeldeki her üç değişken ekonomik büyüme üzerindeki değişimlerin %88'ini açıklamaktadır. KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 1.64 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 0.07 birimlik bir azalış yaşanmasına sebep olacaktır. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise ekonomik büyümede 2.52 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Ancak KB'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. Diğer bağımsız değişkenlere ait katsayılar ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

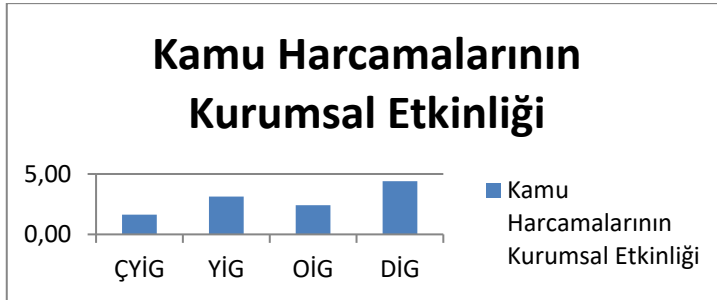
YİG grubuna ait modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlı olup, modeldeki her üç değişken ekonomik büyüme üzerindeki değişimlerin %91'ini açıklamaktadır. KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 3.13 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da tıpkı KH gibi ekonomik büyümede 1.65 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış da diğer iki

bağımsız değişken gibi ekonomik büyümede 2.52 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Ancak KG'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. Diğer bağımsız değişkenlere ait katsayılar ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

OİG grubuna ait modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlı olup, modeldeki her üç değişken ekonomik büyüme üzerindeki değişimlerin %82'sini açıklamaktadır. KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 2.42 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da tıpkı KH gibi ekonomik büyümede 0.95 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış da diğer iki bağımsız değişken gibi ekonomik büyümede 0.76 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Ancak KG'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. Diğer bağımsız değişkenlere ait katsayılar ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

DİG grubuna ait modelin tamamı %1 önem düzeyinde anlamlı olup, modeldeki her üç değişken ekonomik büyüme üzerindeki değişimlerin %87'sini açıklamaktadır. KH'de meydana gelecek bir birimlik artış, ekonomik büyümede 4.41 birimlik bir yükseliş sağlayacaktır. KB'de meydana gelecek bir birimlik artış da tıpkı KH gibi ekonomik büyümede 0.50 birimlik bir yükselişi beraberinde getirecektir. Son olarak KG'de meydana gelecek bir birimlik artış ise diğer iki bağımsız değişkenin aksine ekonomik büyümede 0.54 birimlik bir düşüş yaratacaktır. Ancak KG'ye ait elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlı değildir. KB'ye ait katsayı %5, KH'ye ait katsayı ise %1 önem düzeyinde anlamlıdır.

Şekil 5.1. Kamu Harcamalarının Kurumsal Etkinliği

Şekil 5.1'den de anlaşılacağı üzere, kamu harcamalarının en etkin olduğu ülke grubu kurumsal gelişmişliğin en düşük olduğu DİG grubudur. Kamu harcamalarının en az etkin olduğu grup ise kurumsal gelişmişliğin en yüksek olduğu ÇYİG grubudur. Gelişmekte olan ülkeler kategorisi olarak

sayabileceğimiz OİG ve YİG gruplarında ise, yani orta kurumsal gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde ise kamu harcamaları az gelişmiş ülkeler kadar etkin olmasa da ÇYİG grubu kadarda etkisiz değildir. Bir başka ifadeyle kurumsal gelişmişlik arttıkça kamu harcamaları büyümeyi daha az olumlu etkilemektedir⁹. Çünkü kamu harcamalarının piyasayı düzenleyerek büyümeye yaptığı pozitif katkıyı artık gelişen kurumlar yapmaktadır. Bu durum ise kamu harcamalarının büyüme üzerindeki pozitif etkisini azaltmaktadır.

Sonuç olarak, neoklasik modelde ekonomik büyümenin belirleyicileri sadece üretim faktörlerindeki artış ve teknolojidir. Bu nedenle piyasalara devlet müdahalesi, anılan teoride istenmeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet kamu harcamaları vasıtasıyla piyasaya müdahale ettiğinde, zaten hali hazırda piyasanın işleyişini sağlayan kurumsal yapının bozulmasına yol açmaktadır. Bu durum, dışlama etkisi vb. yollarla gerçekleşebilmektedir. Bir diğer ifadeyle piyasanın etkin kurumları ile sağlanmış olan kaynak kullanımı ve kaynak dağılımı, devlet müdahalesiyle bozulup kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini azaltabilir. Ayrıca bu durum, kamu harcamalarının azalan getiriler yasasına tabi olduğunun bir diğer göstergesidir. Gelişmiş ülkelerin GSYH'leri içerisinde kamu harcamalarının payı oldukça yüksekken, gelişme düzeyi azaldıkça kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payı da azalmaktadır. Bu durum da tıpkı günlerdir aç olan bireyin yediği ilk dilim pizzadan alacağı fayda ile yedinci dilim pizzadan alacağı fayda örneğine benzemektedir. Birey azalan verimler yasası gereği bir sonraki pizza diliminden hep daha az fayda sağlayacaktır. Az gelişmiş ülkelerin kamu harcamaları gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha düşüktür. Bir başka ifadeyle kamu harcamalarını pizza dilimine benzetirsek, gelişmiş ülkeler yedinci dilimi yerlerken gelişmemiş ülkeler daha ilk dilimini yemekte, gelişmekte olan ülkeler ise üçüncü veya dördüncü dilimi yemektedir. Bu durum Dünya'nın en iyi yollarına sahip Almanya veya ABD gibi ülkelerde devletin yaptığı yeni bir yolun üreticilere/üretime sağlayacağı fayda ile, yol olmayan veya yolları çok kötü olan gelişmemiş ülkelerde devletin yapacağı bir yolun üreticilere/üretime sağlayacağı fayda farkından da anlaşılacaktır. Sonuçlardan ulaşılabilen bir diğer nokta da kurumsal yapısı zayıf olan ülkelerde devletler piyasaya müdahale ederek anılan kurumsal boşluğu doldurabilir. Etkin kurumları olan piyasalar da piyasa aktörleri için işlem maliyetleri minimumken, kurumsal boşluğun yaşandığı piyasalarda işlem maliyetleri yüksektir. Ancak bu piyasalarda devlet en güçlü kurum olduğundan, yüksek işlem maliyetleri diğer piyasa aktörleri için söz konusuysen, devlet hegemonik gücünden kaynaklı anılan işlem maliyetlerine takılmadan yatırımlarını gerçekleştirebilir. Bu durum,

---

⁹ Benzer çalışmalar için Bkz: (Keeffer and Knack, 2007; Butkiewicz and Yanıkaya, 2011).

kurumsal yoksunluğun bulunduğu ülkelerde kamu harcamalarının büyümeyi neden bu kadar fazla etkilediğini açıklama noktasında, bir diğer yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu anlatılanlar ışığında kurumsal yapısı güçlü olan ülkelerin kamu harcamalarını, işlem maliyetlerini daha da düşürebileceği alanlara yapması, kamu harcamalarının büyümeye etkisini artıracaktır. Örneğin dünyanın en iyi yollarına sahip ülkelerin benzer yeni yollar yapmak yerine üzerinde giden araçların kinetik enerjisinden elektrik üretilen yollar yapması gerekmektedir. Böylelikle hem yeni yapılan yolun üretime katkısı olacak hem de günümüz üretim tekniklerinin en önemli unsuru olan enerjinin maliyeti azalacaktır. Ayrıca elde edilen enerjinin nispeten daha temiz bir kaynaktan elde edilecek olması işlem maliyetlerini de azaltacaktır.

Kurumsal olarak gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin ise kamu harcamalarını kurumsal yapının güçlenmesini sağlayacak alanlara kanalize etmesi hem kamu gelirlerini hem de yapabilecekleri kamu harcamalarını artıracaktır. Artan kamu harcamaları ise anılan ülke gruplarının da yedinci dilim pizzaya kavuşmasını sağlayacaktır. Örneğin daha adil bir hukuk sistemi için yapılacak harcamalar sayesinde, inşa edilecek yeni yollar için kullanılacak olan kamu harcamaları ile niceliksel ve niteliksel olarak daha etkin yollar yapılabilecektir. Yol için ayrılan bütçe çeşitli baskı ve çıkar gruplarının eline geçemeyeceğinden doğal olarak böyle bir sonuca ulaşılabilir. Ayrıca kalkınmanın birikimli bir süreç olduğu düşünüldüğünde, kamu harcamalarının azalan verimler yasası gereği etkinliğini yitirmesinin ardından anılan ülke grupları da üzerinde giden otomobillerin kinetik enerjilerinden elektrik üretilen yollar yapmaya başlayacaktır. Burada DİG, OİG ve YİG grupları için önemli olan husus kurumların etkinliğinin bir an önce sağlanabilmesidir ki böylelikle ÇYİG grubu ile aralarındaki makas kapansın.

KAYNAKÇA

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.doc Erişim Tarihi: 08.06.2017

Acar, Y (1994). *Büyüme Teorileri*, 2. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Acemoğlu, D, Johnson, S, Robinson J ve Thaicharoen, Y (2003). "Institutional Causes, Macroeconomic Symptoms Volatility, Crises and Growth", *Journal of Monetary Economics*, 50, 49-123.

Acemoğlu, D ve Robinson, J A (2016). *Ulusların Düşüşü, Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, Çev.Faruk Rasim Velioğlu, 15. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

Ağayev, S (2012). "Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: eski Sovyetler birliği ülkelerinde Wagner yasası analizi (1995-2009)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (2), 7-27.

Akat, A S ve Gürsel, S (2008). "Giriş-Araştırmanın Başlıca Bulguları ve Politika Önerileri", *Kamu Harcamaları Bileşiminin Büyüme ve Refah Etkileri*, Bahçeşehir Üniversitesi Projesi, <http://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2008/05/Kamu-Harcamalar%C4%B1n%C4%B1n-Bile%C5%9Fiminin-B%C3%BCy%C3%BCme-ve-Refah-Etkileri1.pdf> Erişim Tarihi: 09.06.2017.

Akçay, S (2002). "Corruption and Economic Growth: Across-National Study", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (1), 1-13.

Akdoğan, A (1999). *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, 7. baskı, Ankara.

Akıncı, M, Yüce, G ve Yılmaz, Ö (2014). "Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 81-96.

Aksoy, Ş (2011). *Kamu Maliyesi*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Aktan, C C (1993). "Politikada Rant Kollama", *Amme İdaresi Dergisi*, 26 (4), s 119-136.

Aktan, C C (1997). "Siyasal Patoloji ve Siyasal Yozlaşma", *Yeni Türkiye: Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı*, 11 (14), ss. 1066-75.

Aktan, C C (2000). "Haklar ve Özgürlükler Antolojisi", Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ankara.

Aktan, C C (2007). "İktisat Okulları Perspektifinden Kurallara Dayalı Ekonomi Politikası Yönetimi", Ed. Aktan, C, C, Dileyici, D, Vural, İ, Y, *Kurumsal Maliye Politikası*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Aktan, C C ve Vural, İ Y (2003). "Bilgi Toplumu, Yeni Temel Teknolojiler ve Yeni Ekonomi", Yayınlanmamış Çalışma, <http://www.canaktan.org/yeni->

trendler/bilgi-toplumu/yeni_temel_teknolojiler.htm Erişim Tarihi:
10.06.2017

- Aktan, C C, Dileyici, D ve Özen, A (2007). ‘‘Kamu Ekonomisinin Yönetiminde İki Farklı Ekonomi Politikası Yaklaşımı: İrâdi ve Takdiri Kararlara Karşı Kurallar’’, Ed. Aktan, C, C, Dileyici, D, Vural, İ, Y, *Kurumsal Maliye Politikası*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Aktan, C C ve Vural T (2006b). ‘‘Kurallar ve Kurumların Sosyolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme’’, *Kurallar, Kurumlar ve Düzen*, Ed. C. C. Aktan, SPK Yayınları, No. 193, Ankara, ss.1-14.
- Aktan, C C ve Vural T (2006a). ‘‘Eski Kurumsal İktisat’’, *Kurumsal İktisat*, Ed. C. C. Aktan, SPK Yayınları, Yayın No:194, Ankara, ss.1-18.
- Alkin, E (1987). *Gelir ve Büyüme Teorisi*, Gür-Ay Matbaası, İstanbul.
- Ardıyok, Ş (2008). ‘‘Türk Hukukunda Yeni Bir Yaklaşım: Hukuk ve Ekonomi Öğretisi’’, İnceoğlu, M. (der.), Uğur Alacakaptan’a Armağan içinde, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, Cilt 2, s. 27-51.
- Arısoy, İ (2005). ‘‘Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003)’’, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, <http://tek.org.tr/dosyalar/ARISOY-05.pdf> Erişim Tarihi: 13.05.2017.
- Arısoy, İ (2005). ‘‘Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi’’, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Arslan, Ü (2011). ‘‘Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği’’, *Ege Academic Review*, 11 (1), 73-80.
- Artan, S ve Hayaloğlu, P (2013). ‘‘Ülkelerarası Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Kurumsal Yapının Rolü: Panel Veri Analizi’’, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (3), 31-54.
- Asteriou, D ve Price, S (2000). ‘‘Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence’’, *Scottish Journal of Political Economy*, 48 (4), 383-399.
- Ata, A Y (2009). ‘‘Kurumsal İktisat Çerçevesinde Yolsuzluğun Fırsat ve Motivasyonları: AB Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme’’, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Atagün, N Ö (2004). ‘‘Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi’’, Yüksek Lisans Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Atamtürk, B (2007). ‘‘Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları’’, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (1), 89-103.

- Ateş, S (1998). "Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Atılğan, E ve Köksal, M Z (2010). "Adam Smith ve David Ricardo'nun İktisadi Gelişme Analizleri", *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, s.367-382.
- Ayal, E B ve Karras, G (1998). "Components of Economic Freedom and Growth: An Empirical Study", *Journal of Developing Areas*, 32 (3), 327-338.
- Aydemir, C ve Güneş, H H (2006). "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (15), 136-158.
- Aydın, M (2006). "Değerler, Normlar ve Kurumlar", *Kurallar, Kurumlar ve Düzen*, Ed. C. C. Aktan, SPK Yayınları, No. 193, Ankara, ss.15-30.
- Ayres, C E (1962), *The Theory of Economic Progress*, Schocken, New York.
- Azfar, O (2002). "The New Institutional Economics Approach to Economic Development: An Analytic Primer", *The IRIS Discussion Papers on Institutions & Development, Paper No. 02/03*, March.
- Bağdigen, M ve Dökmen, G (2006). "Yolsuzluklarla Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), 23-38.
- Bağdigen, M ve Dökmen, G (2006a). "Yolsuzluğun Kamu Gelir ve Giderleri Üzerine Etkisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 53-69.
- Bahmani-Oskooee, M (1999). "Do Federal Budget Deficits Crowd Out or Crowd In Private Investment?" *Journal of Policy Modeling*, 21 (5), 633-640.
- Bal, O (2010). "Teknolojinin Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, 20, 1-23.
- Baltagi, B H (1995). *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley & Sons Ltd, England.
- Baltagi, B H (2005). *Econometrics analysis of panel data*, John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, England.
- Baltagi, B H ve Levin D (1992). "Cigarette Taxation: Raising Revenues and Reducing Consumption", *Structural Change and Economic Dynamics*, 3(2), 321-335.
- Bardhan, P (2004). "Democracy and Development: A Complex Relationship", <https://myweb.rollins.edu/tlairson/asiabus/bardhandemocdev.pdf> Erişim Tarihi: 09.06.201722
- Barro, R J (1991). "Economics Growth in a Cross-Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, May, 407-443.
- Barro, R J (1994). "Democracy and Growth", *NBER Working Paper*, 4909.

- Beck, N ve Katz, J N (1996). “Nuisance vs. Substance: Specifying and Estimating Time-Series Cross-Section Data”, *Political Analysis*, 6(1), 1-36.
- Beck, N ve Katz, J N (1995). “What To Do (and Not To Do) With Time-Series Cross-Section Data”, *American Political Science Review*, 89(3), 634-647.
- Bedir, E (2002). “Yirmibirinci Yüzyılda İstihdamın Artan Önemi ve Eğitim-İstihdam İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, ss.53-64.
- Berber, M (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Beşkaya, A ve Manan, Ö (2009). “Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği”, *Zonguldak Kâraelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10), 47-76.
- Bıçak, Z (1996). “Kamu Yatırımlarının Kuşaklararası Refah Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Biber, A E (2010). “İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim” *Akademik Bakış Dergisi* 19 (1), 1-24.
- Bird, N ve Kirira, N (2009). “Government institutions, public expenditure and the role of development partners: Meeting Kenya’s environmental challenges”, <https://www.cbd.int/financial/expenditure/kenya-publicexpend.pdf> Erişim Tarihi: 14.06.2017
- Bish, R L (2002), “Local Government Finance Issues In The United States” http://publicadmin.uvic.ca/cps/lgi/pdfs/bbish/lgf_us.pdf (Erişim: 15.09.2013).
- Black, J (2002). *A Dictionary of Economics*, Oxford University Press.
- Breusch, T S ve Pagan, A R (1980). “The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model specification Tests in Econometrics”. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Brooks, C (2008). *Introductory Econometrics for Finance*, 2nd Ed., Cambridge University Press, UK.
- Buchanan, J M (1979). “Politics Without Romance: A Sketch of Positive Public Choice Theory and Its Normative Implications”, Çev. Coşkun Can AKTAN, *IHS Journal*, 3, 1-10. http://www.canaktan.net/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/anayasal-iktisat/aktan-buchanan-pozitif-kamu-tercihi.pdf Erişim Tarihi: 09.06.2017
- Bulutoğlu, K (2002). *Kamu Ekonomisine Giriş*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Butkiewicz, J L ve Yanıkaya, H (2011). “Institutions and The Impact of Government Spending on Growth”, *Journal of Applied Economics*, XIV (2), 319-341.

- Cameron, A C ve Trivedi, P K (2005), *Microeconometrics: Methods and Applications*, Cambridge University Press, New York.
- Canarella, G ve Gasparyan, A (2008). "New Insights into Executive Compensation and Firm Performance: Evidence from a Panel of "New Economy" Firms, 1996-2002", *Managerial Finance*, 34(8), 537-554.
- Carlson, K ve Spencer, R W (1975). "Crowding Out and Its Critics", *Federal Reserve Bank of St. Louis*, 1-17.
- Cavalcanti, T V, Mohaddes K and Raissi M (2011). "Growth, development and natural resources: New evidence using a heterogeneous analysis". *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 51, 305-318.
- Chang, T (2002). "An Econometric Test of Wagner's Law for Six Countries Based on Cointegration and Error-correction Modelling Techniques", *Applied Economics*, 34(9), 1157-1169.
- Chavance, B (2009). *Institutional economics*. Routledge, Taylor Francis Group, London and Newyork.
- Coase, R (1984). "The New Institutional Economics", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 140 (1), 229- 231.
- Coase, R H (1937). "The Nature of The Firm", *Economica*, 4 (16), 386-405.
- Commons, J R (1931). "Institutional Economics", *American Economic Rewiev*, 21, 648-657.
- Cooter, R ve Ulen, T (2016). *Law and Economics*, 6th Edition, Pearson, Boston.
- Çoban, A R (2003). "Kamu Tercih Teorisi", *Çağdaş Kamu Yönetimi*, (Editörler: Muhittin Acar, Hüseyin Özgür), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.75-97.
- Del Monte, A ve Papagni, E (2001). "Public Expenditure, Corruption, and Economic Growth: The Case of Italy", *European Journal of Economy*, 17, 1-16.
- Demir, O ve Üzümcü, A (2003). "İçsel Büyümenin Kaynakları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (3-4), 17-37.
- Demir, Ö (1996). *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Demir, Ö (2003). *İktisat ve Ahlâk*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Devarajan, S ve Viyana, S (1993). "What Do Governments Buy? The Composition Of Public Spending And Economic Performance", *Policy Research Working Paper*, The World Bank.
- Dizaji, S F, Farzanegan, M, R ve Naghavi, A (2016). "Political institutions and government spending behavior: theory and evidence from Iran", *International Tax and Public Finance*, 23 (3), 522-549.
- Dollery, B (2001). "New institutional economics and the analysis of the public sector", *Policy Studies Review*, 18 (1), 185-211.

- Domar, E D (1947). "Expansion and Employment", *The American Economic Review*, 37 (1), 34-55.
- Drukker, D M (2003), "Testing for Serial Correlation in Linear Panel-data Models", *The Stata Journal*, 3(2), 168-177.
- Dura, Y C (2006). "Kamu Tercihini Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi", *Türk İdare Dergisi*, 451, 107-115.
- Easterly, W ve Rebelo, S (1993). "Fiscal Policy And Economic Growth", *Journal Of Monetary Economics*, 32, 417-458.
- Edizdoğan, N, Gümüş E ve Çetinkaya Ö (2012). *Kamu Maliyesi*, 4. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Eker A ve Tügen, K (1994). *Kamu Maliyesine Giriş*, Takav Matbaası, İzmir.
- Emmerson, C, Frayne, C ve Love, S (2004). "The Government's Fiscal Rules", The Institute Fiscal Studies Briefing Note, 16, August.
- Erdem, M, Tatlıoğlu İ ve Şenyüz D (2012). *Kamu Maliyesi*, 10. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Erkal, G, Akıncı, M ve Yılmaz, Ö (2014). "Yolsuzluk ve İktisadi Büyüme İlişkisi: OECD ve AB Ülkeleri Üzerine Panel Sınır Testi Analizi", *Sayıştay Dergisi*, 92, 143-162.
- Erlat, H (2006), Panel Data: A Selective Survey, Unpublished Lecture Notes, Department of Economics, Middle East Technical University.
- Fölster, S ve Hennesson, M (1999). "Growth And The Public Sector: A Critique Of The Critics", *European Journal Of Political Economy*, 15 (2), 337-358.
- Galbraith, J K (1980). *Kuşku Çağı: Sosyo-ekonomik Düşünceler ve Sonuçları*, çev. N. Himmetoğlu ve R. Aşçıoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Ghazalian, P L ve Furtan, W H (2007). "The Effect of Innovation on Agricultural and Agri-food Exports in OECD Countries", *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 32(3), 448-461.
- Goffman, I J (1968). "On the empirical testing of Wagner's law: A technical note", *Public Finance/Finances Publiques*, 3 (3), 359-364.
- Goudie, A W ve Stasavage, D (1997). "Corruption: The Issues", Oecd Development Centre, *Working Paper*, No. 122, 4-56.
- Gözübüyük, A Ş (2003). *Anayasa Hukuku*, 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Greene, W H (2003). *Econometric Analysis*, Prentice Hall, New Jersey.
- Greene, W H (2012). *Econometric Analysis*, Seventh Edition, Upper Saddle River: Prentice Hall, New Jersey.
- Greene, W H (2000). *Econometric Analysis*, Fourth Edition, Upper Saddle River Prentice Hall, New Jersey.
- Griffits, W E R ve Carte, H (1993). *Learning and Practicing Econometrics*, John Wiley, New York.

- Gujarati, D (2004). *Basic Econometrics*, The McGraw-Hill Companies, New York.
- Gübe, Y (1997). ‘‘İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı’’, *Hazine Dergisi*, 6, 17-26.
- Gümüş, S (2005). ‘‘Beşerî Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)’’, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Güner, K (2002). ‘‘Türkiye’de 1980-2001 Yılları Arasındaki Bütçe Harcamalarının Gelişimi’’, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.
- Gürak, H (2009). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Kuramlar Eleştiriler ve Alternatif Bir Büyüme Modeli*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Güriz, A (1992). *Hukuk Başlangıcı*, Ankara.
- Gürsoy, B (1978). *Kamusal Maliye*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 426/783, Ankara.
- Han, E ve Kaya, A (2004). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 1. Baskı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Harrod, R F (1939). ‘‘An Essay in Dynamic Theory’’, *The Economic Journal*, 49 (193), 14-33.
- Hatipoğlu, İ İ (2012). ‘‘Saydamlık ve Hesap Verebilirlik Bağlamında Kamu Mali Yönetimi Reformu’’, *TBMM Şeffaf ve Hesap Verebilir Kamu Yönetimi Sempozyumu*, Ankara.
- Hausman, J. A ve Taylor, W E (1981). ‘‘Panel Data and Unobservable Individual Effects’’, *Econometrica*, 49 (6), 1377-1398.
- Hayek, F A (1973), *Rules and Order*, Routledge&K.Paul, London.
- Heeks, R (1998), ‘‘Information System Public Sector Accountability’’, *Working Paper Series*, 1, http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPA_N014657.pdf Erişim Tarihi: 10.06.2017
- Herekman, A (1988). *Kamu Maliyesi (Devlet Faliyetleri ve Finansman Teknikleri)*, 1. Cilt, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara.
- heritage.org/index/explore
- Herzer, D (2013). ‘‘Cross-Country heterogeneity and the trade-income relationship’’. *World Development*, 44, 194-211.
- Hodgson, G (1993). ‘‘Institutional Economics: Surveying the ‘Old’ and the ‘New,’’’ *Metroeconomica* 44 (February), 1-28.
- Hodgson, G (1998). ‘‘The Approach of Institutional Economics,’’ *Journal of Economic Literature*, 36 (1), 166-92.

- Hsiao, C (2003). *Analysis of panel data*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hsiao, C (2005). ‘‘Why Panel Data?’’, *The Singapore Economic Review*, 50 (2), 143-154.
- <http://worldhappiness.report/>
- <http://www.seffaflik.org/cpi2016/>
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.590faf98f32cc4.44327096 Erişim Tarihi: 08.05.2017
- <https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016>
- Huntington, S P (1968). *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Connecticut: Yale University Pres.
- IMF, *Euro Area Policies: Selected Issues*, IMF Country Report No: 04/235 August, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2004/cr04235.pdf> Erişim Tarihi: 29.05.2017.
- Jaunky, V C (2011). ‘‘The CO2 Emissions İNCOME Nexus: Evidence from Rich Countries’’, *Energy Policy*, 39, 922-933.
- Johnston, J ve Dinardo, J (1997), *Econometric Methods*, Fourth Edition, McGraw-Hill Inc, New York.
- Kalenderoğlu, M (2005). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*, Seçkin yayınevi, 4. Baskı, Ankara.
- Kama, Ö (2011). ‘‘Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri’’, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 183-204.
- Kar, M ve Taban, S (2003). ‘‘Kamu Harcama Çeřitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri’’, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi* 58 (3), 145-169.
- Karagöz, K ve Karagöz, M (2010). ‘‘Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz’’, *Sayıştay Dergisi*, 76, 5-22.
- Kaya, A (2014). ‘‘Menkul Kıymet Piyasaları Ekonomik Büyümenin Bir Dinamiği midir? Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Panel Veri Analizi’’, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(4), 285-306.
- Kazaz, A (1990). ‘‘Türkiye’de Altyapı Yatırımlarının Yapısı ve Gelişimi’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu ve Yerel Yönetim İdaresi ile Giriřimcilik, İstanbul.
- Kazgan, G (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Keefer, P ve Stephen, K (2007). "Boondoggles, rent-seeking, and political checks and balances: Public investment under unaccountable governments", *Review of Economics and Statistics* 89: 566-572.
- Kelly, T (1997). "Public Expenditures and Growth", *Journal of Development Studies*, 34 (1), 60-84.
- Ketenci, N (2013). "The Feldstein Horioka Puzzle in Grouping of OECD Members: A Panel Approach", *Research in Economics*, 67, 76-87.
- Keynes, J M (2010). *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Kalkedon Yayıncılık, Çev. Akalın Uğur S., İstanbul.
- Khan, M H (2006). "Determinants of Corruption in Developing Countries: The Limits of Conventional Economic Analysis", in *International Handbook on the Economics of Corruption*, ed. by S. Rose-Ackerman, Edward Elgar Publishing, New York.
- Kızılboga, R (2012). "Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Teorilerinin Değerlendirilmesi", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 91-109.
- Kibritçioğlu, A (1998). "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri", *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 207-230.
- Kim, Ae-Sook ve Jennings, T E (2009). "Effects of U.S. States' Social Welfare Systems on Population Health", *The Policy Studies Journal*, 37(4), 745-767.
- Klein, P G (1999). "New institutional economics", <http://www.cec.zju.edu.cn/~yao/uploadfile/papers/p007.pdf> , Erişim Tarihi: 12.05.2017.
- Kolçak, M, Kalabak, A Y ve Boran, H (2017). "Kamu Harcamaları Büyüme Üzerinde Bir Politika Aracı Olarak Kullanılmalı mı? VECM Analizi ve Yapısal Kırılma Testleri ile Ampirik Bir Analiz: 1984-2014 Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72 (2), 467-486.
- Kolçak, M ve Kalabak, A Y (2017). "Kısa Dönemde Sosyal Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 29/28 OECD Ülkesi İçin Panel Veri Analizi (1998-2012)", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 1-19.
- Köse, S, Tetik, S ve Ercan, C (2001). "Örgüt Kültürünü Oluşturan Faktörler", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 7 (1), 219-242.
- Küçükcalay, A M (2015). *İktisadi Düşünce Tarihi*, 4. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Lambsdorff, J G (2006). *The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence and Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

- Laszlo, K C ve Laszlo A (2002). "Evolving Knowledge For Development: The Role Of Knowledge Management In A Changing World", *Journal Of Knowledge Management*, 6 (4), 400-412.
- Lavezzi, A (2003). "Smith, Marshall And Young On Division Of Labour And Economic Growth", *Euro J. History Of Economic Thought* 10 (1), 81-108.
- Lawson, A ve Bird, N (2008). "Government institutions, public expenditure and the role of development partners: meeting the new environmental challenges of the developing world", <https://www.cbd.int/financial/expenditure/g-publicexpend.pdf> Erişim Tarihi: 14.06.2017
- Leff, N H (1964). "Economic Development Through Bureaucratic Corruption", *The American Behavioral Scientist*; Nov. 1964; 8, 3; ABI/INFORM Global, pp. 8-14.
- Lin, S (1994). "Government Spending And Economic Growth", *Applied Economics*, 26, 83-94.
- Link, S B (2006). "Do Government Purchase Crowd Out Investment", *Risec*, 53, 323-333.
- Llera, R F ve Valinas, A G M (2013). "The Role of Regional Public Enterprises in Spain: Room for a Shadow Government?" *Review of Public Economics*, 205(2/2013), 9-31.
- Marshall, G (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Mauro, P (1995). "Corruption and Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 110, 681-713.
- Mauro, P (1997). "Why Worry About Corruption?", IMF, Economic Issues.
- Mauro, P (1998). "Corruption and the Composition of Government Expenditure," *Journal of Public Expenditure*, 69, 263-279.
- Medema, S G, Mercuro, N ve Samuels, W J (1999), "Institutional Law and Economics," *Encyclopedia of Law & Economics* içinde, <http://allserve.rug.ac.be/gdegeest/0520book.pdf>
- Menard, C and Shirley, M M (2008). *Handbook of New Institutional Economics*, Springer, Heidelberg.
- Menger, C (1883), *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere*, Vol. 2 of *Gesammelte Werke*.
- Menger, C (1892). "On the Origins of Money", *Economic Journal*, (2), 239-255.
- Mere, M (2006). "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama" Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkârahisar.

- Meriç, M (2003). ‘‘Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Isparta, ss.171-191.
- Michas, N A (1975). ‘‘Wagner’s Law of Public Expenditures: what is the appropriate measurement for a valid test’’, *Public Finance/Finances Publiques*, (30), s. 77-84.
- Mirowski, P (1981). ‘‘Is There a Mathematical Institutional Economics,’’ *Journal of Economic Issues* 15 (3), 593-613.
- Mitze, T (2012). *Empirical Modeling in Regional Science: Towards a Global Time-Space-Structural Analysis*, Springer London, New York.
- Mo, P H (2001). ‘‘Corruption and Economic Growth’’, *Journal of Comparative Economics*, 29 (1), 66-79.
<https://pdfs.semanticscholar.org/b2a4/6520ce986a45b35ef459f78ef75bc05655e8.pdf> Erişim Tarihi: 30.05.2017.
- Musgrave, R A (1969). *Fiscal systems*, Yale University Press, London.
- Muter, N B, Çelebi, A K ve Sakınç S (2006). *Kamu Maliyesi*, 2. Baskı, Emek Matbaası, Manisa.
- Nadaroğlu, H (1989). *Kamu Maliyesi Teorisi*, 7. Baskı, İstanbul.
- Nazlıoğlu, S, Lebe F ve Kayhan S (2011). ‘‘Nuclear Energy Consumption and Economic Growth in OECD Countries: Cross-Sectionally Dependent Heterogeneous Panel Causality Analysis’’. *Energy Policy*,39(10),6615-6621.
- Neale, W C (1988). ‘‘Institutions’’, Ed. Tool, M. R, *Evolutionary Economics Vol. 1 Foundations of Institutional Thought*, M. E. Sharpe Inc., London.
- North, D C (1994). ‘‘Economic Performance Through Time’’, *The American Economic Review*, 84 (3), 359-368.
- North, D C (2010). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- North, D C (1991). ‘‘Institutions’’, *Journal of Economic Perspectives*, 5, pp. 97-112.
- North, D C (1997). ‘‘The Contribution of the New Institutional Economics to and Understanding of the Transition Problem’’ UNU/WIDER (March, 1997) Annual Lecture1.
- O’Connell, P G J (1998). ‘‘ The overvaluation of purchasing power parity’’. *Journal of International Economics*, 44, 1-19.
- OECD (2016). ‘‘Education at a Glance 2016 OECD Indicators’’, OECD Publishing, Paris, http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/EaG2016_EN.pdf .
- Olson, M (2000), *The Rise and Decline of Nations*, Basic Books, New York.

- Olsson, O (1999). "A Micro Economic Analysis of Institutions", *Working Paper No: 25*, Goteborg University.
- Orhaner, E (2000). *Kamu Maliyesi*, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Orhaner, E (2007). *Kamu Maliyesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Orhunbilge, N (2000). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Oxley, L (1994). "Cointegration, Causality and Wagner's Law", *Scottish Journal of Political Economy*, 91, 206-278.
- Öner, E (1986). *Kamu Maliyesi I, Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özbaran, M H (2004). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi" *Sayıştay Dergisi*, 53, s. 115-138.
- Özdemir, S (2005). "Din-Ahlak-Ekonomi Ekseninin Sosyolojik Analizi ve Kapitalist Zihniyetin Değerlendirilmesi (Adam Smith ve İbrahim Hakkı Örneği)", *Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özel, H (2002). "Bir "Zenginlik" Teorisi Olarak Klasik İktisadi Analizin Yöntemi", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 146-171.
- Özgener, Ş (2008). "Ekonomik Sistemler ve Ahlâk", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 175-190.
- Özkıvrak, Ö (2002). "Kaynak Tahsisinde Etkinlik Açısından Piyasa Başarısızlığının ve Devletin Başarısızlığının Karşılaştırılması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, İzmir.
- Özmen, İ (2010). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)" Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özveren, E (1998). "An Institutional Alternative to Neoclassical Economics?", *Review*, xxi. 3-4, 469-530.
- Parada, J J (2001). "Original Institutional Economics: A theory for the 21st century", *Oeconomicus Fall*, 42-56.
- Parasız, M İ (2008) *Ekonomik Büyüme Teorileri*, 3. Baskı. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Pazarlıoğlu, V ve Gürler Ö (2007). "Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(508), s. 35-43.
- Peacock, A T ve Wiseman J (1961), *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, Princeton University Press, Princeton.

- Pellegrini, L ve Gerlagh, R (2007). "Causes of Corruption: A Survey of Crosscountry Analyses and Extended Results", *Economics of Governance*, 9 (3), 245-263.
- Pesaran, M H (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels". *Working Paper No:0435*, University of Cambridge.
- Pesaran, M H (2007). "A simple panel unit root tests in the presence of cross section dependency", *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Peterson, W C (1994). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, Çev. T. Güllap, Atatürk Üniversitesi İİBF Yayınları No.98, Erzurum.
- Pio, A (1993). "İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecini Yaşayan Ülkeler Açısından Ne Ölçüde Uygulanabilir?", Çev. N. Özkaplan, *Ekonomik Yaklaşım*, 4 (10), 109-136.
- Poirot, C, S, Jr (2002). "Whither the NIE", *Journal of Economic Issues*, XXXVI (2), 557-564.
- Pommerehne, W, W (1978). "Institutional Approaches to Public Expenditure: Empirical evidence from Swiss municipalities", *Journal of Public Economics*, 9, 255-280.
- Poterba, J, M (1998). "Kamu Maliyesi ve Kamu Tercihi" (Çev. Hakkı Odabaş), <http://www.bayar.edu.tr/~iibf/sakinc/KamuMaliyesi/HakkiODABAS.pdf>, [İndirme Tarihi: 06.05.2010]
- Poulson, B, W (2004). *Tax and Spending Limits: Theory, Analysis, and Policy*, Independence Institute, <https://www.i2i.org/articles/2-2004.pdf> Erişim Tarihi: 29.05.2017.
- Ram, R (1986). "Government Size and Economic Growth", *America Economic Review*, 76 (1), 191-203.
- Rao, V, V, B (1989). "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence From Crosssection and Time-Series Data: Comment", *American Economic Review*, 79 (1), 272-280.
- Reed, W, R ve Ye, H (2011). "Which Panel Data Estimator Should I Use", *Applied Economics*, 43(8), 985-1000.
- Ricardo, D (2001). *On The Principles Of Political Economy and Taxation*, 3. Baskı Batoche Books Kitchener, Canada.
- Richter, R (2005). "The New Institutional Economics: Its start, its meaning, its prospects", *European Business Organization Law Review*, 6, 161-200.
- Rodrik, D (2000). "Institutions for High Quality Growth: What They are and How to Acquire Them", *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 7540.

- Rodrik, D (2003). "The Primacy of Institutions (and what this does and does not mean)", *Finance and Developments*, (June), 31-34.
- Romer, P M (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal Of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.
- Romer, P M (1990). "Endogenous Technological Change", *The Journal of Political Economy* 98(5), 71-102.
- Rutherford, M (1981). "Clarence Ayres and the Instrumental Theory of Value", *Journal of Economic Issues*, 15 (3), 657-673.
- Sanlı, K C (2007). *Haksız Fiil Hukukunun Ekonomik Analizi: Hukuk ve Ekonomi Öğretisi*, Arıkan Yayınevi, Ankara.
- Savaş, V F (2000). *İktisatın Tarihi*. 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Savaş, V F (1993). *Anayasal İktisat*, TAKAV Matbaacılık, İzmir.
- Schein, E, H (2002). "Örgütsel Kültür", (Çeviren: Atilla Akbaba), *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (3), 1-31.
- Schmidt, M, G (2001). *Demokrasi Kuramına Giriş*, (Çev. M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara.
- Semercigil, N (2015). "Ülke Gelirleri Sağlık Harcamalarını Etkiliyor mu?", *Dirim*, 305, İstanbul.
- Seyidoğlu, H (2002). *Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük*. Güzem, İstanbul.
- Shiraishi, K (2003). *Budget Reform in US and Japan*, Mitsubishi Research Institute, Research Center for Policy and Economy, February.
- Shleifer, A ve Vishny, R, W (1993). "Corruption", *The Quarterly Journal of Economics*, 108 (3), (August), 599-617.
- Simon, H, A (1957). *Models of Man: Social and Rational, Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting*, Wiley, New York.
- Sönmez S (1987). *Kamu Ekonomisi Teorisi, Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı*, Teori Yayınları, Ankara.
- Şanlısoy, S ve Kök, R (2010). "Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25 (1), 101-125.
- Şenalp, M G (2007). "Dünden Bugüne Kurumsal İktisat". Editör: Eyüp Özveren. *Kurumsal İktisat*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Şengül, T (2014). ""Rouba, Mas, Faz" Çalıyor ama İş Yapıyor", <http://www.birgun.net/haber-detay/rouba-mas-faz-caliyor-ama-is-yapiyor-80747.html> Erişim Tarihi: 28.05.2017
- Tanzi, V (1998). "Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures", *IMF Working Paper*, No. WP/98/63.
- Tanzi, V, ve Davodi H (1997). "Corruption, Public Investment and Growth", *IMF Working Paper*.

- Tanzi, V, ve Davoodi, H (1998). "Roads to Nowhere: How Corruption in Public Investment Hurts Growth," *IMF Economic Issues*, No. 12.
- Taraktas, A (2012). "Kamu Harcamaları", Tosunoğlu ve Ergül (Ed.), *Kamu Maliyesi*, 1. Baskı içinde (84- 104), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Tarı, R (2006). *Ekonometri*, 4. Baskı, Avcı Ofset, İstanbul.
- Taşkesti, R (2006). "Türkiye'de Kamu Transfer Harcamalarının Ekonomi İçindeki Yeri ve Önemi:1995-2005", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yerdelen Tatoğlu, F (2005). "Sermaye Piyasasında Riskin Sınırlı Bağımlı Değişkenli Panel Veri Modelleri ile Analizi", Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 197.
- Telek, C (2013). "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Analizi (1998-2012)", Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Terzi, H (1999). "Kalkınma Sürecinde Kamu Harcamaları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *İktisat, İşletme ve Finans dergisi*, 60, 10-28.
- Thomas, A, Spataro, L ve Mathew, N (2014). "Pension funds and stock market volatility: An empirical analysis of OECD countries," *Journal of Financial Stability*, Elsevier, 11(C), 92-103.
- Tuncer, İ, ve Yüksel, C (2011). "Kamu Harcamalarının Ekonomik Analizi", Kökocak, Abdülkadir (Ed.), *Kamu Ekonomisi*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Turanlı, R (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi*, 3.Baskı. Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Tülümce Y, S, ve Buyrukoğlu S (2013). "Türkiye'de kamu ve özel yatırımlar arasındaki ilişkinin ampirik analizi: dışlama etkisi (1980-2010)", *Mali Çözüm*, Eylül- Ekim.
- Türk, İ (1992). *Kamu Maliyesi*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Türk, İ (2005). *Kamu Maliyesi*. 5. Baskı. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Türker, M (1999), "Amerika Birleşik Devletleri'nde Mahalli İdareler", Dünya'da Mahalli İdareler, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını. <http://www.ziyaguney.com/dosyalar/word/abd.doc>
Erişim Tarihi: 29.05.2017
- Türkiye Bankalar Birliği (1999). "Şeffaflık ve Sorumluluk, Uluslararası Mali Krizler, Mali Sistemlerin Güçlendirilmesi", *Çalışma Grupları Raporları*, [https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma ve Raporlar/seffas.doc](https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/seffas.doc)
Erişim Tarihi: 08.06.2017
- Uluatam Ö (1991). *Kamu Maliyesi*, 4. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.

- Ulutürk, S (1998). *Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*, Ak çağ Basım Dağıtım, Ankara.
- UNDP (2002), *Human Development Report 2002: Deepening Democracy in a Fragmented World*, Oxford University Press, New York.
- Ünsal, M. E (2007). *Makro İktisat*, Genişletilmiş 7. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Vanssay, Z, A ve Spindler, X (1994). ‘‘Freedom and Growth: Do Constitutions Matter?’’, *Independent Institute Working Paper*, 24.
- Veblen T. B (1898). ‘‘Why is Economics not an Evolutionary Science?’’, *Cambridge Journal of Economics*, 22, 403-414.
- Veblen, T. B (1899). *Aylak Sınıfının Teorisi*, Tutku Yayınevi, Yeniden Basım: 2014, Ankara.
- Veblen, T. B (1906). ‘‘The Place of Science in Modern Civilisation’’, M. Rutherford ve W. J. Samuels (edt.), *Classics in Institutional Economics: The Founders 1890-1945*, vol. 1, London.
- Vural, İ, Y (2007). ‘‘Mali Disiplinin ve Ekonomik İstikrarın Sağlanmasında Yeni Bir Araç: Maliye Politikası Kuralları’’, Ed. Aktan, C, C, Dileyici, D, Vural, İ, Y, *Kurumsal Maliye Politikası*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Wahab, M (2004). ‘‘Economic Growth and Government Expenditure: Evidence from a New Test Specification’’, *Applied Economics*, 36(19), 2125-2135.
- Wang, N (2003). ‘‘Coase on the nature of the economics’’, *Cambridge Journal of Economics*, 27, 807-829.
- Wei, S-J (2001). ‘‘Corruption in Economic Development: Grease or Sand’’, *Economic Survey of Europe*, 2. 1-36. <http://www.online.bg/coalition2000/eng/bilb/Wei.pdf> Erişim Tarihi: 30.05.2017.
- Williamson, O, E (1975). *Markets and hierarchies: analysis and antitrust implications*, Free Press, New York.
- Wooldridge, J. M (2002), *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, MIT Press, Cambridge
- Worldservice (2008) ‘‘İslam ve Ekonomik Kalkınma’’, <http://www2.irib.ir/worldservice/turkishradio/makale/102.htm> Erişim Tarihi: 02.04.2008
- Yakar, S, ve Cebeci K (2007). ‘‘Yolsuzluğun Ekonomik Büyümeye Etkileri Üzerine Teorik Bir İnceleme’’, <http://www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale226.pdf> Erişim Tarihi: 30.05.2017
- Yamak N, ve Küçükkale Y (1997). ‘‘Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi’’, *İktisat, İşletme ve Finans*, 12 (31), 5-14.

- Yamak, R, ve Köseoğlu, M (2006). *Uygulamalı İstatistik ve Ekonometri*, 3. Baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- Yendi, İ (2011). ‘Avrasya Ülkelerinde Kurumsal Faktörlerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri’, *International Conference on Eurasian Economies*, 357-362.
- Yılcı, V ve Özcan, B (2010). “Yapısal Kırımlar Altında Türkiye için Savunma Harcamaları ile GSMH arasındaki İlişkinin Analizi”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), 21-33.
- Yıldırım M, ve Ertuğrul C, Celepcioğlu M, E (2012). “The Effect of Public Expenditure on Economic Growth: Turkey Example”, *Investment Management and Financial Innovations*, 9 (2), 193-202.
- Yılmaz, E (1996). *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Yayınları, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara.
- York, R (2007). “Structural Influences on Energy Production in South and East Asia 1971 – 2002”, *Sociological Forum*, 22(4), 532-554.
- Yülek, M, A (1997). “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi* 6, 89-105.
- Zortuk, M ve Beşer, B (2014). “Dışa Açıklık ve Demokratik Yapının Kamu Kesimi Büyüklüğü Üzerindeki Etkisi: Rodrik Hipotezine Geçiş Ekonomilerinden Kanıt”, *Ege Akademik Bakış*, 14 (3), 345-359.

EKLER:**EK 1: ÇYİĞ GRUBUNA DÂHİL EDİLEN ÜLKELER**

Norveç	İsveç	İspanya	Sudi Arabistan
Avustralya	Birleşik Krallık	İtalya	Arjantin
İsviçre	İzlanda	Çek Cumhuriyeti	BAE
Danimarka	Kore	Yunanistan	Şili
Hollanda	İsrail	Estonya	Portekiz
Almanya	Lüksemburg	Brunei Darussalam	Macaristan
İrlanda	Japonya	Kıbrıs	Bahreyn
ABD	Belçika	Katar	Letonya
Kanada	Fransa	Slovakya	Hırvatistan
Yeni Zelanda	Avusturya	Polonya	Kuveyt
Singapur	Finlandiya	Litvanya	Karadağ
Hong Kong	Slovenya	Malta	

EK 2: YİĞ GRUBUNA DÂHİL EDİLEN ÜLKELER

Antigua ve Barbuda	Kitts ve Nevis	Dominika	Panama
Azerbeycan	Vincent ve Grenadi.	Ekvador	Peru
Belize	Surinam	Fiji	Romanya
Bosna Hersek	Trinidad ve Tobago	Gürcistan	Rusya
Kolombiya	Arnavutluk	Ürdün	Samoa
Kosta Rika	Cezayir	Kazakistan	Sri Lanka
Dominik Cumhuriy.	Ermenistan	Lübnan	St. Lucia
Makedonya	Bahamalar	Libya	Tayland
Grenada	Barbados	Malezya	Tunus
İran	Belarus	Maldivler	Türkiye
Jamaika	Brezilya	Mauritius	Ukrayna
Sırbistan	Bulgaristan	Meksika	Uruguay
Seyşeller	Çin	Umman	Venezuela

EK 3: OİĞ GRUBUNA DÂHİL EDİLEN ÜLKELER

Bangladeş	Guyana	Nikaragua	El Salvador
Butan	Honduras	Filipinler	Gabon
Bolivya	Hindistan	Güney Afrika	Endonezya
Botsvana	Irak	Suriye	Moldova
Cabo Verde	Kiribati	São Tomé ve Prínc.	Paraguay
Kamboçya	Kırgız Cumhuriyeti	Tacikistan	Türkmenistan
Kongo Cumhuriyeti	Lao P.D.R.	Vanuatu	Özbekistan
Ekvatoryal Gine	Mikronezya	Vietnam	Filistin
Gana	Fas	Zambiya	
Guatemala	Namibya	Mısır	

EK 4: DİĞ GRUBUNA DÂHİL EDİLEN ÜLKELER

Afganistan	Etiyopya	Mozambik	Solomon Adaları
Angola	Gine-Bissau	Myanmar	Sudan
Benin	Haiti	Nepal	Svaziland
Burkina Faso	Kenya	Nijer	Tanzanya
Burundi	Lesotho	Nijerya	Gambiya
Kamerun	Liberya	Pakistan	Togo
Orta Afrika Cumhu.	Madagaskâr	Papua Yeni Gine	Uganda
Çad	Malavi	Ruanda	Yemen
Komorlar	Mali	Senegal	
Fildişi Sahili	Moritanya	Sierra Leone	

EK 5: YOLSUZLUK ALGI ENDEKSİ

SRA ÜLKE	PUN	21	Ungary	71	SRA ÜLKE	PUN	60	İtalya	47	SRA ÜLKE	PUN	95	Si Lanka	36	SRA ÜLKE	PUN	138	Myanmar	28	SRA ÜLKE	PUN					
1	Danimarka	90	22	Estonya	70	41	Buruli	58	62	Sa Tıme ve Prınce	46	79	Ön	40	107	Gabon	35	120	Dominik Cumhuriyeti	31	136	Nijerya	28	139	Burundi	20
1	Yeni Zelandya	90	23	Fransa	69	41	Kosta Rika	58	62	Saudi Arabistan	46	79	Hindistan	40	107	Nijer	35	120	Endonezya	31	138	Papa Yeni Gine	28	150	Orta Afrika Cumhuriyeti	20
3	Fiyonja	89	24	Belçika	66	41	İspanya	58	64	Kazakistan	45	83	Aranlık	39	107	Peru	35	120	Mali	31	142	Gine	27	159	Çad	20
4	İsviçre	88	24	Sıngapur	66	44	Gürcistan	57	64	Umman	45	83	Botsvana	39	107	Filipinler	35	123	Azerbaycan	30	142	Moldova	27	159	Çad	20
5	İsviçre	86	24	İsviçre	66	44	Litvanya	57	64	Seyşeller	45	83	Letonya	39	107	Tayland	35	123	Özbekistan	30	142	Mozambik	27	159	Haiti	20
6	İsviçre	85	27	Arago Cumhuriyeti	66	46	Gereba	56	64	Güney Afrika	45	83	Laos	39	107	Türkiye	35	123	Özbekistan	30	142	Kongo Cumhuriyeti	20	159	Kongo Cumhuriyeti	20
7	Singapur	84	27	Bulgaristan	65	47	Kuveyt	55	64	Güney Afrika	45	83	Laos	39	107	Türkiye	35	123	Honduras	30	145	Beyrut	26	164	Angola	18
8	Hollanda	83	28	İsrael	64	47	Çad Cumhuriyeti	55	69	Yemen	44	87	Madagaskar	38	107	Tandik ve Notoya	35	123	Lesoto	30	145	Kamerun	26	164	Etiyopya	18
9	Kanada	82	29	Polonya	62	47	Mali	55	70	Yemen	43	87	Parana	38	108	Cezayir	34	123	Mekseta	30	145	Gambiya	26	166	İtalya	17
10	Almanya	81	29	Portekiz	62	47	Mali	55	70	Yemen	43	87	Zambiya	38	108	Filipinler	35	123	Mekseta	30	145	Kenya	26	166	Benin	17
10	Ülkenin	81	31	Belçika	61	50	Marokko	54	70	Gana	43	90	Kuveyt	37	108	Mısır	34	123	Paraguay	30	145	Madagaskar	26	166	Güney Afrika	16
10	İsviçre	81	31	Katar	61	50	Arjantina	54	72	Burkina Faso	42	90	Endonezya	37	108	Özbekistan	30	145	Mekseta	30	145	Mekseta	26	166	Arjantina	15
13	Almanya	79	31	İsviçre	61	52	Güney Kore	53	72	Sıriya	42	90	Liberya	37	108	Özbekistan	30	145	Mekseta	30	145	Mekseta	26	166	Arjantina	15
14	Hollanda	78	31	Tayvan	61	54	Yeni Zelanda	51	72	Somali	42	90	Fas	37	113	Ermenistan	33	131	Kazakistan	29	151	Özbekistan	25	170	Sudan	14
15	Beyrut	77	35	Botsvana	60	55	Yemen	49	75	Burkina Faso	41	90	Madagaskar	37	113	Burkina Faso	33	131	Mali	29	153	Kamerun	24	170	Yemen	14
16	Hong Kong	77	35	Sıriya	60	55	Mali	49	75	Kuveyt	41	95	Arjantina	36	113	Yemen	33	131	Rusya	29	154	Türkiye	22	173	Sıriya	13
17	Almanya	75	36	Sıriya	60	55	Mali	49	75	Tunus	41	95	Bahre	36	116	Mali	32	131	Özbekistan	29	154	Zambiya	22	174	Güney Kore	12
18	Beyrut	74	38	Cape Verde	59	57	Ürdün	48	75	Türkiye	41	95	El Salvador	36	116	Pakistan	32	136	Güney Afrika	28	156	Kuveyt	21	175	Güney Sudan	11
19	Hollanda	73	38	Dominik	59	57	Paraguay	48	79	Belarus	40	95	Kazakistan	36	116	Tanzanya	32	136	Kuveyt	28	156	Paraguay	21	175	Sıriya	10
20	İsviçre	72	38	Liberya	59	60	Kazakistan	47	79	Brezilya	40	95	Madagaskar	36	116	Özbekistan	32	136	Ürdün	28	156	Kongo Cumhuriyeti	21	176	Sıriya	10

EK 6: HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ ENDEKSİ

COUNTRY/ JURISDICTION	SCORE	GLOBAL RANKING	RANK CHANGE ¹	COUNTRY/ JURISDICTION	SCORE	GLOBAL RANKING	RANK CHANGE ¹	COUNTRY/ JURISDICTION	SCORE	GLOBAL RANKING	RANK CHANGE ¹
Afghanistan	0.35	111	1▲	Germany	0.83	6	2▲	Philippines	0.51	70	9▼
Albania	0.5	72	9▼	Ghana	0.58	44	2▲	Poland	0.71	22	1▼
Antigua & Barbuda	0.67	29	—	Greece	0.6	41	—	Portugal	0.71	23	—
Argentina	0.55	51	12▲	Guatemala	0.66	31	—	Republic of Korea	0.73	19	8▼
Australia	0.81	11	1▼	Guatemala	0.44	97	1▼	Romania	0.66	32	4▲
Austria	0.83	7	—	Guyana	0.49	76	—	Russia	0.45	92	6▼
Bahamas	0.61	38	—	Honduras	0.42	102	1▼	Russia	0.45	92	6▼
Barbados	0.41	103	1▲	Hong Kong SAR, China	0.77	16	1▲	Serbia	0.57	46	—
Belarus	0.67	28	—	Hungary	0.57	49	3▼	Sierra Leone	0.5	74	4▼
Belgium	0.54	57	2▲	India	0.51	66	3▲	Singapore	0.45	95	3▲
Belgium	0.79	13	3▲	Indonesia	0.52	61	1▲	Slovenia	0.82	9	—
Belize	0.47	82	5▼	Iran	0.47	86	13▲	Slovenia	0.67	27	1▲
Bolivia	0.4	104	1▲	Italy	0.64	35	1▼	South Africa	0.59	43	1▲
Bosnia & Herzegovina	0.56	50	1▼	Italy	0.64	35	1▼	Spain	0.7	24	—
Botswana	0.58	45	6▼	Jamaica	0.57	47	3▲	St. Kitts & Nevis	0.51	68	—
Brazil	0.55	52	3▲	Japan	0.78	15	2▼	St. Lucia	0.64	36	—
Bulgaria	0.54	53	1▲	Kazakhstan	0.5	73	2▲	St. Vincent & the Grenadines	0.61	37	—
Burkina Faso	0.48	79	10▲	Kenya	0.43	100	5▼	Suriname	0.53	59	—
Cambodia	0.33	112	2▼	Kyrgyzstan	0.47	83	2▲	Sweden	0.86	4	1▼
Cameroon	0.37	109	1▼	Lebanon	0.46	89	10▼	Tanzania	0.47	84	1▼
Canada	0.81	12	2▲	Liberia	0.45	94	—	Thailand	0.51	64	2▲
Chile	0.68	26	—	Macedonia, FYR	0.54	54	1▼	Trinidad & Tobago	0.57	48	—
China	0.48	80	2▲	Madagascar	0.45	90	3▲	Turkey	0.53	58	6▼
Colombia	0.51	71	1▲	Malawi	0.51	69	2▲	Turkey	0.43	99	8▼
Costa Rica	0.68	25	—	Malaysia	0.54	56	8▼	Uganda	0.39	105	1▲
Cote d'Ivoire	0.46	87	—	Mexico	0.46	88	2▲	Ukraine	0.49	78	3▲
Croatia	0.61	39	3▲	Moldova	0.49	77	3▲	United Arab Emirates	0.66	33	2▼
Czech Republic	0.75	17	3▲	Mongolia	0.54	55	1▲	United Kingdom	0.81	10	2▲
Denmark	0.89	1	—	Morocco	0.53	60	5▲	United States	0.74	18	1▲
Dominica	0.6	40	—	Myanmar	0.43	98	5▲	Uruguay	0.72	20	2▲
Dominican Republic	0.47	85	7▼	Nepal	0.52	63	5▼	Uzbekistan	0.45	93	1▼
Ecuador	0.45	91	3▼	Netherlands	0.86	5	—	Venezuela	0.28	113	—
Egypt	0.37	110	13▼	New Zealand	0.83	8	2▼	Vietnam	0.51	67	7▲
El Salvador	0.49	75	8▼	Nicaragua	0.42	101	1▼	Zambia	0.48	81	3▲
Estonia	0.79	14	1▲	Nigeria	0.44	96	—	Zimbabwe	0.37	108	3▲
Ethiopia	0.38	107	5▼	Norway	0.88	2	—				
Finland	0.87	3	1▲	Pakistan	0.38	106	3▲				
France	0.72	21	3▼	Panama	0.52	62	3▼				
Georgia	0.65	34	1▼	Peru	0.51	65	8▲				

EK 7: DÜNYA EKONOMİK ÖZGÜRLÜK ENDEKSİ

WEBNAME	2016 Score	Property Rights	Freedom from Corruption	Business Freedom	Trade Freedom	Monetary Freedom
Afghanistan	N/A	N/A	12,0	56,6	N/A	N/A
Albania	65,9	35,0	33,0	67,6	87,6	81,7
Algeria	50,1	25,0	36,0	62,1	60,8	68,1
Angola	48,9	15,0	19,0	50,3	70,2	72,2
Argentina	43,8	15,0	34,0	56	67,4	44,0
Armenia	67,0	20,0	37,0	77,5	85,6	72,8
Australia	80,3	90,0	80,0	89,4	86,4	85,2
Austria	71,7	90,0	72,0	79,4	88	81,7
Azerbaijan	60,2	20,0	29,0	70,3	75,8	77,0
Bahamas	70,9	70,0	71,0	70,7	64	78,5
Bahrain	74,3	60,0	49,0	71,9	82,6	74,6
Bangladesh	53,3	20,0	25,0	52,6	63,6	68,2
Barbados	68,3	80,0	74,0	70,2	62,2	80,8
Belarus	48,8	20,0	31,0	69	79	50,4
Belgium	68,4	80,0	76,0	85,4	88	84,0
Belize	57,4	35,0	6,7	63,3	70	79,2
Benin	59,3	30,0	39,0	51,3	58,8	82,2
Bhutan	59,5	60,0	65,0	65,2	60	66,9
Bolivia	47,4	10,0	35,0	58,8	76,6	65,0
BosniaHerzegovina	58,6	20,0	39,0	54,6	87	84,3
Botswana	71,1	70,0	63,0	66,4	84	76,3
Brazil	56,5	45,0	43,0	61,4	69,4	64,2
Bulgaria	65,9	30,0	43,0	66,9	88	82,6
BurkinaFaso	59,1	30,0	38,0	46,3	68,2	84,9
Burma	48,7	10,0	21,0	32,6	74,2	70,0
Burundi	53,9	20,0	20,0	54,2	74,2	73,8
Cambodia	57,9	25,0	21,0	32,3	72,2	78,1
Cameroon	54,2	25,0	27,0	46,9	61,6	81,2

Canada	78,0	90,0	81,0	81,8	87	76,9
CaboVerde	66,5	75,0	57,0	61,3	68,2	84,5
CentralAfricanRepublic	45,2	10,0	24,0	28	52,2	62,9
Chad	46,3	20,0	22,0	30,9	49,8	71,4
Chile	77,7	85,0	73,0	72,1	86,4	82,9
China	52,0	20,0	36,0	54,2	72,8	70,6
Colombia	70,8	50,0	37,0	78,2	81	79,6
Comoros	52,4	30,0	26,0	49,6	72	79,4
DemcoraticRepublicCongo	46,4	10,0	22,0	42,8	61	78,5
RepublicCongo	42,8	10,0	23,0	35,9	52	75,6
CostaRica	67,4	50,0	54,0	68,6	81,6	77,6
CoeDivoire	60,0	30,0	32,0	62,2	71,8	73,5
Croatia	59,1	35,0	48,0	60,3	87,4	78,7
Cuba	29,8	10,0	46,0	20	64,6	65,2
Cyprus	68,7	70,0	63,0	74,5	88	85,3
CzechRepublic	73,2	75,0	51,0	66,6	88	84,1
Denmark	75,3	95,0	92,0	95,4	88	84,4
Djibouti	56,0	25,0	34,0	50,8	54,6	74,3
Dominica	67,0	60,0	58,0	73,3	72,6	90,1
DominicanRepublic	61,0	25,0	32,0	56,6	77,2	73,1
Ecuador	48,6	15,0	33,0	55,5	71,4	68,1
Egypt	56,0	20,0	37,0	68,3	70,6	65,8
ElSalvador	65,1	35,0	39,0	56	85,8	83,4
EquatorialGuinea	43,7	10,0	19,0	45,6	53,8	78,9
Eritrea	42,7	10,0	18,0	32,1	69,2	57,8
Estonia	77,2	90,0	69,0	79	88	82,2
Ethiopia	51,5	30,0	33,0	55,8	65	66,0
Fiji	58,8	30,0	22,3	62	68,8	77,6
Finland	72,6	90,0	89,0	90,7	88	81,9
France	62,3	80,0	69,0	78,4	83	79,1
Gabon	59,0	40,0	37,0	58,4	61,8	78,4
Gambia	57,1	25,0	29,0	53,4	65	64,7
Georgia	72,6	40,0	52,0	86,5	88,6	80,5
Germany	74,4	90,0	79,0	90	88	83,3
Ghana	63,0	50,0	48,0	61,5	65	66,5
Greece	53,2	40,0	43,0	73,8	83	77,7
Guatemala	61,8	20,0	32,0	62,5	86,4	77,9

Guinea	53,3	20,0	25,0	51,4	61,2	69,2
GuineaBissau	51,8	20,0	19,0	36,7	59,4	78,5
Guyana	55,4	30,0	30,0	63	70,8	77,4
Haiti	51,3	10,0	19,0	47,1	72	76,0
Honduras	57,7	30,0	29,0	58	78,4	74,8
HongKong	88,6	90,0	74,0	97,4	90	81,8
Hungary	66,0	45,0	54,0	70,6	88	88,3
Iceland	73,3	90,0	79,0	90,1	87,8	79,5
India	56,2	55,0	38,0	47,6	71	72,8
Indonesia	59,4	30,0	34,0	54	80,4	74,3
Iran	43,5	10,0	27,0	59,3	54,6	50,6
Iraq	N/A	N/A	16,0	63,2	N/A	75,0
Ireland	77,3	90,0	74,0	79,6	88	85,5
Israel	70,7	75,0	60,0	70,6	88,2	84,2
Italy	61,2	50,0	43,0	70,3	88	84,5
Jamaica	67,5	40,0	38,0	81,3	75,4	77,5
Japan	73,1	80,0	76,0	82,5	82,6	81,2
Jordan	68,3	60,0	49,0	64,9	73,4	83,1
Kazakhstan	63,6	30,0	29,0	72,3	77,4	74,0
Kenya	57,5	30,0	25,0	48,6	65,6	73,5
Kiribati	46,2	30,0	29,2	51,6	58,2	81,0
NorthKorea	2,3	5,0	8,0	5	0	0,0
SouthKorea	71,7	70,0	55,0	91,1	74,6	82,6
Kuwait	62,7	45,0	44,0	63,4	77,2	74,2
KyrgyzRepublic	59,6	20,0	27,0	65,3	75	68,4
Laos	49,8	15,0	25,0	55,9	58,6	71,3
Latvia	70,4	50,0	55,0	78,6	88	84,8
Lebanon	59,5	20,0	27,0	59,1	75,8	79,0
Lesotho	50,6	30,0	49,0	53,3	85,8	76,9
Liberia	52,2	25,0	37,0	55,1	72,8	71,0
Libya	N/A	10,0	18,0	55,5	N/A	74
Liechtenstein	N/A	N/A	N/A	N/A	90	N/A
Lithuania	75,2	65,0	58,0	80	88	84,6
Luxembourg	73,9	90,0	82,0	73,7	88	83,2
Macau	70,1	60,0	49,7	60	90	69,6
Macedonia	67,5	35,0	45,0	76,4	86,4	83,5
Madagascar	61,1	45,0	28,0	52,9	77,2	74,5

Malawi	51,8	40,0	33,0	44,5	72,4	53,6
Malaysia	71,5	55,0	52,0	91,4	81,4	84,5
Maldives	53,9	25,0	21,9	81,5	47,8	73,0
Mali	56,5	25,0	32,0	46,3	70,2	83,0
Malta	66,7	70,0	55,0	61,6	88	83,5
Mauritania	54,8	25,0	30,0	48,7	69	77,7
Mauritius	74,7	60,0	54,0	77,5	88,6	78,7
Mexico	65,2	50,0	35,0	70,7	79,2	77,4
Micronesia	51,8	30,0	30,0	57,5	85,6	82,1
Moldova	57,4	40,0	35,0	64,6	73,6	76,0
Mongolia	59,4	30,0	39,0	67,7	70	68,0
Montenegro	64,9	40,0	42,0	76,6	84,8	82,6
Morocco	61,3	40,0	39,0	66,4	81,8	84,1
Mozambique	53,2	30,0	31,0	55,9	70,8	79,5
Namibia	61,9	30,0	49,0	68,2	83,4	75,1
Nepal	50,9	30,0	29,0	64,9	55,6	70,8
Netherlands	74,6	90,0	83,0	80	88	83,4
NewZealand	81,6	95,0	91,0	91,4	87,2	88,1
Nicaragua	58,6	10,0	28,0	61,2	86,2	69,0
Niger	54,3	30,0	35,0	39,6	64,6	83,0
Nigeria	57,5	30,0	27,0	48,7	64,8	71,5
Norway	70,8	90,0	86,0	89,6	87,8	76,2
Oman	67,1	55,0	45,0	70,1	85	77,9
Pakistan	55,9	30,0	29,0	61,2	65	71,5
Panama	64,8	30,0	37,0	74,4	77,8	78,6
PapuaNewGuinea	53,2	20,0	25,0	59,9	85,6	70,6
Paraguay	61,5	30,0	24,0	62,6	76,2	76,8
Peru	67,4	40,0	38,0	67,8	87	83,7
Philippines	63,1	30,0	38,0	63	76,4	77,7
Poland	69,3	65,0	61,0	68,7	88	85,2
Portugal	65,1	70,0	63,0	85,3	88	85,7
Qatar	70,7	65,0	69,0	71,4	81,8	74,1
Romania	65,6	35,0	43,0	66,1	88	81,1
Russia	50,6	20,0	27,0	72,2	72,4	62,9
Rwanda	63,1	30,0	49,0	60,5	67,6	79,4
SaintLucia	70,0	70,0	71,0	77,6	72	80,3
SaintVincentGrenadines	68,8	70,0	67,0	77,6	65,4	85,3

Samoa	63,5	60,0	52,0	77,1	70,6	82,5
SaoTomePrincipe	56,7	25,0	42,0	65,9	73	67,6
SaudiArabia	62,1	40,0	49,0	69,9	77,8	69,2
Senegal	58,1	40,0	43,0	49,1	73,8	84,9
Serbia	62,1	50,0	41,0	60,2	77,8	77,5
Seychelles	62,2	50,0	55,0	66	83,4	79,7
SierraLeone	52,3	10,0	31,0	49,9	69,4	70,8
Singapore	87,8	90,0	84,0	95	90	81,8
Slovakia	66,6	50,0	50,0	68,4	88	79,5
Slovenia	60,6	60,0	58,0	82	88	84,3
SolomonIslands	47,0	30,0	25,0	68,5	73	75,5
SouthAfrica	61,9	50,0	44,0	69,7	77	74,6
Spain	68,5	70,0	60,0	76	88	84,7
SriLanka	59,9	40,0	38,0	70,3	72,4	71,5
Sudan	N/A	N/A	11,0	48,8	50,6	46,7
Suriname	53,8	30,0	36,0	48,8	68,4	78,7
Swaziland	59,7	40,0	43,0	58,6	88,8	74,5
Sweden	72,0	90,0	87,0	89,7	88	87,1
Switzerland	81,0	90,0	86,0	82,2	90	87,8
Syria	N/A	10,0	20,0	62,4	56,6	42,7
Taiwan	74,7	70,0	61,0	93,2	86,4	83,2
Tajikistan	51,3	20,0	23,0	61,1	68,6	69,8
Tanzania	58,5	25,0	31,0	47,5	73,2	67,7
Thailand	63,9	40,0	38,0	76,3	77,6	70,9
TimorLeste	45,8	20,0	28,0	68	80	70,9
Togo	53,6	30,0	29,0	51,4	71,2	79,5
Tonga	59,6	25,0	28,6	76,4	79,6	77,4
TrinidadTobago	62,9	50,0	38,0	69,5	78,6	68,5
Tunisia	57,6	40,0	40,0	81,3	62,2	75,6
Turkey	62,1	40,0	45,0	65,4	84,4	71,5
Turkmenistan	41,9	5,0	17,0	30	80	69,4
Uganda	59,3	25,0	26,0	40,3	72,8	80,1
Ukraine	46,8	25,0	26,0	56,8	85,8	66,9
UnitedArabEmirates	72,6	55,0	70,0	79,6	82,8	81,3
UnitedKingdom	76,4	90,0	78,0	86	88	76,4
UnitedStates	75,4	80,0	74,0	84,7	87	77,0
Uruguay	68,8	70,0	73,0	75,3	80,6	71,3

Uzbekistan	46,0	15,0	18,0	67,1	65,6	65,6
Vanuatu	60,8	40,0	33,5	51,8	74	78,3
Venezuela	33,7	5,0	19,0	45,3	63,2	33,8
Vietnam	54,0	15,0	31,0	58,3	83	70,6
Yemen	N/A	30,0	19,0	51,9	N/A	71,0
Zambia	58,8	30,0	38,0	66,4	78,2	72,6
Zimbabwe	38,2	10,0	21,0	37,6	50,2	79,1
Somalia	N/A	N/A	8,0	N/A	N/A	N/A
Kosovo	61,4	30,0	33,0	69,3	70,8	78,9
Brunei	67,3	30,0	60,0	71,3	85,2	76,8

EK 8: DÜNYA MUTLULUK ENDEKSİ

Country	Happiness score	Whisker-high	Whisker-low	Explained by: GDP per capita	Explained by: Social support	Explained by: Healthy life expectancy	Explained by: Freedom to make life choices	Explained by: Generosity	Explained by: Perceptions of corruption
Norway	7,537	7,594	7,480	1,616	1,534	0,797	0,635	0,362	0,316
Denmark	7,522	7,582	7,462	1,482	1,551	0,793	0,626	0,355	0,401
Iceland	7,504	7,622	7,386	1,481	1,611	0,834	0,627	0,476	0,154
Switzerland	7,494	7,562	7,426	1,565	1,517	0,858	0,620	0,291	0,367
Finland	7,469	7,528	7,410	1,444	1,540	0,809	0,618	0,245	0,383
Netherlands	7,377	7,427	7,327	1,504	1,429	0,811	0,585	0,470	0,283
Canada	7,316	7,384	7,248	1,479	1,481	0,835	0,611	0,436	0,287
New Zealand	7,314	7,380	7,248	1,406	1,548	0,817	0,614	0,500	0,383
Sweden	7,284	7,344	7,224	1,494	1,478	0,831	0,613	0,385	0,384
Australia	7,284	7,357	7,211	1,484	1,510	0,844	0,602	0,478	0,301
Israel	7,213	7,280	7,146	1,375	1,376	0,838	0,406	0,330	0,085
Costa Rica	7,079	7,168	6,990	1,110	1,416	0,760	0,580	0,215	0,100
Austria	7,006	7,071	6,941	1,487	1,460	0,815	0,568	0,316	0,221
United States	6,993	7,075	6,911	1,546	1,420	0,774	0,506	0,393	0,136
Ireland	6,977	7,043	6,911	1,536	1,558	0,810	0,573	0,428	0,298
Germany	6,951	7,005	6,897	1,488	1,473	0,799	0,563	0,336	0,277
Belgium	6,891	6,956	6,826	1,464	1,462	0,818	0,540	0,232	0,251
Luxembourg	6,863	6,924	6,802	1,742	1,458	0,845	0,597	0,283	0,319
United Kingdom	6,714	6,784	6,644	1,442	1,496	0,805	0,508	0,493	0,265
Chile	6,652	6,739	6,565	1,253	1,284	0,819	0,377	0,327	0,082
United Arab Emirates	6,648	6,722	6,574	1,626	1,266	0,727	0,608	0,361	0,324
Brazil	6,635	6,725	6,545	1,107	1,431	0,617	0,437	0,162	0,111
Czech Republic	6,609	6,684	6,534	1,353	1,434	0,754	0,491	0,088	0,037
Argentina	6,599	6,690	6,508	1,185	1,440	0,695	0,495	0,109	0,060
Mexico	6,578	6,671	6,485	1,153	1,211	0,710	0,413	0,121	0,133
Singapore	6,572	6,637	6,507	1,692	1,354	0,949	0,550	0,346	0,464
Malta	6,527	6,598	6,456	1,343	1,488	0,822	0,589	0,575	0,153
Uruguay	6,454	6,546	6,362	1,218	1,412	0,719	0,579	0,175	0,178
Guatemala	6,454	6,567	6,341	0,872	1,256	0,540	0,531	0,283	0,077
Panama	6,452	6,557	6,347	1,234	1,373	0,706	0,550	0,211	0,071

France	6,442	6,516	6,368	1,431	1,388	0,844	0,470	0,130	0,173
Thailand	6,424	6,509	6,339	1,128	1,426	0,647	0,580	0,572	0,032
Taiwan Province of China	6,422	6,495	6,349	1,434	1,385	0,794	0,361	0,258	0,064
Spain	6,403	6,471	6,335	1,384	1,532	0,889	0,409	0,190	0,071
Qatar	6,375	6,568	6,182	1,871	1,274	0,710	0,604	0,330	0,439
Colombia	6,357	6,452	6,262	1,071	1,402	0,595	0,477	0,149	0,047
Saudi Arabia	6,344	6,444	6,244	1,531	1,287	0,590	0,450	0,148	0,273
Trinidad and Tobago	6,168	6,382	5,954	1,361	1,380	0,520	0,519	0,325	0,009
Kuwait	6,105	6,192	6,018	1,633	1,260	0,632	0,496	0,228	0,215
Slovakia	6,098	6,177	6,019	1,325	1,505	0,713	0,296	0,137	0,024
Bahrain	6,087	6,179	5,995	1,488	1,323	0,653	0,537	0,173	0,257
Malaysia	6,084	6,180	5,988	1,291	1,285	0,619	0,402	0,417	0,066
Nicaragua	6,071	6,187	5,955	0,737	1,287	0,653	0,448	0,302	0,131
Ecuador	6,008	6,106	5,910	1,001	1,286	0,686	0,455	0,150	0,140
El Salvador	6,003	6,109	5,897	0,910	1,182	0,596	0,432	0,078	0,090
Poland	5,973	6,054	5,892	1,292	1,446	0,699	0,520	0,158	0,059
Uzbekistan	5,971	6,066	5,876	0,786	1,549	0,498	0,658	0,416	0,247
Italy	5,964	6,043	5,885	1,395	1,445	0,853	0,256	0,173	0,028
Russia	5,963	6,030	5,896	1,282	1,469	0,547	0,374	0,052	0,033
Belize	5,956	6,197	5,715	0,908	1,081	0,450	0,548	0,240	0,097
Japan	5,920	5,991	5,849	1,417	1,436	0,913	0,506	0,121	0,164
Lithuania	5,902	5,983	5,821	1,315	1,474	0,629	0,234	0,010	0,012
Algeria	5,872	5,978	5,766	1,092	1,146	0,618	0,233	0,069	0,146
Latvia	5,850	5,920	5,780	1,261	1,405	0,639	0,326	0,153	0,074
South Korea	5,838	5,923	5,753	1,402	1,128	0,900	0,258	0,207	0,063
Moldova	5,838	5,908	5,768	0,729	1,252	0,589	0,241	0,209	0,010
Romania	5,825	5,920	5,730	1,218	1,150	0,685	0,457	0,134	0,004
Bolivia	5,823	5,904	5,742	0,834	1,228	0,474	0,559	0,226	0,060
Turkmenistan	5,822	5,885	5,759	1,131	1,493	0,438	0,418	0,250	0,259
Kazakhstan	5,819	5,904	5,734	1,285	1,384	0,606	0,437	0,202	0,119
North Cyprus	5,810	5,897	5,723	1,347	1,186	0,835	0,471	0,267	0,155
Slovenia	5,758	5,842	5,674	1,341	1,453	0,791	0,573	0,243	0,045
Peru	5,715	5,812	5,618	1,035	1,219	0,630	0,450	0,127	0,047
Mauritius	5,629	5,730	5,528	1,189	1,210	0,638	0,491	0,361	0,042
Cyprus	5,621	5,715	5,527	1,356	1,131	0,845	0,355	0,271	0,041
Estonia	5,611	5,688	5,534	1,321	1,477	0,695	0,479	0,099	0,183
Belarus	5,569	5,646	5,492	1,157	1,445	0,638	0,295	0,155	0,156

Libya	5,525	5,677	5,373	1,102	1,358	0,520	0,466	0,152	0,093
Turkey	5,500	5,595	5,405	1,198	1,338	0,638	0,301	0,047	0,100
Paraguay	5,493	5,577	5,409	0,933	1,507	0,579	0,474	0,224	0,091
Hong Kong S.A.R., China	5,472	5,550	5,394	1,552	1,263	0,943	0,491	0,374	0,294
Philippines	5,430	5,545	5,315	0,858	1,254	0,468	0,585	0,194	0,099
Serbia	5,395	5,492	5,298	1,069	1,258	0,651	0,209	0,220	0,041
Jordan	5,336	5,448	5,224	0,991	1,239	0,605	0,418	0,172	0,120
Hungary	5,324	5,403	5,245	1,286	1,343	0,688	0,176	0,078	0,037
Jamaica	5,311	5,581	5,041	0,926	1,368	0,641	0,474	0,234	0,055
Croatia	5,293	5,392	5,194	1,223	0,968	0,701	0,256	0,248	0,043
Kosovo	5,279	5,365	5,193	0,951	1,138	0,541	0,260	0,320	0,057
China	5,273	5,319	5,227	1,081	1,161	0,741	0,473	0,029	0,023
Pakistan	5,269	5,360	5,178	0,727	0,673	0,402	0,235	0,315	0,124
Indonesia	5,262	5,353	5,171	0,996	1,274	0,492	0,443	0,612	0,015
Venezuela	5,250	5,370	5,130	1,128	1,431	0,617	0,154	0,065	0,064
Montenegro	5,237	5,341	5,133	1,121	1,238	0,667	0,195	0,198	0,088
Morocco	5,235	5,318	5,152	0,878	0,775	0,598	0,408	0,032	0,088
Azerbaijan	5,234	5,299	5,169	1,154	1,152	0,541	0,398	0,045	0,181
Dominican Republic	5,230	5,349	5,111	1,079	1,402	0,575	0,553	0,187	0,114
Greece	5,227	5,325	5,129	1,289	1,239	0,810	0,096	0,000	0,043
Lebanon	5,225	5,319	5,131	1,075	1,130	0,735	0,289	0,264	0,038
Portugal	5,195	5,285	5,105	1,315	1,367	0,796	0,498	0,095	0,016
Bosnia and Herzegovina	5,182	5,276	5,088	0,982	1,069	0,705	0,204	0,329	0,000
Honduras	5,181	5,302	5,060	0,731	1,144	0,583	0,348	0,236	0,073
Macedonia	5,175	5,272	5,078	1,065	1,208	0,645	0,326	0,254	0,060
Somalia	5,151	5,242	5,060	0,023	0,721	0,114	0,602	0,292	0,282
Vietnam	5,074	5,147	5,001	0,789	1,277	0,652	0,571	0,235	0,088
Nigeria	5,074	5,210	4,938	0,784	1,216	0,057	0,395	0,231	0,026
Tajikistan	5,041	5,111	4,971	0,525	1,271	0,529	0,472	0,249	0,146
Bhutan	5,011	5,079	4,943	0,885	1,340	0,496	0,502	0,474	0,173
Kyrgyzstan	5,004	5,090	4,918	0,596	1,394	0,553	0,455	0,429	0,039
Nepal	4,962	5,067	4,857	0,480	1,179	0,504	0,440	0,394	0,073
Mongolia	4,955	5,022	4,888	1,027	1,493	0,558	0,394	0,338	0,033
South Africa	4,829	4,929	4,729	1,055	1,385	0,187	0,479	0,139	0,073
Tunisia	4,805	4,884	4,726	1,007	0,868	0,613	0,290	0,050	0,087
Palestinian Territories	4,775	4,882	4,668	0,716	1,156	0,566	0,255	0,114	0,089
Egypt	4,735	4,825	4,645	0,990	0,997	0,520	0,282	0,129	0,114
Bulgaria	4,714	4,804	4,624	1,161	1,434	0,708	0,289	0,113	0,011

Sierra Leone	4,709	4,851	4,567	0,368	0,984	0,006	0,319	0,293	0,071
Cameroon	4,695	4,797	4,593	0,564	0,946	0,133	0,430	0,236	0,051
Iran	4,692	4,798	4,586	1,157	0,712	0,639	0,249	0,387	0,049
Albania	4,644	4,752	4,536	0,996	0,804	0,731	0,381	0,201	0,040
Bangladesh	4,608	4,690	4,526	0,587	0,735	0,533	0,478	0,172	0,124
Namibia	4,574	4,770	4,378	0,964	1,098	0,339	0,520	0,077	0,093
Kenya	4,553	4,656	4,450	0,560	1,068	0,310	0,453	0,445	0,065
Mozambique	4,550	4,774	4,326	0,234	0,871	0,107	0,481	0,322	0,179
Myanmar	4,545	4,615	4,475	0,367	1,123	0,398	0,514	0,838	0,189
Senegal	4,535	4,602	4,468	0,479	1,180	0,409	0,378	0,183	0,115
Zambia	4,514	4,644	4,384	0,636	1,003	0,258	0,462	0,250	0,078
Iraq	4,497	4,623	4,371	1,103	0,979	0,501	0,289	0,200	0,107
Gabon	4,465	4,557	4,373	1,198	1,156	0,357	0,312	0,044	0,076
Ethiopia	4,460	4,543	4,377	0,339	0,865	0,353	0,409	0,313	0,165
Sri Lanka	4,440	4,553	4,327	1,010	1,260	0,625	0,561	0,491	0,074
Armenia	4,376	4,467	4,285	0,901	1,007	0,638	0,198	0,083	0,027
India	4,315	4,372	4,258	0,792	0,754	0,455	0,470	0,232	0,092
Mauritania	4,292	4,377	4,207	0,648	1,272	0,285	0,096	0,202	0,137
Congo (Brazzaville)	4,291	4,410	4,172	0,809	0,832	0,290	0,435	0,121	0,080
Georgia	4,286	4,375	4,197	0,951	0,571	0,650	0,309	0,054	0,252
Congo (Kinshasa)	4,280	4,358	4,202	0,092	1,229	0,191	0,236	0,246	0,060
Mali	4,190	4,270	4,110	0,476	1,281	0,169	0,307	0,183	0,105
Ivory Coast	4,180	4,275	4,085	0,603	0,905	0,049	0,448	0,201	0,130
Cambodia	4,168	4,279	4,057	0,602	1,006	0,430	0,633	0,386	0,068
Sudan	4,139	4,346	3,932	0,660	1,214	0,291	0,015	0,182	0,090
Ghana	4,120	4,223	4,017	0,667	0,874	0,296	0,423	0,257	0,025
Ukraine	4,096	4,185	4,007	0,895	1,395	0,576	0,123	0,270	0,023
Uganda	4,081	4,196	3,966	0,381	1,130	0,218	0,443	0,326	0,057
Burkina Faso	4,032	4,124	3,940	0,350	1,043	0,216	0,324	0,251	0,120
Niger	4,028	4,112	3,944	0,162	0,993	0,269	0,364	0,229	0,139
Malawi	3,970	4,077	3,863	0,233	0,513	0,315	0,467	0,287	0,073
Chad	3,936	4,035	3,837	0,438	0,954	0,041	0,162	0,216	0,054
Zimbabwe	3,875	3,979	3,771	0,376	1,083	0,197	0,336	0,189	0,095
Lesotho	3,808	4,044	3,572	0,521	1,190	0,000	0,391	0,157	0,119
Angola	3,795	3,952	3,638	0,858	1,104	0,050	0,000	0,098	0,070
Afghanistan	3,794	3,874	3,714	0,401	0,582	0,181	0,106	0,312	0,061
Botswana	3,766	3,874	3,658	1,122	1,222	0,342	0,505	0,099	0,099
Benin	3,657	3,746	3,568	0,431	0,435	0,210	0,426	0,208	0,061
Madagascar	3,644	3,714	3,574	0,306	0,913	0,375	0,189	0,209	0,067

Haiti	3,603	3,735	3,471	0,369	0,640	0,277	0,030	0,489	0,100
Yemen	3,593	3,693	3,493	0,592	0,935	0,310	0,249	0,104	0,057
South Sudan	3,591	3,726	3,456	0,397	0,601	0,163	0,147	0,286	0,117
Liberia	3,533	3,654	3,412	0,119	0,872	0,230	0,333	0,267	0,039
Guinea	3,507	3,584	3,430	0,245	0,791	0,194	0,349	0,265	0,111
Togo	3,495	3,594	3,396	0,305	0,432	0,247	0,380	0,197	0,096
Rwanda	3,471	3,543	3,399	0,369	0,946	0,326	0,582	0,253	0,455
Syria	3,462	3,664	3,260	0,777	0,396	0,501	0,082	0,494	0,151
Tanzania	3,349	3,461	3,237	0,511	1,042	0,365	0,390	0,354	0,066
Burundi	2,905	3,075	2,735	0,092	0,630	0,152	0,060	0,204	0,084
Central African Republic	2,693	2,865	2,521	0,000	0,000	0,019	0,271	0,281	0,057